

Գ. ԵՍԱՅԱՆ

ԴԵՂՋԵՆՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գ. Ս. ԵՍԱՅԱՆ

Դ Ե Ղ Ջ Ե Ն Ո Ւ
Մ Շ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ը

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ—1983

Գրախոս՝

ՀՍՍՀ գյուղմիջոցառության

խաղողագրության և պտղաբուծության

վարչության պետի տեղակալ

Հ. Ա. ԶԶՄԵՉՅԱՆ

ՆԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՄԿԿ XXV, XXVI և ՀԿԿ XXVII համագումարներում առաջ են քաշվել նոր, ավելի պատասխանատու խնդիրներ՝ ինտենսիվացնել գյուղատնտեսությունը, այն վարել ինդուստրիալ մեթոդներով և հետևողականորեն բարձրացնել բերքի որակն ու քանակը, շեշտակի ավելացնել գյուղատնտեսական մթերքների, այդ թվում նաև պտուղների արտադրությունը, որպեսզի լիովին բավարարել բնակչության պահանջմունքը, և սննդի աճող արդյունաբերությունը ապահովել բարձրորակ հումքով: Բնակչության պահանջը պտուղներով բավարարելու գործում մեծ դեր կարող էին խաղալ կորիզավոր պտղատեսակները, որոնք շուտ են սնցնում ապրանքային բերքատվության շրջան և բուրեղնադուր պլազմաներում, առանց պարբերականություն, պտղաբերում են առատ ու ամեն տարի:

Մեր հանրապետություն համար մասնավորապես մեծ նշանակություն ունեն դեղձենու զանգվածային այգիների ճիշտ հիմնումն ու ինտենսիվ մշակությունը:

Այժմ դեղձենի մշակող մի շարք հիւկրներում մեկ շնչի հաշվով արտադրվում է մինչև 10—20 կգ դեղձ, որի մի զգալի մասը արտահանվում է: Հայաստանում մեկ շնչի հաշվով արտադրվում է մինչև 10 կգ դեղձ, մինչդեռ Միության միջինը կազմում է մոտավորապես 0,5 կիլոգրամ: Հայաստանի, որպես հարավային հանրապետության, հայրենասիրական պարտքն է լրիվ օգտագործել բոլոր հնարավորությունները տեղի և հյուսիսի արդյունաբերական կենտրոնների բնակչու-

Եսայան Գ. Ս.

Ե. 583 Դեղձենու մշակությունը.— Եր.: Հայաստան, 1983, 140 էջ, նկ.

Գրքույկում բերված են դեղձենու կենսաբանական առանձնահատկությունները և մշակության ինտենսիվացման ուղիները: Նկարագրված են հանրապետության պլաններում փորձարկված ծառերի կիսատափակ ձևավորման համակարգը և թույլ էտի եղանակը, լուսարանված են սնկաբվեների խնամքի և բերքահավաքի աշխատանքների համալիր մեքենայացման հարցերը:

Նախատեսված է գյուղատնտեսական արտադրության մասնագետների, զիտական աշխատողների համար, կարող է օգտակար լինել նաև բույսերի ուսանողներին:

3603030400

Ե 701 (01) 83 149-83

ԳՄԳ 42.354

634.1

թյանը թարմ դեղձով բավարարելու Դա անհրաժեշտ է նաև դարդացող սննդարդյունաբերության հարաճուն պահանջ-մունքները բավարարելու համար: Դեղձի վերամշակող արդյու-նաբերությունը դարձել է հանրապետության ժողովրդական տնտեսության եկամտաբեր ճյուղերից մեկը: Ներկայումս հան-րապետությունում դեղձենու համախառն բերքը կազմում է մոտավորապես 30—40 հազար տոննա, մինչդեռ հնարավո-րություն կա մոտ ապագայում արտադրել 100—150 հազար տոննա և ավելի: Դրան կարելի է հասնել ինչպես եղած այդի-ների բերքատվությունը բարձրացնելով, այնպես էլ նոր յու-րացվող հողերում ինտենսիվ տիպի դանգվածային այգիներ հիմնելու միջոցով: Մեր պայմաններում դեղձենին կայուն ու բարձր բերք է տալիս առանց սլաղաբերման պարբերականու-թյան, և սխտեմատիկաբար կիրառվող նորմալ խնամքի դեպ-քում կարելի է առանց մեծ արտադրական ծախսումների կա-տարելու ստանալ 200—250 ցենտներ լավորակ բերք, որը կնպաստի ՍՄԿԿ մայիսյան (1982 թ.) պլենումի առաջադրած մեծ ու պատասխանատու խնդիրների լուծմանը՝ պարենային ծրագրի հաջող իրականացման ապարեկում:

ԴԵԼՁԵՆՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱՏՆԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դեղձենին ժողովրդի կողմից սիրված պտղատեսակներից է: Ապրտենակալությանն ամբողջ տարվա ընթացքում թարմ պտուղներով մատակարարելու գործում մեծ նշանակություն ունեն վաղ պտղաբերող կորիզավոր կուլտուրաները, մաս-նավորապես դեղձենին: Դեղձենու բազմաթիվ բարձրորակ սոր-տերն ըստ հասունացման ժամկետի հերթականությամբ տե-ղաբաշխելու և մշակելու դեպքում հնարավոր է պտուղներն օգտագործել հունիսի վերջին տասնօրյակից մինչև հոկտեմ-բերի վերջը և ավելի: Օրինակ՝ Մեղրու Պահունի սոբորի պտուղ-ները քաղելուց հետո պահվում են մինչև երկու ամիս՝ այսինքն մինչև հունիս (նույնիսկ սովորական մառանի պայմաննե-րում): Դեղձենին պաղաբերում է երեք տարեկան հասակից, ծաղկում է ծիրանենուց հետո և, որպես կանոն, գարնան ջըր-տահարություններից չի սուժում ու լավ խնամքի դեպքում ա-մեն տարի բարձր բերք է տալիս: Դրան նպաստում է նաև այն, որ դեղձենին ինքնաբեղուն է, ուստի առանց մեղուների ծաղիկ-ները ներմալ ինքնապոշոտվում են ու պտղակալում: Պտուղների մեծ մասը սպառվում է թարմ վիճակում, բայց մի զգալի մասն էլ օգտագործվում է բարձրորակ կոմպոտներ, մուրաբա, ջեմ, պովիլդե, հյութ, ալանի և այլ սննդամթերքների պատրաստելու համար: Բացի արժեքավոր սննդամթերք լինելուց, դեղձենու պտուղներն ունեն նաև դիետիկ-բուժիչ նշանակություն: Ապ-րանքային դեղեցիկ տեսքով, վառ գունավորմամբ, համային բարձր հատկանիշներով, նուրբ ու հյութալի, քաղցրահամ պտղամսով և յուրահատուկ բուրմունքով պտուղները տարբե-վում են բոլոր մյուս պտուղներից: Դրանք այլքի են բնկնում

նաև հարուստ քիմիական կազմով: Միջին տվյալներով դեղձի պտուղները պարունակում են. չոր նյութեր՝ 13,5—21%, բնականուր շաքարներ՝ 7—15%, այդ թվում՝ մինչև 75% հեշտ յուրացվող եղեգնաշաքար, դարազային և բուրազլեռ նյութեր՝ 0,6—5,42 մգ %, կարոտին՝ 5—33,6 մգ %, ասկորբինաթթու, «Բ» խմբի վիտամիններից ինոսին՝ 494,1—553,6 մգ %, ֆլավոնին՝ 0,14 մգ %, 0,6—1,1% խնձորաթթու, դինևթթու և 0,6—1,3% բնականուր պեկտին, որը նպաստում է ռադիոակտիվ քայքայման մնացորդների վանմանը լմարդու օրգանիզմից: Դեղձենու պտուղները համեմատաբար շատ են պարունակում ալպատ ամինաթթուներից ասպարադինաթթու (324—542 մգ %), նատրիում (մինչև 140 մգ %), կրեմնիում, ալյումին, մագնեզիում, երկաթ, կալցիում, ֆոսֆոր և ալյւն: Ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ նշված հանքային աղերի առկայությունը կանխում է մի շարք հիվանդությունների զարգացումը և մարդու օրգանիզմի վաղաժամ ծերացումը:

Դեղձենու պտուղներն արժեքավոր են նաև նրանով, որ պարունակում են 41—51,5 մգ % յոդ, որը չափազանց կարևոր նշանակություն ունի հասկապես ծրանի բնակիչների համար, որովհետև խմելու ջուրը յոդ չի պարունակում: Դեղձի օգտագործումը նպաստում է հեմոգլոբինի և արյան կարմիր դեղիկների առաջացմանը մարդու օրգանիզմում: Հայտնի է, որ այդ ֆունկցիան կատարում է լյարդը, եթե լյարդի դործողությունն աչյ ուղղությամբ քնդունենք 100 տոկոս, ապա դեղձենու պտուղների աղքեցությունը հավասար կլինի 40 տոկոսի: Շնորհիվ հիմնային սեպեցիայի, դրանք նպաստում են մարդու արյան և հյուսվածքների անհրաժեշտ թթվահիմնային համադրակաշիւթյան պահպանմանը: Այս բոլորը բարձրացնում է կենսաբանորեն ակտիվ նյութերի նշանակությունը և պտուղներին տալիս է դիետիկ-բուժիչ հատկություն: Դեղձենու պտուղների բուժիչ հատկությունը հայտնի է հնագույն ժամանակներից: Դեռևս մինչև մեր թվագրությունը, անտիկ Հռոմում Պլինիոսը իր «Բնության պատմությունը» հայտնի աշխատության մեջ դրել է, որ դեղձի օգտագործումը նպաստում է հոգեկան վիճակի հանդստությունը և բարելավում է ախորժակը:

Մեր թվագրության XI—XII դարերի ընթացքում իտալական Սալերնո քաղաքի բժիշկներն իրենց հիվանդներին խորհուրդ էին տալիս մեծ չափով դեղձ օգտագործել, որովհետև դա կանխում է ուժեղ փսխումը: Դեղձենու տերևների խաշուկն օգտագործում էին որպես ճիճվաթափ դեղամիջոց, իսկ ծաղիկներից պատրաստած օշարակը (շարափ)՝ որպես լուծողական: XIX դարի վերջի մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ Ջափաբում (Ախալքալար) տեղի հայերը, ուրիշ դեղամիջոցների հետ դուգահեռ, լույծի դեմ օգտագործում էին նաև դեղձի չրի եփուկը:

Ժամանակակից բժշկությունը ևս մեծ նշանակություն է տալիս դեղձի պտուղների դրական աղբեցությանը, հատկապես դժվարամարս, ճարպոտ սննդամթերքի մարսողությունը բարելավելու դործում: Դեղձն ուժեղացնում է աղբների գալարակծկանքը (պերիստալտիկան) և ապահովում է դրանց աշխատանքի նորմալ ընթացքը: Բացի այդ, ժամանակակից բժշկությունը խորհուրդ է տալիս դեղձենու պտուղներն օգտագործել որպես միզամուղ դեղամիջոց:

Դեղձի կորիզի միջուկը պարունակում է 20—60 % ճարպ, որը նշենու ճարպի հետ հավասարազոր կիրառվում է բժշկության պրակտիկայում:

Աշխարհում գոյություն ունի դեղձենու ավելի քան հինգ հազար սորտ, որոնց հասունացումը սկսվում է հունիսի վերջից և շարունակվում է մինչև նոյեմբերի առաջին տասնօրյակը, իսկ չինական Դուն-տաո սորտը հասունանում է դեկտեմբերին: Նշվում է, որ չինական Դուն-տաո և Սլաոմի-տաո սորտերի բերքահավաքը կատարվում է սեպտեմբերին, բայց պտուղները սովորական մառանի պայմաններում պահպանվում են մինչև դեկտեմբեր—մարտ ամիսները: Սա հնարավորություն է տալիս առանձին հողակլիմայական պայմանների համար ընտրել հասունացման տարբեր ժամկետի համապատասխան սորտեր և 4—5 ամիսների ընթացքում սպասողներին մատակարարել թուրմ պտուղներ, իսկ վերամշակող արդյունաբերությունը աճողջ սեզոնում ապահովել բարձրորակ հումքով: Միաժամանակ սա չի առաջացնում բերքահավաքի գերբեռնվածություն, անասնաթյունները հնարավորություն են

ունենում բերքահավաքը կազմակերպել աստիճանաբար՝ ըստ սորտերի հասունացման և վեգետացիայի բնթացքում համաշափ օգտագործել բանվորական ուժն ու գյուղատնտեսական տեխնիկան:

Դեղձենու սորտերի մի մասը պիտանի է թարմ վիճակում սպառելու, իսկ հիմնական մասը ինչպես թարմ, այնպես էլ վերամշակված վիճակում օգտագործելու համար: Կան միջակ մեծության (100—150 գ) և խոշոր (400—600 գ) պտուղներ, որոնք աչքի են բնկնում բարձր փոխադրունակությամբ և առարվում են երկրի արդյունաբերական հեռավոր կենտրոնները:

Դեղձենին ամենավաղ պտղաբերող տեսակներից է. բարձր ազդողակունիկայի պայմաններում սկսում է պտղաբերել տրնկման 3-րդ տարում և 5—6-րդ տարում տալիս է ապրանքային բարձր բերք: Բարենպաստ հողակլիմայական պայմաններում և լավ ինամքի դեպքում դեղձենին ամեն տարի ապահովում է բարձր բերք՝ 8—10-ից մինչև 15—20 տոննա մեկ հեկտարից: Մի շարք երկրներում (Հոլանդիա, Ֆրանսիա) դեղձենին մշակում են ջերմատներում և սաւանում են բավական բարձր բերք:

Դեղձենին աչքի է բնկնում բարձր կաշտղականությամբ և համեմատաբար լավ է համատեղվում մի շարք պատվաստակալների հետ (ծիրանենի, սալորենի, նշենի), որը հնարավորություն է տալիս աճեցնել տարբեր հողային պայմաններում: Շատ երկրներում (Ֆրանսիա, Իտալիա, Ավստրալիա, Իսպանիա, Չիլի, Պորտուգալիա, Նոր Զելանդիա, Հարավային Ամերիկա, ԱՄՆ, Կանադա) դեղձենու սերմնարույսերն օգտագործում են որպես պատվաստակալ ծիրանենու համար: Մառերը ստացվում են փորրածափալ և հեկտարի վրա մեծ թվով բույսեր են տեղադրվում, որի շնորհիվ ալգու հողային միավորից ափելի բարձր բերք է ստացվում, քան սովորական այգիներից:

Դրական մեծ նշանակություն ունի նաև դեղձենու ճյուղավորման կենսաբանական առանձնահատկությունը: Սորտերի մեծ մասի կողային ճյուղերն առաջանում են լայն անկյան տակ, որի շնորհիվ լավ ներաճում են կենտրոնական ուղեկցողի հետ և բերքի ծանրությունից չեն ջարդվում, հենակներ դը-

նելու կարիք չի լինում: Դա զգալի չափով իջեցնում է բերքի ինքնարժեքը:

Մասնագետների և արտադրության ուղիատողների բաղմալինի ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ հարավային պտղատեսակների մեջ եկամտաբերությամբ դեղձենին զբաղում է առաջնակարգ տեղերից մեկը և բոլորից արագ ու բարձր է փոխհատուցում կատարված ծախսերը: Այսպես, օբիեռակ, ըստ Վ. Խ. Նիլադարյանի տվյալների, Արարատյան հարթավայրի նախալեռնային գոտու ղռերի պայմաններում (Աշտարակի շրջանի «Մասունիկ» պետական տնտեսությունը) մեկ հեկտար դեղձենու փորձնական այգու հիմնման և խնամքի ծախսերը կազմել են 5246 ռուբ., իսկ չորս տարվա բերքից ստացված եկամուտները՝ 18476 ռուբ., այդ թվում զուտ եկամուտը՝ 13230 ռուբլի: Շահութաբերության մակարդակը հասել է 248 տոկոսի: Այդին տնկվել է $5 \times 2,5$ մետր խտությամբ, իսկ ծառերը ձևավորվել են բարելավված բաժակաձև եղանակով: Նույնանման արդյունքներ մենք ստացել ենք մեր փորձերից նաև էջմիածնի շրջանի Նորակերտի պետական տնտեսությունում, ուր այգին հիմնված է 5×3 մետր սխեմայով, իսկ ծառերը ձևավորված են կիսատափակ եղանակով:

Նշենք նաև, որ համաշխարհային շուկայում մեկ տոննա դեղձի արժեքը հավասար է երկու տոննա պողպատի կամ երեք-չորս տոննա բնդինի արժեքի:

Հետագայում, մարդկանց նյութական ապահովվածությունը բարելավելու հետ մեկտեղ, մեծ ուշադրություն կդարձվի նաև պտղասնդառությանը: Այս տեսակետից մեծ նշանակություն ունի դեղձենին որպես վաղ պտղաբերող հարավային արժեքավոր պտղատեսակ: Ինքնըստինքյան այս հանգամանքը կլիսանի, որպեսզի ոչ միայն ընդլայնվեն դեղձենու տարածությունները, այլև ինտենսիվացվի մշակությունը: Այս ուղղությամբ մեծ անելիքներ ունի նաև Հայաստանը՝ որպես դեղձենու ծագման օջախներից մեկը:

ԴԵՂՁԵՆՍԻ ՑԵՂԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Դեղձների ցեղը պատկանում է վարդազգիների ընտանիքին: Այն ընդգրկում է վեց տեսակ, որից երկուսը մշակութային մեջ տարածված կուլտուրական տեսակներ են, իսկ չորսը աճում են վայրի վիճակում. կան նաև մի շարք տարատեսակներ, այդ թվում՝ բավական գեղեցիկ դեկորատիվ ձևեր:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Սովորական դեղձենի (*Persica vulgaris*): Այս տեսակից են առաջացել համարյա բոլոր կուլտուրական սորտերը, որոնք մշակվում են բոլոր մայր ցամաքներում:

Սովորական դեղձենին ապրում է 12—15 տարի և հասնում է 5—6 մետր բարձրության, բայց հողակլիմայական բարենպաստ պայմաններում ապրում է մինչև 30—40 տարի և հասնում է 8—9 մետր բարձրության, իսկ անբարենպաստ միջավայրում մնում է թուփ։ Լավ խնամքի պայմաններում բնի տրամագիծը հասնում է 25—30 սմ-ի, իսկ սաղարթի լայնությունը՝ մինչև 5—6 մետրի։ Սաղարթը սովորաբար լինում է կոնաձև, լայն փուլած, օվալաձև կամ տափակ-կլորավուն։ Բնի և մայրական ճյուղերի կեղևը մուգ գորշ կամ կարմրավուն-գորշ է, մեծահասակ ծառերինը՝ օւժեղ ճաքճքված։ Երիտասարդ ճյուղերը համեմատաբար բարակ են, միամյա շիվերը լերկ են, փայլուն, կանաչ գույնի, իսկ արևի կողմից՝ կարմրավուն։ Տերևները էլիպսաձև ձգված են, լայն կամ նեղ նշտարաձև, 8—10 սմ երկարության և 2—4 սմ լայնության, եզրերը մանր ատամնաձև կտրտված են, ներքևի մակերեսը բաց կանաչ գույնի, թույլ թավոտ, իսկ վերևինը՝ մուգ կանաչ, լերկ, ունեն կարճ կոթուն։ Սպիտակամիս սորտերի տերևի կենտրոնական շիղը լինում է սպիտակավուն, իսկ դեղնամիս սորտերինը՝ բաց դեղին գույնի։ Դա սորտային հատկանիշ է և հնարավոր է առանց պտուղների այդ սորտերն իրարից հեշտությամբ տարբերել։ Տերևաբողբոջը սրածայր է, ուժեղ սեղմված շիվին, իսկ ծաղկաբողբոջը՝ համարյա կլորավուն ծայրով և շիվից փոքր-ինչ անջատված։ Մաղիկները երկսեռ են, ինքնափոշոտվող, միջակ մեծության կամ խոշոր, կարճ ծաղկակոթունով, սպիտակավարդագույնից մինչև մուգ կարմիր

գույնի: Ծաղիկները բացվում են մինչև տերևների զարգանալը: Յուրաքանչյուր նորմալ ծաղիկ ունենում է 1,5—2 սմ երկարության մինչև 20—30 առէջքներ: Նույն երկարության է լինում նաև վարսանդը: Պտուղը կորիզ է, պատված չյութալի պտղամսով, ունի պարզ արտահայտված որովայնակար (փորակար): Պտղամիսը լինում է պինդ, կրճկեղձան և ջրալի, թելոտ, սպիտակ, դեղին և նույնիսկ կարմիր գույնի: Պտուղները մեծությամբ խիստ տատանվում է՝ 20—30 գրամից մինչև 500—600 գրամ: Կորիզն ունի հաստ պատեր, լինում է մինչև 3—4 մմ երկարությամբ և կազմում է պտղի քաշի 10—12 տոկոսը, պտղամսից հեշտությամբ է անջատվում կամ չի անջատվում: Սորտերի մեծ մասի կորիզի միջուկը դառն է, բայց կան նաև քաղցր միջուկով սորտեր:

Այս տեսակին պատկանում են նաև մի շարք դեկորատիվ տարատեսակներ՝ կարմիր և սպիտակ գույնի, գեղեցիկ լիաթերթ ծաղիկներով, երբեմն ուռենու նման ներքև կախված ճյուղերով։ Սրանք բավական ցրտադիմացկուն են. կարելի է օգտագործել փողոցների ու զբոսայգիների կանաչապատման համար։

Ֆերգանական դեղձենի (*Persica Ferganensis*): Այս տեսակը հայտնաբերել և նկարագրել են ամուսիններ Կ. Ֆ. Կոստիկին և Ի. Ն. Ռյաբովը։ Սրանից առաջացել են մի քանի տիպեր և Ի. Ն. Ռյաբովը, որոնք մշակվում են հիմնականում կուլտուրական սորտեր, որոնք մշակվում են հիմնականում Միջին Ասիայում։ Սովորական դեղձենի տեսակից տարբերվում է մի քանի հատկանիշներով. տերևազդերը համարյա պահպանում են, մոտենալով տերևի եզրին, չեն միանում իրար (ինչպես սովորական դեղձենուն), մնում են իրար զուգահեռ, կորիզի մակերեսը ծածկված է նրա երկարությամբ դասավորված, իրար զուգահեռ գնացող ակոսներով։ Մինչդեռ սովորական դեղձենու կորիզի մակերեսը ծածկված է փոսիկներով և ակոսներով, պտուղները տափակավուն են։ Նրանք պատահում են նաև ձևեր, որոնք ունեն կլորավուն կամ քիչ երկարավուն պտուղներ, պտղամիսը յուրահատուկ բարկահամ է, կանաչասպիտակ, հանդիպում են նաև դեղնամիս սորտեր (սակայն ոչ պիտանի բարձրորակ կոմպոտների պատրաստելու համար)։

Պատուիրակները, որպես կանոն, միջակ մեծություն են, սովորաբար թավոտ, երբեմն՝ լերկ:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ՎԱՅՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Այս տեսակները այժմ ժողովրդատնտեսական նշանակություն չունեն, բայց սելեկցիոն աշխատանքների համար, իրենց կենսաբանական առանձնահատկությունների շնորհիվ, հետաքրքրություն են ներկայացնում:

Գաճառի դեղձենի: Համեմատած մյուս վայրի տեսակների հետ, սա ամենից մոտ է կանգնած սովորական կուլտուրական դեղձենուն, ծաղկում է միաժամանակ և խաշաձե լավ փողոտվում է նրա սորոսների հետ: Վայրի վիճակում տարածված է Զինաստանի Շէնսի և Գանսու նահանգներում, որի պատճառով էլ կոչվում է Գան-սուն-տաո: Սովորական դեղձենուց տարբերվում է բարձր ցրտադիմացկունությամբ և ծառերի փոքրությամբ (հաճախ լինում է 2—3 մետր բարձրության թուփ), բարակ, ճիպտաման ման ճյուղերով: Պտուղները թավոտ են, համարյա գնդաձև, պտղամիսը հյութալի, թթվաշ, ուտելու համար քիչ պիտանի:

Դավիդի դեղձենի: Տարածված է Զինաստանի նահանգներում: Կոչվում է Շան-տաո (լեռնային դեղձենի): Ծառերը մեծ են (մինչև 8—9 մետր), ունեն խիտ սաղարթ, հաստ բուն և ավելի երկարակյաց են, քան սովորական դեղձենին, միամյա շիվերը լերկ են, կարմրավուն, ինչպես բալենու շիվերը: Ծաղիկները վարդագույն են, բացվում են 2—3 շաբաթ ավելի վաղ, քան սովորական դեղձենու սորոսերին: Պտուղները կլորավուն են, կանաչ դեղնագույն կամ դեղին, պտղամիսը բարակ է, ուտելու համար պիտանի չէ (հիշեցնում է նշենու պտղամիսը), հեշտությամբ անջատվում է կորիզից: Ծառերը ցրտադիմացկուն և չորադիմացկուն են:

Ջառմանալի (տառօրինակ) դեղձենի (P. Mira): Վայրի վիճակում աճում է Տիբեթի արևելյան լեռներում և ծովի մակերևույթից մինչև 3000 մետր բարձրության վրա: Ծառերը շատ մեծ չեն (մինչև 8 մետր), սաղարթը խիտ է, միամյա շիվերը լերկ են: Տերևները բաց կանաչ գույնի են, 5—10 սմ երկարության, կենտրոնական ջիղը ներքևի կողմից թավոտ է: Ծաղիկները խոշոր են, սպիտակ: Պտուղները գնդաձև են խիտ թավոտ, պտղամիսը սպիտակ, ոչ հյութալի ու ցածր որակի:

Կորիզը հարթ մակերես ունի, որով տարբերվում է դեղձենու մյուս տեսակներից: Որոշ չափով հիշեցնում է նշի կորիզ: Բացի այդ, ծաղկում է ավելի ուշ, քան սովորական դեղձենին: Միաժամանակ որոշ հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև որպես թուլյաճ պատվանտակալ՝ սովորական դեղձենու համար:

Սիմոնի դեղձենի: Աճում է միայն վայրի վիճակում և տարբերվում է մյուս տեսակներից ծառերի սաղարթի բրդանման (վեր ձգված) ձևով: Ցրտադիմացկուն է և հիմնականում դեկորատիվ նշանակություն ունի:

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԾԱԳՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գյուղատնտեսական կուլտուրաների, այդ թվում նաև առանձին պտղատու տեսակների ծագման պարզաբանումը կարևոր նշանակություն ունի դրանց տարածումն ու հետագա տեղաբաշխումը ճիշտ որոշելու գործում: Այս տեսակետից առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի դեղձենին: Շատ մասնագետներ գտնում են, որ դեղձենին շոր ցամաքային կլիմայական պայմանների բույս է: Մինչդեռ նշվում է, որ աճում ու պտղաբերում է նաև շոգ ու խոնավ արևադարձային վայրերում: Ըստ որում այս պայմաններում դեղձենին դառնում է մշտադալար բույս և ամեն աշուն տերևաթափ չի լինում: Դեղձենին աշխարհի ամենատարածված պտղատու տեսակներից է: Հավանական է, որ նրա առանձին ձևերն առաջացել են տարբեր հողակլիմայական պայմաններում, որի շնորհիվ այն արագ վերափոխվում ու հարմարվում է զանազան միջավայրի պայմաններին:

Ակադեմիկոս Բ. Բ. Պիտտրովսկին մեր թվագրությունից առաջ VIII և VII դարերին վերաբերող Երևանի մոտակայքում գտնվող ուրարտական Թեյշեբաինի ամրոցի (Կարմիր բլուր) փլատակների պեղումների ժամանակ հայտնաբերել է դեղձի կորիզից տաշված, շատ լավ պահպանված ուլունքի մի հատիկ: Հետևաբար այստեղ դեղձի կորիզը եղել է հինգ դար առաջ, մինչև Զինաստանի հետ առևտրական կապեր հաստատելը: Այս հայտնաբերությունից հետո ճանաչված պտղաբույծ Ա. Մ. Վերմիշյանը ևս գտնում էր, որ Հայաստանը հանդի-

սանում է կուլտուրական դեղձենու ծագման օջախներից մեկը (1966 թ)։ Անտիկ Հունաստանի խոշորագույն մտավորական, բուսաբանության նախահայր Թեոֆրաստը (332 թ. մեր թվագրությունից առաջ) նշել է, որ սովորական դեղձենու հայրենիքը Պարսկաստանն է, որի պատճառով ստացել է Persica անունը։ Այդ ժամանակաշրջանում պարսկական տիրապետությունը ամենախոշորն ու ամենաուժեղն էր և գրավում էր ամենամեծ տարածությունը՝ սկսած Տաջիկստանի և Թուրքմենստանի հարավային մասերից մինչև Սև և Միջերկրական ծովերի ափերը, նույն թվում նաև Հայաստանը։ Ուստի այդ տարածքի վրա գտնվող որ երկրից էլ դեղձը թարվելու Հունաստան, պետք է համարվեր, որ Պարսկաստանից է բերվել։ Հնէաբանական տվյալները ևս վկայում են, որ մեզ մոտ դեղձը մշակվում է սկսած շատ ավելի վաղ ժամանակներից։ Այսպես, մեզանից վեց հազար տարի առաջվա ժամանակաշրջանին վերաբերող Շենգավիթ բնակատեղիի պեղումներում ևս հայտնաբերվել է դեղձի կորիզ, որը ոչ մի դեպքում չէր կարող Չինաստանից բերված լինել, քանի որ այդ ժամանակ Հայաստանում նահապետական փակ տնտեսություն էր տիրում և ընդարձակ առևտրական կապերի մասին, առավել ևս այդպիսի հեռավոր երկրների հետ, ինչպիսին է Չինաստանը, խոսք չի եղել անգամ չէր կարող։ Ուրեմն սովորական դեղձենին տեղածին պտղատեսակ է։ այդ մասին է վկայում նաև Հայաստանում աճող դեղձենու ձևերի լայն բազմազանությունը։ 20—30 գ սկսած մինչև 900 գ-ից ավելի քաշով պտուղներ, խիստ թավոտ և միանգամայն լերկ (Շարալի) պտուղներ, կորիզից հեշտությամբ անջատվող, քաղցրահամ և նույնիսկ դառնամիս պտուղներ, թելոտ ու ջրալի և պինդ կրճկրճան պտղամսով, դառնակորիզ և քաղցրակորիզ, դեղնամիս և սպիտակամիս, վաղահաս և շատ ուշահաս պտուղներ, որոնք քաղելուց հետո սովորական մառաններում պահվում են մինչև երկու ամիս և այլն։ Կարևորն այն է, որ մեր տեղական սորտերը համարյա չեն կրկնում այլ երկրներում տարածված սորտերն ու ձևերը։

Մեր ազգին հատուկ ալանի պատրաստելու սովորությունը ևս վկայում է այն մասին, որ դեղձենին տեղածին բույս է և մշակվում է մեզ մոտ շատ հնագույն ժամանակներից։ Որոշ

մասնագետներ (Պ. Զ. Վինոգրադով-Նիկիտին) ալանի բառի ծագումը կապում են «ալան» ժողովրդի հետ։ Սակայն կովկասյան ալանները ապրել են մեր թվագրության 2-րդ և 9-րդ դարերում և բնակվել են ժամանակակից Պիցունդա կուրորտից դեպի հյուսիս-արևելք, ուր դեղձենի չի մշակվում։ Ալանները ղբաղվել են զլխավորապես անասնապահությամբ և մասամբ երկրագործությամբ։ Հայ գրական 7-րդ դարի աղբյուրներում «ալանի» բառը գործ է ածվում ի հակադրություն «աղո» բառի, որն ունեցել է ինչպես աղի, այնպես էլ դառը նշանակություն։ Այս իմաստով ալանի բառով նշանակել են ոչ դառը, այլ քաղցր իմաստը։ Պարզ է, որ հետո են սկսել ալանու մեջ շաքար ավելացնել, իսկ շատ վաղ ժամանակների մարդը շորացրել ու պահել է դեղձն ու ընկուզենու միջուկը, որպեսզի օգտագործի ձմեռվա ամիսներին։

Մի շարք փաստեր ևս, թեկուզև կողմնակիորեն, բայց անժխտելի կերպով հաստատում են, որ կուլտուրական դեղձենին առաջացել է միաժամանակ կամ ավելի ճիշտ մի պատմական դարաշրջանում միանգամից մի քանի երկրամասերում (շրջաններում), անկախ մեկը մյուսից, և որ Չինաստանը նրա ծագման միակ հայրենիքը (կենտրոնը) չէ։ Մ. Գ. Պոպովը, որը Միջին Ասիայի և մասնավորապես Տաջիկստանի պտղաբուծության լավատեղյակ մասնագետներից է, իր բազմամյա ուսումնասիրություններից հետո միանգամայն ճիշտ եզրակացության է եկել, որ դեղձենին տեղածին պտղատեսակ է։ Հետագայում այդ միտքը հաստատվել է հնէաբանական պեղումների տվյալներով։ Աշխատանքների ղեկավար Ե. Գ. Սալտովսկայան (1971) նշում է, որ Տաջիկստանի Լենինաբադի մարզի (հյուսիսարևմտյան Ֆերգանա) Հաշտի շրջանի Տուղաի հուրդ և Տուղաի Կալոն բնակատեղիների մեր թվագրությունից առաջ 3-րդից 1-ին դարերին վերաբերող պեղումներում հայտնաբերվել են մի շարք բույսերի սերմեր և դեղձի, ծիրանի ու բալի կորիզներ։ Բացի այդ, Տաջիկստանում տարածված է և արտագրության մեջ մշակվում է տեղական Ֆերգանական դեղձի տեսակը, որը մինչև այժմ Չինաստանում չի հայտնաբերված ո՛չ կուլտուրական պտղաբուծությունում, ո՛չ էլ վայրի վիճակում։ Համարյա նույնը կարելի է ասել նաև Ադրբեջանի վերաբերյալ։ Թ. Ի. Հումեյլը (1940) հիշատակում է, որ մեր

թվագրությունից առաջ երկրորդ հազարամյակի վերջին — առաջին հազարամյակի սկզբին վերաբերող խանութի (8 կմ հարավ Կիրովաբադ քաղաքից) բնակատեղի պեղումներում հայտնաբերել են դեղձի կորիզներ:

Այսպիսով, երեք տարբեր հանրապետություններում տարբեր ժամանակներում միանգամայն իրարից անկախ կատարած պեղումներում հայտնաբերվել են դեղձի կորիզներ՝ շատ ավելի հնագույն դարերին վերաբերող հողաշերտերում, քան «Մետաքսե մեծ ճանապարհի» հիմնվելը: Այստեղից դժվար չէ եզրակացնել, որ նշված երկրամասերում սովորական դեղձենին տեղածին բույս է և որ մշակութի մեջ է մտցվել տեղում վայրի վիճակում աճող լավագույն ձևերի միջոցով: Հետևաբար, գոյություն ունի սովորական դեղձենու շատ հարուստ, իրար համարյա չկրկնող մեծ գենետիկական ֆոնդ, որը խելամոռներն օգտագործելու դեպքում հնարավոր է ստանալ դիմացկուն և բարձրարժեք նոր սորտեր:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ՄԵԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՍՀՄ-ՈՒՄ ԵՎ ՄՅՈՒՍ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Դեղձենին աճում է երկրագնդի բոլոր մայր ցամաքներում, բայց հիմնականում՝ 30—40° հյուսիսային լայնության և 35—40° հարավային լայնության հորիզոնականների սահմաններում: Նոր ստացված ավելի ցրտադիմացկուն սորտերը աճում ու պտղաբերում են այն շրջաններում, ուր ձմռան ցրտերը մինուս 25—30 աստիճանից չեն իջնում, իսկ ակտիվ ջերմաստիճանների գումարը վեգետացիայի ընթացքում 2500—3000-ից պակաս չի լինում: Դեղձենու մշակությունը մեծ սահմաններում է տատանվում նաև ուղղաձիգ գոտիականության հետևանքով: Այսպես, Վրաստանի արևմտյան մասում և Ղրիմի առափնյա շրջաններում դեղձենին աճում է սկզած ծովի մակերևույթից, Հայաստանում և Դաղստանի Ինքնավար Հանրապետությունում մշակվում է 1300-ից մինչև 1700 մ. բարձրության վրա, Արևմտյան Պամիրում բարձրանում է մինչև 1800—2000 մետր, իսկ Հյուսիսային Հնդկաստանում հասնում է մինչև 3000 մետր բարձրության վրա: Սակայն տարածման ոչ բոլոր շրջաններում է դեղձենին լավ աճում ու պտղաբերում: Ներկայումս

աշխարհում արտադրվող վեց միլիոն տոննա դեղձից երկուսը տալիս են Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, մոտ մեկ միլիոնը՝ Իտալիան, իսկ 600 հազար տոննան՝ Ֆրանսիան: Մյուս մեկուկես միլիոն տոննա դեղձը արտադրում են մյուս երկրները:

Սովետական Միությունում դեղձենու մշակությամբ զբաղվում են Մոլդավիայում, Ուկրաինայում, Հյուսիսային Կովկասում, անդրկովկասյան և միջինասիական հանրապետություններում (աղ. 1):

Աղյուսակ 1

Դեղձի ծառերի ընդհանուր քանակը (հազ. հատ) ըստ պետական գոյա-գրման տվյալների (1970 թ.)

Անվանումը	Գույա-գրման տարեթիվը	Կոտլետներում, հեկտար	Սովետական մյուս պետական տնտեսություններում	Բնակչությանը	Ընդամենը
ՍՍՀՄ	1952	2172,6	1029,6	3842,9	7045,1
	1970	2400,6	4991,8	7782,8	15175,2
ԽՍՀՄ	1952	111,4	146,7	173,0	431,1
	1970	73,2	342,7	460,8	876,7
Ուկրաինական	1952	45,2	37,6	46,2	129,0
ՍՍՀ	1970	470,8	659,3	687,5	1817,6
Ուզբեկական	1952	965,5	297,4	1217,6	2480,5
ՍՍՀ	1970	345,7	747,7	1819,8	2913,2
Ղազախական	1952	30,8	12,3	63,1	106,2
ՍՍՀ	1970	6,5	70,2	252,6	329,3
Վրացական	1952	312,2	57,8	1375,7	1745,7
ՍՍՀ	1970	208,9	868,2	2186,8	3263,9
Ադրբեջանական	1952	106,6	41,3	168,6	316,5
ՍՍՀ	1970	57,4	116,5	510,5	684,4
Մոլդավական	1952	36,9	7,1	16,2	59,5
ՍՍՀ	1970	712,0	427,8	121,3	1261,1
Կիրգիզական	1952	40,8	16,7	173,5	229,9
ՍՍՀ	1970	12,8	48,3	305,4	366,5
Տաջիկական	1952	176,7	50,4	289,8	516,9
ՍՍՀ	1970	194,1	239,2	632,9	1066,2
Հայկական	1952	243,1	271,0	293,9	808,0
ՍՍՀ	1970	247,0	1376,3	675,7	2299,0
Թուրքմենական	1952	102,7	91,9	32,8	227,4
ՍՍՀ	1970	72,2	95,6	129,5	297,3

2 Դեղձենու մշակությունը

Բերված տվյալներից երևում է, որ տնցած քսան տարի-
ներին ընթացքում դեղձի ծառերի ընդհանուր քանակն աճել է
ինչպես Սովետական Միությանը, այնպես էլ առանձին հանրապետություններում, հատկապես
Մոլդովիայում, Ուկրաինայում, Հայաստանում և Վրաստա-
նում:

Ռուսաստանյան ՍՖՍՀ: Դեղձենու արդյունաբերական
մշակությունը կենտրոնացված է հիմնականում Դաղստանի,
Չեչենո-Ինգուշական և մասամբ Կաբարդինո-Բալկարական
ինքնավար Հանրապետություններում և որոշ շափով՝ Կրաս-
նոդարի երկրամասում:

Կրասնոդարի երկրամասում 1970 թվականին եղել է ըն-
դամենը 323 հազար զեղձենու այգի:

Դաղստանի ինքնավար Հանրապետությունում գեղձենին
առաջատար պտղատեսակներից մեկն է ու զբաղեցնում է
1500 հա: Ըստ ուղղաձիգ գոտիականության, դեղձենու արդ-
յունաբերական տնկարկները տարածված են ծովի մակերե-
վույթից 200-ից մինչև 1000 մ բարձրության վրա: Մշակում են
տեղական բարձրորակ խաղութամատ և խասկիլ սորտերը, ինչ-
պես նաև ներմուծած էլբերտա, Զոլոտոյ յուբիլեյ, Ալեք-
սանդր վադհաս և ուրիշ սորտեր: Պատվաստը հիմնականում
կատարում են դեղձենու սերմնարույսերի վրա, բայց որպես
պատվաստակալ օգտագործում են նաև շլորենու և նշենու
սերմնաբույսերը: Բերքը օգտագործվում է վերամշակման
(կոմպոստ) համար և թարմ վիճակում:

Ուկրաինական ՍՖՍՀ: Դեղձենին մշակվում է գլխավորապես
հարավային մարզերում (Ղոթմ, Օդեսա, Լենինո, Դնեպրոպետ-
րովսկ և այլն) և կենտրոնացած է հիմնականում պետական
սեփականություններում ու տնամերձ այգիներում: Մշակում են ներ-
մուծած և նոր ստացված սելեկցիոն սորտեր: Որպես պատ-
վաստակալ օգտագործում են դեղձենու և մասամբ նշենու
(չոր հողերում) սերմնաբույսերը:

Ուզբեկական ՍՖՍՀ: 1970 թվականի գույքագրման տվյալ-
ներով դեղձենին զբաղեցրել է 16,8 հազար հեկտար: Մշա-
կում են էլբերտա, Ակ-շաֆթալի, Թալային և Լոլա սորտերը:
Դեղձենու արդյունաբերական մշակությունը հիմնականում
կենտրոնացած է Տաշքենդի, Ֆերգանայի և Սամարղանդի

մարզերում: Այստեղ հատկապես լավ բերք են տալիս միջին
և ուշ հասունացման ժամկետի սորտերը, որոնցից են՝ Սլավա
Տարնաու (քաղցրակորիզ), Չեմպիոն, Ակ-շաֆթալի և Ֆարհադ
սորտերը: Ըստ Մ. Տաշմատովի տվյալների դեղձի արտա-
դրության համար ծախսած մեկ ուբլու գինաց ստացվում է
5,2 ուբլի, իսկ աշխատանքային մեկ մարդ-օրը ապահովում
է 73,1—96,6 կգ պտուղ կամ 14,2—19,1 ուբլի և բոլոր կա-
պիտալ ներդրումները փոխհատուցվում են անկման առաջին
3—4 տարիների ընթացքում:

Պտուղներն օգտագործում են թարմ վիճակում, վերամշա-
կում (կոմպոստ, չիր) և առաքում են Մոսկվա, Լենինգրադ,
Սվերդլովսկ և երկրի մյուս արդյունաբերական կենտրոնները:

Ղազախական ՍՄՀ: Դեղձենին այստեղ արդյունաբերա-
կան նշանակություն չունի և խոշոր զանգվածային այգիներ
չի զբաղեցնում: 1970 թ. եղել է ընդամենը 329,3 հազ. ծառ,
որից 252,6 հազարը՝ տնամերձ այգիներում: Սակայն հան-
րապետությունում հնարավորություններ կան գդալի շափով
ընդլայնելու դեղձենու տարածությունը, հատկապես ստորին
և միջին լեռնային գոտիներում, ծովի մակերևույթից 900—
1600 մ բարձրության սահմաններում:

Վրացական ՍՄՀ: Դեղձենին այստեղ ունի բազմադարյան
պատմություն և այժմ էլ զբաղեցնում է պտղատու այգիների
ընդհանուր տարածության 6%-ը կամ կորիզավոր պտղատե-
սականների տարածության 30%-ը: աճում է սկսած Սև ծովի
ափերից և բարձրանում է մինչև 1100 մետր: Գլխավոր ապ-
րանքային տնկարկները կենտրոնացած են Արևելյան Վրաս-
տանի Գորիի և Մցխեթի շրջաններում ու Թբիլիսիի քաղաքա-
մերձ գոտում: Մշակում են ինչպես տեղական բարձրորակ սոր-
տերը՝ Խիզիստավի վարդագույն, Նոբատի, Խիզիստավի
սպիտակ, այնպես էլ ներմուծած լավագույն սորտերը՝ Կամ-
բերլենդ, Զոլոտոյ յուբիլեյ, Չեմպիոն, Կրեմլակ: Պտուղները
օգտագործում են գլխավորապես վերամշակման (կոմպոստ)
համար և թարմ վիճակում:

Ադրբեջանական ՍՄՀ: Դեղձենու մշակության հնագույն
օջախներից մեկն է: Վերջին տարիներին, խաղողի տարածու-
թյունների ընդլայնման կապակցությամբ, ապրանքային այ-
գիները կենտրոնացվել են գլխավորապես Նախիջևանի ինք-

նավար Հանրապետության տարածքում, մասնավորապես Օրդուբադի և Իլիչևսկու շրջաններում: Պատուղները հիմնականում օգտագործում են թարմ վիճակում, քանի որ համախառն արտադրանքը մեծ չէ:

Մոլդավական ՍՍՀ: Ներկայումս դեղձենին զբաղեցնում է ավելի քան 3000 հեկտար և ամեն տարի տալիս է կայուն բերք: Ս. Ա. Սոկոլովան (1977 թ.) նշում է, որ 26 տարիների (1950—1976 թթ.) ընթացքում դեղձենին նորմալ պտղաբերել է, բացառությամբ 1963 և 1972 թթ., երբ ծառերը վնասվել էին ձմռան խիստ ցրտերից: Կայուն բարձր բերք ստանալու համար ամեն տարի պարարտացնում են հանքային պարարտանյութերով և երեք տարին մեկ հեկտարին տալիս են 30—40 տոննա քայքայված գոմաղբ: Ծառերը ձևավորում են բարելավված բաժակաձև և աղատ աճող պլանտային եղանակներով: Մշակում են հայրենական (Սովետսկի, Լեբեդև, Ուսպեխ) և արտասահմանյան (Կարդինալ, Կոլլինս, Ռեդխավեն, Հալեն) սորտերը, իսկ վերջին տարիներին նաև նոր սելեկցիոն սորտեր՝ Հուլիսյան, Քիշնևի վաղահաս, Մոլդավական դեղին և այլն: Պատուղները օգտագործում են թարմ վիճակում և վերամշակման (կոմպոտ) համար:

Կիբգիզական ՍՍՀ: Դեղձի արտադրությունը դեռևս ապրանքային նշանակություն չունի, չնայած դրա համար կան հնարավորություններ: Վերջին տասնամյակում հանրապետությունում ընդլայնվում է դեղձենու տարածությունը, հատկապես Զուլսկի հարթավայրում, Իսիկ-Կուլի գոգահովտում և հարավային Կիրգիզիայում (Օշի մարզ): Մշակում են Մայֆլովեր, Կուդեսնիկ, Կամբերլենդ սորտերը և ստանում են 60—70 ց/հ բերք, պտուղներն օգտագործում են թարմ վիճակում:

Տաջիկական ՍՍՀ: Դեղձենու մշակության հնագույն օջախներից է: Դեղձի լայն արտադրությամբ աչքի է ընկնում մասնավորապես կենտրոնական և հարավային Տաջիկստանը: Մշակում են էլբերտա, Զոլոտոյ յուբիլեյ, Զեմպիոն, Ակշաֆթալի սորտերը: Բ. Ս. Ռոզանովը նշում է, որ առանձին բրիգադներ ստանում են 200—300 ցենտներ բերք և ապահովում են մինչև 5300 ռուբլի զուտ եկամուտ մեկ հեկտարից:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի պտղատուների, այդ

թվում դեղձենու անջրդի մշակությունը Կենտրոնական Տաջիկստանի Նախալբուռնային գոտում: Անջրդի այգիները հանրապետությունում զբաղեցնում են մոտ չորս հազար հեկտար, որից 1900 հեկտարը՝ «Ֆախրոբադ» պետատնտեսությունում: Դեղձենին մշակում են դարավանդների վրա և ստանում են 69-ից մինչև 159 ց բերք:

Թուրքմենական ՍՍՀ: Դեղձենին աճում է հանրապետության համարյա բոլոր շրջաններում, բայց ավելի լավ աճում ու պտղաբերում է Կասպից ծովի հարավարևմտյան մերձափնյա շրջաններում, ուր օդի նվազագույնը տատանվում է մինուս 14—19 աստիճանի սահմաններում: Տեղական սորտիմենտը շատ հարուստ չէ. պտուղները պիտանի են գլխավորապես թարմ վիճակում օգտագործելու համար: Մշակում են նաև ուզբեկական Լոլա, Ֆարհադ ու այլ վայրերից ներմուծած էլբերտա, Ալեքսանդր վաղահաս, Խիդիստավի սպիտակ սորտերը: Տեղական դեղձենիներից մշակում են նեկտարենիններից Կարմիր խոշոր սորտը:

Դեղձենու սելեկցիայով և ագրոտեխնիկական առաջավոր եղանակների մշակության ուղղությամբ մեծ աշխատանք է կատարվել Նիկիտյան բուսաբանական այգում վաղահաս սորտերի (Սիմֆերոպոլի վաղահաս, Մայակ, Նեպտուն, Լաուրեատ, Ուսպեխ) և Սամարդանդի (Ուզբեկական ՍՍՀ) փորձակայանում նեկտարենիների (Լոլա, Վլադիմիր) ստացման ուղղությամբ:

Սոցիալիստական և ժողովրդական դեմոկրատիայի երկրներից դեղձենու մշակությամբ աչքի են ընկնում Բուլղարիան, Հունգարիան և որոշ չափով Հարավսլավիան: Դեղձենու մշակության ասպարեզում միանգամայն ուրույն տեղ է զբաղեցնում Ջինաստանի Ժողովրդական Հանրապետությունը, որտեղ մշակում են տեղական բազմաթիվ, հիմնականում սպիտակամիս սորտեր:

Բուլղարիայում մշակում են ելրոպական, ամերիկյան և տեղական նոր սելեկցիոն սորտեր: Տարեկան արտադրվում է մինչև 130—150 հազար տոննա դեղձ, որի հիմնական մասը արտահանվում է ուրիշ երկրներ, իսկ մնացածը վերամշակվում և օգտագործվում է թարմ վիճակում:

Հունգարիայում դեղձենին զբաղեցնում է մոտ 14 հազար

հեկտար կամ պտղատու այգիների ընդհանուր տարած-
թյան 11,7 տոկոսը. ստացվում է 140—150 հազար տոն-
պտուղ: Մեկ հեկտարի միջին բերքը կազմում է 110—
ցենտներ՝ կախված սորտից և խնամքից: Մեկ ցենտներ դ-
արտադրելու համար կատարված աշխատանքային ծախս-
կազմում են 5,6 մարդ-ժամ, որը բացատրվում է աշխատանք-
ների բարձրաստիճան մեքենայացմամբ:

Հաճախվելով 1975 թ. արտադրվել է մոտ 70 հազ-
տոննա դեղձ, որի 70 տոկոսը օգտագործվել է թարմ վիճ-
կում, 15—20 տոկոսը վերամշակվել է, իսկ մնացած 5 տոկո-
սը արտահանվել է ուրիշ երկրներ: Պլանավորված է 1985 թ.
դեղձի համախառն բերքը հասցնել 222 հազար տոննայի:

ԱՄՆ: Կապիտալիստական երկրներից դեղձենու մշակու-
թյամբ առաջին տեղը զբաղեցնում են Ամերիկայի Միացյալ
Նահանգները, ուր նրա տարածությունը կազմում է 200 հա-
զար հեկտար, իսկ տարեկան համախառն բերքը՝ 1,5—2 մի-
լիոն տոննա: Նահանգներից առաջնակարգ տեղը գրավում է
Կալիֆոռնիան՝ իր մեղմ ու բարենպաստ հողակլիմայական
պայմաններով: Կալիֆոռնիայում կան 40 հազար հեկտար
դեղձենու տնկարկներ, բայց տալիս է ԱՄՆ-ի դեղձի 60 տո-
կոսը, կամ ավելի քան մեկ միլիոն տոննա: Այստեղ մեկ
հեկտարի միջին բերքը կազմում է 230—290 ցենտներ: Գլխա-
վորապես մշակվում է ապրանքային արտադրության համար
Ֆայ էլբերտա սորտը:

ԱՄՆ-ում արտադրվող դեղձի 10—15 տոկոսը կազմում են
լեռկ դեղձերը:

Իտալիա: Դեղձենին զբաղեցնում է 84 հազար հեկտար,
որից 78 տոկոսը կազմում են մաքրասորտ տնկարկները:
Վերջին ժամանակներս առավելությունը տրվում է խոշորա-
պտուղ, դեղնամիս սորտերին, հատկապես վաղահասներին:
Բերքի մեծ մասը արտահանվում է ուրիշ երկրներ: Մշակում
են գլխավորապես տեղական և ամերիկյան սորտեր: Մասերը
ձևավորում են սովորական և պալմետային եղանակներով

Տրանսիա: Դեղձի արտադրությամբ աշխարհում զբա-
ղեցնում է երրորդ տեղը և տարեկան տալիս է 630—650 հա-
զար տոննա: Դեղձենին զբաղեցնում է 20 հազարից ավելի
հեկտար և աճում է ամենուրեք, բայց հիմնական տնկարկ-

ները կենտրոնացած են հարավարևելյան և հարավարևմտյան
շրջաններում: Հեկտարից միջին հաշվով ստացվում է 200—
250 ցենտներ, իսկ առանձին տնտեսություններում՝ մինչև 360
ցենտներ բերք:

Մասերը ձևավորում են սովորական և պալմետային եղա-
նակներով, երկու դեպքում էլ կիրառում են պտուղների նոս-
րացում: Ստացել են թուլլաճ պատվաստակալ, որի վրա պատ-
վաստելու դեպքում հնարավորություն է ստեղծվում կիրա-
ռել ավելի խիտ տնկումներ և հողային միավորից աճեցնել
ավելի բարձր բերք: Մշակում են տեղական, ամերիկյան և
խառնական սորտեր:

Ճապոնիան ունի մոտ 12 հազար հեկտար դեղձենու այ-
գիներ և տալիս է 200—250 հազար տոննա բերք: Մեկ հեկ-
տարի միջին բերքը կազմում է 150—200 ցենտներ, իսկ ա-
ռանձին տնտեսություններ ստանում են 250 և ավելի ցենտ-
ներ: Մշակում են հիմնականում տեղական և չինական լավա-
գույն սորտերը: Սեlexցիայի համար և որպես պատվաստակալ
մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ճապոնական գիտնա-
կանների կողմից ստացված թզուկային դեղձենին:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ՊԱՀԱՆՁԸ ԱՐՏԱՔԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Դեղձենու աճման և բարձր բերքատվության ամենավճառ-
կան գործոններն են մշակության շրջանի ջերմալուսային ու-
ժիմը, ասլա հողային միջավայրը և բոլոր մյուս պայմանները:

ՋԵՐՄԱՅԻՆ ՌԵԺԻՄԸ

Դեղձենին բավական ջերմասեր պտղատեսակ է: Դրա հի-
ման վրա առաջացել է կարծիք, որ այն շրջաններում, ուր
ձմռան կայուն ցրտերը լինում են 22 աստիճանից ցածր, դեղ-
ձենու ապրանքային մշակությունը տնտեսապես արդյունա-
վետ չէ: Սակայն ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ
այդ կարծիքը ճիշտ չէ: Ա. Մ. Վերմիշյանը գրում է. «Դեղձի
տեղական սորտերը համեմատաբար ցրտադիմացկուն են և լավ
ազդրոտեխնիկայի պայմաններում կարողանում են տանել ձյան
առան մինչև մինչև 25 աստիճան սառնամանիքները: Հոկտեմ-

րերյանի շրջանի սովխոզների առանձին թեք լանջերի վրա գը... նրվող ծառերը 1949/50 թթ. մինուս 30 աստիճանի դեպքում կորցրել են միայն ծաղկաբողբոջները («Հայաստանի պտուղներ», հ. I, 1958, էջ 81): Հայտնի սելեկցիոներ Ի. Ն. Ռյաբովը (1953թ.) նշում է, որ դեղձենու բնափայտը ցրտերի նկատմամբ նույնքան դիմացկուն է, որքան և տանձենու ու խնձորենու հարավային սորտերինը, սակայն ծաղկաբողբոջները, նայած սորտին ու ծառի վիճակին, վնասվում են — 24—30° ցրտերից: Դեղձենու ցրտադիմացկունության մասին հետաքրքիր միտք է արտահայտել նաև ամերիկյան հայտնի պտղաբույժ Ու. Հ. Չենդլերը (1960 թ.): Հիմնվելով իր երկարատև ուսումնասիրությունների և ամերիկյան պտղաբույժների բազմամյա արտադրական փորձի վրա, Չենդլերը նշում է, որ դեղձենու առանձին սորտեր կարող են տանել օդի ջերմաստիճանի կարճատև իջեցումը նույնիսկ մինչև մինուս 35°, կրելով միայն բնափայտի աննշան վնասվածք: Նա գտնում է, որ դեղձենու ապրանքային մշակությունը տնտեսապես արդյունավետ չէ և անիմաստ է այն շրջաններում, ուր օդի նվազագույն ջերմաստիճանը հասնում է մինուս 29—32 և ավելի: Դեղձենու ցրտադիմացկունության մասին են վկայում նաև մեր ուսումնասիրությունների արդյունքները: Ըստ Երևանի ագրոօգերևութաբանական կայանի տվյալների (գտնվում է էջմիածնի շրջանի Մերձավանի տարածքում, ծովի մակերեւույթից 900 մետր բարձրության վրա), վերջին 82 տարիների ընթացքում ամենացրտաշունչ ձմեռները եղել են 1972—1973 թթ., երբ օդի բացարձակ նվազագույնը համապատասխանաբար հասել է մինուս 30,1 և մինուս 28,1 աստիճանի: Կայանից 4—5 կմ դեպի հյուսիս-արևելք գտնվող «Սասունիկ» սովխոզի 20 հեկտար դեղձանոցում ծառերը այդ ցրտերից առանձնապես չէին տուժել և հետագայում շարունակում էին նորմալ պտղաբերել: Այս ցրտերը ավելի լավ էին տարել կայանից 3—4 կմ դեպի հարավ-արևմուտք գտնվող «Նորակերտի» սովխոզում 5 հեկտարի վրա աճող երիտասարդ դեղձենիները (տնկված 1971 թ. գարնանը): Այգին ամբողջովին պահպանվել էր լիարժեք վիճակում, և, մտնելով ապրանքային պտղաբերության շրջան, տալիս էր բարձր բերք: Սա բա-

ցատրվում է առաջին հերթին նրանով, որ ցրտերը եղել էին կարճատև և ծառերը աճում էին բարձր ագրոտեխնիկայի պայմաններում և երկարատև ու տաք աշնան ընթացքում լավ կոփվել ու նախապատրաստվել էին ձմռան ցրտերին: Բացի այդ, այգիների տեղանքը այնպիսին էր, որ սառը օդի դանդաղածններ չեն կուտակվել: Միաժամանակ ծառերը շատ չեն տուժել շնորհիվ տեղական սորտերի (Նարինջի միջահաս, Լիմոնի, Լոճ) համեմատաբար բարձր ցրտադիմացկունության: Անհրաժեշտ է նշել, որ այդ տարիների ցրտերից դեղձենիները խիստ տուժել էին «Նաիրի» և Խանջյանի անվան սովխոզներում, իսկ նույն Հոկտեմբերյանի շրջանի «Արաքս» սովխոզում և Հուլյակերտի ու Շենավանի կոլտնտեսություններում և Աշտարակի շրջանի Ձորափ սովխոզում դեղձենին համարյա նորմալ սկսել էր վեգետացիան և պտղաբերել էր: Սա ցույց է տալիս, որ նախալեռնային գոտում դեղձենու համար կլիմայական գործոններն ավելի բարենպաստ են, քան անմիջապես հարթավայրի պայմաններում: Արարատյան հարթավայրի հարավարևմտյան հատվածում (Ղարա-Ղալա) համեմատաբար ավելի մեղմ ձմեռներ են լինում, քան նրա հյուսիսարևելյան մասում: Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի թե՛ ցածրադիր մասի, և թե՛ նախալեռնային դոտու շրջանների կլիմայական պայմանները ապահովում են դեղձենու ապրանքային մշակությունը և նրա տնտեսական բարձր արդյունավետությունը: Նշենք, որ դրան զգալի չափով նպաստում է ցրտահարություններից հետո դեղձենու արագ վերականգնման բարձր ունակությունը: Այս գործոնները ապահովել են Հայաստանի պայմաններում դեղձենու գոյատևությունը հազարամյակների ընթացքում:

Դեղձենու հաջող մշակության և բարձրորակ պտուղներ ստանալու գործում վճռական նշանակություն ունի նաև վեգետացիայի ընթացքում կուտակվող ակտիվ ջերմաստիճանների գումարը: Սահմանված է, որ դեղձենին լավ է աճում և որակով պտուղներ է տալիս այն շրջաններում, ուր վեգետացիայի ընթացքում 5-ից բարձր ջերմաստիճանների գումարը լինում է 2500 և ավելի: Այս տեսակետից, Հայաստանի հիմնական պտղաբուծական շրջանները լրիվ բավարարում են

դեղձենու կենսաբանական պահանջը: Մեղրու շրջանում ակտիվ ջերմաստիճանների գումարը հասնում է 4800-ի, որը ապահովում է ամենաուշահաս քորտերի հասունացումը:

Հանրապետության պայմաններում դեղձենու ապրանքային պտղաբերության վրա բացասաբար են ազդում հիմնականում ձմեռային խստաշունչ ցրտերը և դրանց հետ համընկնող վաղ աշնանային ցրտահարությունները, որոնց պատճառով ծառերը լավ չեն կոփվում և նախապատրաստվում ձմռան ցրտերին: Ուշ գարնանային ցրտահարություններն առանձնապես մեծ վնաս չեն պատճառում դեղձենուն, որովհետև ի տարբերություն ծիրանենու, այն ծաղկում է ուշ, երբ հիմնականում անցած են լինում բացասական ջերմաստիճանները: Այդ մասին են վկայում ստորև բերված № 2 և № 3 աղյուսակների տվյալները:

Աղյուսակ 2

Դեղձենու բերքատվությունը Հոկտեմբերյանի շրջանի «նախի» սովորական կախված ձմռան ու ծաղկման ժամանակաշրջանի օդի ջերմաստիճանից

Տարեթիվը	Բերքատու տարածությունը, հ	Օդի նվազագույն ջերմաստիճանը ձմռանը	Ձմռան նվազագույն ջերմաստիճանը, ամսաթիվը	Դեղձենու մասնալական ծաղկման ժամանակը	Օդի նվազագույն ջերմաստիճանը ծաղկման շրջանում	Բերքը, գ/հ
1958	22	-13.7	16/12—57 թ.	✓ 15/4	7.5	36.3
1959	22	-16.0	5/1	17/4	7.2	164.0
1960	53	-11.4	11/2	13/4	3.7	106.3
1961	109	-15.1	3/2	25/4	5.3	63.0
1962	109	-16.6	7/2	12/4	1.4	73.0
1963	127	-13.6	28/12—62 թ.	16/4	0.9	70.0
1964	66	-27.5	24/1	21/4	0.3	148.0
1965	37	-20.3	4/2	19/4	9.5	132.0
1966	93	-7.0	7/2	15/4	2.9	82.0
1967	109	-17.0	3/2	20/4	4.5	135.0
1968	105	-27.3	7/2	18/4	12.7	90.3
1969	103	-27.4	5/2	21/4	5.0	50.3
1970	96	-15.1	22/2	16/4	5.0	42.6
1971	56	-19.7	13/2	24/4	4.7	102.0
1972	68	-28.8	20/1	18/4	8.5	35.0
1973	39	-25.6	19/2	16/4	11.3	38.5
1974	39	-24.8	3/2	17/4	6.9	18.2

Բերված տվյալներից երևում է, որ 17 տարվա ընթացքում ոչ մի անգամ դեղձենու ծաղկման ժամանակ ջերմաստիճանը զրոյից ցածր, այսինքն՝ բացասական չի եղել: Մինչդեռ դրական ջերմաստիճանի դեպքում ծաղիկները չեն վնասվում և դեղձենին ապահովում է նորմալ բերք: Ծաղկման ժամանակաշրջանում ամենացածր ջերմաստիճանը եղել է 1963 և 1964 թթ., իսկ այդ տարիներին տնտեսությունը ստացել է 70 և 148 գ/հ բերք: Ուրեմն, եթե դեղձենին լրիվ զրոյի վրա է բերքից կամ ցածր բերք է տալիս, ապա դա լինում է ձմռան խիստ ցրտերից վնասվածության պատճառով և ոչ թե ուշ գարնանային ցրտահարություններից: Այդ մասին են վկայում նաև № 3 աղյուսակի տվյալները:

Աղյուսակ 3

Ոդի ջերմաստիճանը դեղձենու ծաղկման ժամանակաշրջանում, գարնան վերջին և աշնան առաջին ցրտահարության ժամկետները (Սևանի օդերևութաբանական կայան)

Տարեթիվը	Գարնան վերջին ցրտահարության ժամանակը և ջերմաստիճանը	Դեղձենու ծաղկումը		Օդի միջին ջերմաստիճանը ծաղկման ժամանակ	Աշնան առաջին ցրտահարության ժամանակը և ջերմաստիճանը
		սկիզբը	վերջը		
1957	30/3,—3.5	18/4	26/4	12.6—21.0	—
1958	12/4,—1.0	19/4	28/4	6.9—18.3	—
1959	7/4,—2.3	14/4	22/2	13.7—20.9	—
1960	21/3,—1.2	12/4	24/4	5.6—14.4	—
1961	15/4,—0.1	18/4	30/4	13.2—19.7	—
1962	29/3,—1.4	2/4	16/4	7.0—19.6	—
1963	28/3,—1.2	2/4	14/4	8.8—13.8	—
1964	28/3,—0.2	28/4	8/5	9.3—19.1	—
1965	9/4,—2.5	22/4	3/5	11.0—18.6	—
1966	30/3,—1.5	26/3	8/4	8.0—12.4	—
1967	6/4,—1.8	20/4	30/4	8.5—13.6	—
1968	24/3,—1.3	9/4	22/4	8.5—16.2	—
1969	3/4,—0.6	8/4	20/4	6.4—11.2	—
1970	25/3,—2.6	31/3	12/4	11.7—17.7	—
1971	22/3,—2.0	10/4	19/4	8.3—15.7	26/10,—0.5
1972	5/4,—2.8	16/4	25/4	14.0—18.6	22/10,—0.6
1973	10/4,—1.3	24/4	8/5	8.7—17.9	27/10,—2.0
1974	28/3,—0.6	22/4	2/5	7.0—13.0	8/11,—0.1
1975	26/3,—1.8	10/4	21/4	9.1—18.3	31/10,—2.3
1976	23/3,—1.0	18/4	27/4	10.1—16.2	31/10,—0.9
1977	27/3,—3.9	20/4	30/4	8.8—16.2	6/10,—1.6
1978	26/3,—1.1	8/4	20/4	9.6—17.8	2/11,—2.5

Դիտումները կատարվել են աշնան ժամկետի հաստնացման խոժ և կիմոնի սորտերի նկատմամբ՝ էջմիածնի շրջանի նորակերտի սովխոզում, որը գտնվում է օգերևութաբանական կայանի մոտակայքում։ Աղյուսակից երևում է, որ 23 տարիների ընթացքում միայն մեկ դեպքում են (1966 թ.) ծառերը 3—4 օրով դարնանային վերջին ցրտահարությունից (30.3) շուտ ծաղկել (26.3)։ Այդ ժամանակ օդի ջերմաստիճանը տատանվել է պլյուս 8—14-ի սահմաններում, իբրե ծաղիկները ցրտահարվել չէին կարող, որովհետև դրանք տանում են կարճատև ցրտերը մինչև մինուս 2,8 աստիճանը։ Ամենագագալունը նոր կազմավորված պտղասաղմն է, որը վնասվում է մինուս 1.1 աստիճանի դեպքում։ Մյուս բոլոր տարիներին դեղձենին ծաղկել է դարնանային վերջին ցրտահարություններից ուշ և, բնականաբար, ծաղիկները վնասվել չէին կարող։

ԼՈՒՍԱՅԻՆ ՌԵԺԻՄԸ

Դեղձենին խիստ պահանջկոտ է լույսի նկատմամբ. լավ է, որ պսակի բոլոր մասերը լինեն հավասարաչափ լուսավորված: Լույսի նկատմամբ ունեցած դեղձենու բարձր պահանջկոտության մասին են վկայում նրա նեղ ու երկար, մուգ կանաչ գույնի տերևները, որոնք իրենց անատոմիական կառուցվածքով ևս լավ հարմարված են արևի ճառագայթները ընդունելու համար: Ասիմիլյացիան տեղի է ունենում ինչպես ուղղակի, այնպես էլ արևի ցրված լույսի տակ, բայց բոլոր դեպքերում լավ լուսավորման պայմաններում: Միակողմանի լույսի դեպքում ճյուղերը թեքվում են դեպի լույսի կողմը, և սլսակը ստացվում է միակողմանի, որի հետևանքով առաջանում է շիվերի խառցում: Լույսի պակասի դեպքում խախտվում է ասիմիլյացիայի նորմալ ընթացքը, օրգանական նյութեր քիչ են ստեղծվում, թույլ են լինում ծառի աճն ու պտղաբերությունը, պտուղները սաացվում են մանր և լավ չեն զունավորվում:

Դեղձենու տերևներին հասնող լույսի քանակը և որակը կախված են աչգու տեղի աշխարհագրական դիրքից, ծառերի տնկման խտությունից, ձևավորման համակարգից ու պսա-

կի խտությունից: Մեծածավալ պսակի զեպքում լույսը դժ-
վարությամբ է ներթափանցում և կենտրոնական մասի պլու-
զաշիվերը շուտ են լորանում: Պսակին հասնող լույսի մոտ
90—95 տոկոսը կլանում են մինչև 1,5—2 մետր զեպի նրա
ներսը դառնվող տերևները, իսկ ավելի խոր (զեպի պսակի
կենտրոնը) աճած տերևներին է հասնում լույսի մնացած 5—
10 տոկոսը: Մեր պայմաններում արևափայլը ունի երկար
տևողություն և բարձր ինտենսիվություն, ուստի լրիվ բավա-
րարում է զեղձենու պահանջը: Բավական է նշել, որ հունիս,
հուլիս և օգոստոս ամիսներին մեզ մոտ արևափայլը տևում
է 1100—1200 ժամ, մինչդեռ Մոսկվայի պայմաններում՝
600—700 ժամ, իսկ հոկտեմբեր ամսվա ընթացքում լինում
է համապատասխանաբար 251 և 80 ժամ: Չնայած դրան, ան-
հրաժեշտ է ուշադիր լինել զեղձենու պսակի խտության
նկատմամբ, որովհետև ոչ ճիշտ ձևավորման և ոչ սիստեմա-
տիկաբար կիրառվող էտի պատճառով հաճախ պսակը խտա-
նում է, որի հետևանքով իշնում են բերքատվությունը և
պտուղների որակը:

ՊԱՀԱՆՁԸ ՀՈՂԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Հանքային տարրերի (ազոտ, ֆոսֆոր, կալիում, երկաթ, բոր և այլն) ընդհանուր քանակը դեղձենու պտուղներում կազմում է չոր նյութերի մոտ 5 տոկոսը, բայց շատ կարևոր նշանակություն ունի: Դեղձենին բավականաչափ պահանջ-կոտ է հողի ջրմխական կազմի և նրա ջրոֆիդիկական հատ-կությունների նկատմամբ: Կարող է աճել տարբեր հողային պայմաններում, մասնավաճնդ, եթե պատվաստված է տարբեր պատվաստակալների վրա (ծիրանենի, նշենի, սալորենի, շո-ուատվաստակալների) համեմատաբար թեթև մեխանիկական կուլտուր-ռոտգելի, համեմատաբար թեթև մեխանիկական կազմ ունեցող ավաղակավային և կավաավաղային հողե-րում: Թույլ է աճում և վատ պտղաբերում ու ցածր որակի պտուղներ է տալիս ավաղային և ծանր կավային հողերում: Դշտելիու դեպքում: Դեղձենին լավ է հարմարվում թույլ կրա-պարունակ հողերում, բայց չի տանում թթու, սառը ճահճային և աղակալած հողերը: Սահմանված է, որ արմատաբնակ հո-

դաշերտերում 0,10—0,15% և ավելի վնասակար աղեր պարունակվելու դեպքում ծառերը խիստ տուժում են, իսկ հետադաշտում լրիվ դուրս են դալիս շարքից: Այսպիսի հողերում դեղձենիին կարելի է մշակել միայն նախօրոք հողը լրիվ ազդերծելուց հետո, ինչպես այդ կատարվում է Արարատի շրջանի մերձարաքսյան հողամասերում: Դեղձենու նորմալ զարգացման համար մեծ նշանակություն ունի նաև հողի ենթաշերտը: Այն պեժ է լինի լավ ջրաթափանց և օդաթափանց, բայց ոչ գերխոնավ: Ստորերկրյտ ջրերը պետք է հողի վակերեսից խոր գտնվեն ոչ պակաս, քան 1,5—2 մետր և չպետք է սլարունակեն վնասակար աղեր: Դեղձենու հաջող մշակության համար կարևոր դեր է խաղում նաև հողամասի դիրքը (հատկապես թեքությունների վրա տնկելու դեպքում) ու ռելիեֆը: Բոլոր դեպքերում պետք է խուսափել դեղձենու այդիներ հիմնել ցածրադիր, ափսեածե, հոսքաղորդ հողամասերում, ուր հավաքվում են սառը օդի զանդավածներն ու անձրևաջրերը և պատճառ դառնում ցրտահարման ու գերխոնավության առաջացման:

ՕԳԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ԽՈՆԱՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՈՂԻ ԶՐԱՅԻՆ ՌԵԺԻՄԸ

Դեղձենին պատմականորեն ձևավորվել է չոր ցամաքային կլիմայի պայմաններում, ուստի օդի հարարերական բարձր խոնավություն պայմաններում հաճախ տուժում է սնկային հիվանդություններից: Սակայն օդի չափից ավելի չորությունը ևս վնաս է պատճառում, հատկապես շիվերի ուժեղ աճման և զրադակերի զարգացման սկզբնական շրջանում: Տեղի է ունենում շիվերի աճի խիստ նվազում և ուժեղ պտղաթափ: Երկարատև սառը և խոնավ քամիները ես խիստ բացասաբար են ազդում դեղձենու զարգացման ու բերքատվության վրա:

Դեղձենին լավ է աճում և պտղաբերում առանց քամիների, երկարատև արևային եղանակի և օդի չափավոր հարարերական խոնավության (60—70%) պայմաններում: Օդի ցածր հարարերական խոնավության պայմաններում խիստ ուժեղանում է ջրի գոլորշիացումը տերևների կողմից, իսկ խոնավությունը ավելի իջնելու դեպքում փակվում են տերևի հերձանցքները և վերջիններս դադարում են ասիմիլյացիա

կատարելուց (օրգանական նյութեր ստեղծելուց): Սառը սկսում է ծախսել մինչ այդ ստեղծված սննդանյութերը: Այս է պատճառը, որ ստացվող բերքի չոր զանգվածի յուրաքանչյուր մեկ կիլոգրամի համար հյուսիսային շրջաններում (ուր օդի հարարերական խոնավությունը բարձր է, իսկ գոլորշիացումը՝ փոքր) ծախսվում է միջին հաշվով 250—300 կգ ջուր, իսկ նույն միավորը ստեղծելու համար հարավի չոր կլիմայի պայմաններում պահանջվում է 500—600 և ավելի կգ ջուր: Ջրի այն քանակը, որը գոլորշիացնում է բույսը մեկ միավոր չոր նյութ ստեղծելու համար, կոչվում է գոլորշիացման (տրանսպիրացիոն) գործակից: Վերջինս հակառակ հարարերական է օդի խոնավությանը:

Դեղձենին չորադիմացկուն է, բայց բավական պահանջկոտ է հողի խոնավության նկատմամբ: Այսպես, ըստ ջրի պահանջի պտղատու տեսակները կարելի է դասավորել հետևյալ հերթականությամբ՝ սերկելիկնի, խնձորենի, սալորենի, բալենի, կեռասենի, դեղձենի, ընկուղենի, ծիրանենի, նշենի, ձիթենի, պիստակենի և այլն: Ջուրը մասնակցում է բջի կորիզի, պլավմայի և ուրիշ մասերի կառուցմանը, ինչպես նաև բջիջների ներսում տեղի ունեցող քիմիական պրոցեսների ընթացքին: Բույսը, ինչպես և դեղձենին, հողից սննդատարրերը կարող է ստանալ միայն ջրի մեջ լուծված վիճակում: Ջրի պակասի դեպքում խախտվում է այս բոլոր կենսական պրոցեսների ընթացքը: Զափից ավելի խոնավությունը ևս բացասաբար է անկրապատնում դեղձենու աճի և պտղաբերության վրա, որովհետև ջուրը արմատաբանակ հողաշերտից լրիվ դուրս է մղում օդը, որի հետևանքով դժվարանում է արմատների շնչառությունը, նոր, ակտիվ արմատներ չեն դարգանում, թուլանում է հանքային սննդատարրերի կլանումն ու հոսքը գեպի վերերկրյա մասը, որը իր հերթին նվազեցնում է շիվերի աճը և տեղի է ունենում ուժեղ պտղաթափ: Սահմանված է, որ դեղձենու նորմալ աճման և ամենամյա բարձր բերքատվության համար անհրաժեշտ է, որ պետքի նրա արմատների տարածման և մինչև 1—1,5 մետր խորության հողաշերտի խոնավությունը վեղետացիայի ընթացքում լինի հողի զաշտային սահմանային խոնավունակու-

թյան 70—80 տոկոսից ոչ պակաս, հատկապես ծաղկման, շիվերի ուժեղ աճման, պտղալիցի և գալիք տարվա բերքի համար ծաղկաբողբոջների հիմնադրման շրջանում:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ՀԱՍԱԿԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դեղձենու կյանքի ընթացքում փոփոխվում են նրա վեր-
երկրյա և ստորերկրյա մասերի չափերը, վեգետատիվ աճի և
պտղաբերման բնույթը, կմախքային ճյուղերի և աճակալող
ճյուղիկների փոխհարաբերությունը, պտղաշիվերի դասավորու-
մը պսակում, կմախքային ճյուղերի աճման ակտիվությունը,
բերքի քանակն ու որակը: Այդ փոփոխություններն ընթանում
են որոշակի օրինաչափությամբ, կապված ծառի հասակի հետ:
Ըստ պրոֆ. Պ. Գ. Շիտտի, յուրաքանչյուր բույս, ինչպես և
դեղձենին, կյանքի ընթացքում անցնում է երեք հիմնական
հասակային շրջան. 1) վեգետատիվ մասերի ուժեղ աճման
շրջան, 2) լրիվ պտղաբերման շրջան և 3) խոշոր կմախքային
ճյուղերի մահացման շրջան: Արտադրական կարևոր նշու-
նակություն ունեն առաջին և երկրորդ շրջանները, երբ հնա-
րավոր է օգորտեխնիկական միջոցառումների շնորհիվ որո-
շակիորեն կարգավորել դեղձենու վեգետատիվ աճը, արագաց-
նել պտղաբերության շրջանին անցնելը, ապահովել ամենամ-
յա կայուն բարձր բերքը և որոշ չափով երկարացնել նրա
ապրանքային բերքատվության շրջանը:

Առաջին շրջանն ընդգրկում է պատվաստից մինչև առու-
ջին ապրանքային պտղաբերումը, այսինքն՝ մինչև 5—6 տա-
րեկան հասակը, և բնութագրվում է վեգետատիվ մասերի ու-
ժեղ աճով (առանձին շիվեր հասնում են մինչև 100—150 սմ
երկարության և առաջացնում են ամառային շիվեր): Այս
շրջանի սկզբում, օգտագործելով ուժեղ աճած և երկրորդական
(ամառային) շիվերը, ձևավորում են ծառի բունը և սաղարթը՝
հիմնական ճյուղերով, ինչպես նաև արմատային համակար-
գի հիմնական մասը՝ համապատասխան ակտիվ արմատների
հետ միասին: Մառի կմախքը ձևավորելուց հետո գլխավոր
ուշադրությունը պետք է դարձնել պտղաբերման նախադրյալ-
ների ստեղծելու վրա: Այս շրջանում վեգետատիվ շիվերի
առաջընթաց աճը որոշ չափով թուլանում է և դրա փոխարեն
ուժեղանում է աճակալող շիվերի զարգացումը, հիմնադրվում

են ծաղկաբողբոջներ, և ծառն անցնում է պտղաբերման շրջ-
ան: Տարեգտարի ուժեղանում է կիսակմախքային ճյուղերի
և աճակալող պտղաշիվերի զարգացումը, որի շնորհիվ աս-
տիճանաբար ավելանում է նաև ծառի բերքատվությունը:

Երկրորդ հասակային (լրիվ պտղաբերման) շրջանը սկզբ-
վում է առաջին ապրանքային բերքատվությունից մինչև ծառի
առավելագույն բարձր բերքատվությունը՝ տվյալ արտաքին
միջավայրի ու ագրոտեխնիկայի պայմաններում և շարու-
նակվում է մոտավորապես 6—8 տարի: Այս շրջանի սկզբում
նկատվում է, այսպես կոչված, ֆիզիոլոգիական հավասարա-
կշռություն, երբ վեգետատիվ շիվերի աճը դեռևս բավական
ուժեղ է, և ծառը ամեն տարի առատ պտղաբերում է: Հետա-
դայում թուլանում է մայրական ճյուղերի առաջընթաց աճը,
պսակի ծայրամասերում աճակալող ճյուղիկները ավելանում
են, իսկ նրա կենտրոնական և ստորին մասերում աճող պլու-
զաշիվերը չորանում են և պտղաբերումը փոխադրվում է դե-
պի պսակի ծայրամասերը, որի հետևանքով աստիճանաբար
նվազում է բերքատվությունը:

Հասակային երկրորդ շրջանի առաջին կեսին բավական
ուժեղ են դարգանում նաև արմատները: Սակայն նոր մայ-
րական արմատներ աչլու չեն առաջանում, դարգանում են մա-
նրը աճակալող արմատներ և այն էլ հատկապես ծառի բնից
1—1,5-ից մինչև 2,5 մետր տարածությունում: Մայրական
ճյուղերի առաջընթաց աճի թուլացման հետևանքով պսակը
համարյա չի մեծանում, իսկ առանձին հիմնական ճյուղերի
չորացման հետևանքով այն նույնիսկ փոքրանում է:

Արտադրության պայմաններում անհրաժեշտ է ժամանա-
կին կիրառել թեթև (մասնակի) երիտասարդացնող էտ և չթող-
նել, որ ծառը հասնի երրորդ հասակային շրջանին ու դրանով
հնարավոր չափով երկարացնել նրա ապրանքային բերքա-
տվության շրջանը:

Երրորդ հասակային շրջանն ընդգրկում է դեղձենու կյան-
քի վերջին հատվածը, որը շարունակվում է մոտավորապես
4—5 տարի: Այս շրջանում համարյա լրիվ դադարում է հիմ-
նական ճյուղերի առաջընթաց աճը և ուժեղանում է պտղա-
շիվերի մահացումը, որի հետևանքով տեղի է ունենում բեր-
քատվության խիստ անկում:

Լավ խնամքի և բարենպաստ հողակլիմայական պայմաններում տեղի է ունենում դեղձենու ինքնաբերիտասարդացում՝ ստղարթի ներքևի մասի և մայրական ճյուղերի հիմքերի քնած աշքերից զարգացող հոռաշիվների հաշվին։ Ուժեղ հոռաշիվներից ձևավորում են նոր մայրական ճյուղեր՝ շորացածներին փոխարինելու համար, իսկ մնացածները էտի միջոցով վեր են ածում պտղաճյուղերի։ զրա շնորհիվ բարձրանում է բերքատվությունը։ Սա հատկապես նպատակահարմար է կիրառել յուրաքանչյուր ծառերի նկատմամբ, որոնց վերերկրյա մասը, որպես կանոն, ավելի շուտ է շաբթից դուրս գալիս, քան արմատային համակարգը։

ԴԵԼՁԵՆՈՒ ՎԵԳԵՏԱՏԻՎ ԵՎ ՀԱՆԳՍՏԻ ՓՈԽԵՐԸ

Տարվա ընթացքում դեղձենու կյանքում հաջորդաբար տեղի են ունենում մի շարք կենսական երևույթներ, որոնց ընդունված է անվանել ֆենոլոգիական փուլեր։ Ֆենոլոգիական փուլերը՝ բողբոջների ուռելը, ծաղկումը, վեգետատիվ բողբոջների բացվելը, շիվերի աճը, լրիվ տերևակալումը, պտղասաղմերի կազմավորումը, հունիսյան (ֆիզիոլոգիական) պտղաթափը, ծաղկաբողբոջների հիմնադրումը և դրանց դիֆերենցիացիան, պտուղների հասունացումը, տերևաթափը և հանգստի շրջանը սերտորեն կապված են արտաքին պայմանների և տարվա եղանակի հետ։ Կախված այգու աշխարհագրական դիրքից (բարձրությունը ծովի մակերևույթից) և տարվա եղանակից, ֆենոլոգիական փուլերը կարող են շուտ կամ ուշ անցնել, բայց միշտ կանցնեն նույն հաջորդակալությունով։ Բոլոր պայմաններում ծառն առաջին հերթին ծաղկում է, ապա նոր տերևակալում, սկզբում աճում են շիվերը, հետո տեղի է ունենում ծաղկաբողբոջների հիմնադրում, պտուղների հասունացում և այլն։ Այս փուլերից յուրաքանչյուրն էր հերթին ունի սկիզբ, մասնաշաղկապ զարգացում և վերջ։ Այսպես, օրինակ, առանձին նշվում են ծաղկման սկիզբը, մասնաշաղկապի ծաղկումը և ծաղկման վերջը։ Յուրաքանչյուր ֆենոլոգիական փուլ անցնում է արտաքին միջավայրի որոշակի պայմաններում՝ օրվա որոշ միջին ջերմաստիճանի, շաբթվա, Օրինակ, բողբոջների ուռելը ընթանում է, երբ օր-

վա միջին ջերմաստիճանը լինում է 8—10, իսկ շիվերի աճը սկսվում այն ժամանակ, երբ օրվա միջին ջերմաստիճանը հասնում է 15-ից ավելի բարձր։ Մասն աճում է ըստ երկարության և լայնության։ Ըստ երկարության աճում են ծառի ճյուղերը, շիվերը և պտղաշիվերը։ Աճը սկսվում է նախորդ տարում զարգացած բողբոջի բացվելով և ավարտվում է, երբ վերջանում է շիվերի աճը և դրանց ծայրին կաղմակերպվում է դազաթնային բողբոջը։ Աճը ըստ լայնության տեղի է ունենում ծառի բնի և ճյուղերի հաստացման պրոցեսում՝ շնորհիվ կամբիալ շերտի գործունեության։ Կամբիալ հյուսվածքը (կամբիումը) դառնում է բնափայտի և լուբի միջև։ Այն տարբերվում է վերջիններից նրանով, որ բջիջները կենդանի են և քնդունակ են բաժանվելու ու բազմանալու։ Աճի պրոցեսում կամբիումի բջիջները բաժանվում են, մեծանալով վեր են ածվում բնափայտի կամ լուբի։ Այս կարևոր երևույթ է և մեծ նշանակություն ունի ցրտահարությունից հետո դեղձենու վերականգնման գործում։

Պտղատու ծառերի, ինչպես նաև դեղձենու հանգստի շրջանը ռադիկացած է ստիպողական և բնական մասերից։ Դեղձենու տարբեր օրգաններ հանգստի փուլն անցնում և վերջինից դուրս են գալիս տարբեր ժամանակ (վերերկրյա մասը շուտ է անցնում, քան արմատային համակարգը)։

Կենսաբանական խոր հանգստի շրջան է կոչվում ընդհանուր հանգստի շրջանի առաջին մասը, երբ ծառի մոտ մորֆոլոգիապես երևացող աճման և զարգացման պրոցեսներ տեղի չեն ունենում արտաքին միջավայրի նույնիսկ ամենաբարենպաստ պայմաններում։ Հանգստի փուլի երկրորդ մասը կոչվում է ստիպողական հանգստի շրջան, որովհետև ծառը կենսաբանորեն ի վիճակի է աճելու, բայց չի աճում, որովհետև ջերմաստիճանը նպաստավոր չէ։ Եթե կենսաբանական խոր հանգստի շրջանում ստեղծվեն նպաստավոր ջերմության պայմաններ, ծառը կմնա նույն վիճակում, իսկ եթե դա կատարենք ստիպողական հանգստի փուլում, ապա կսկսի բացվել և աճել։ Սահմանված է, որ կենսաբանական խոր հանգստի շրջանում ցրտերի նկատմամբ դեղձենին ավելի դիմացկուն է, քան ստիպողական հանգստի շրջանում։

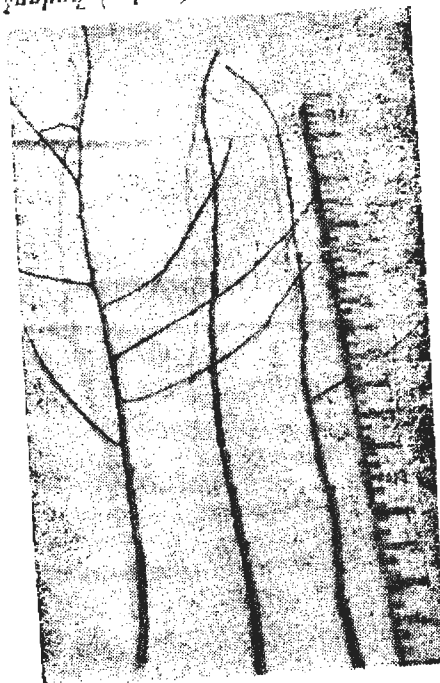
ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄՈՐՖՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄԸ

Յուրաքանչյուր բույս, ինչպես նաև դեղձենին, բաղկացած է վերերկրյա և ստորերկրյա մասերից: Վերերկրյա մասը ծառի բունն է և նրա շարունակությունը՝ կենտրոնական ցողունը, մայրական ճյուղերը, աճակալող ճյուղիկները և պտղաշիվերը, որոնք իրենց վրա կրում են տերևներ, ծաղիկներ, պտուղներ: Ստորերկրյա մասը արմատային համակարգն է, որն իր հերթին բաղկացած է հիմնական տրմատներից և մագարմատներից: Ծառի վերերկրյա և ստորերկրյա մասերի միացման տեղը կոչվում է արմատավիզիկ, որը կորիզներից աճեցրած դեղձենիների մոտ առաջանում է սաղմի ենթաշաքիլային ծնկիկից: Պատվաստի միջոցով ստացված դեղձենիները արմատավիզիկ չունեն, կենտրոնական ցողունի ներքևի մասը՝ արմատավիզիկից (պատվաստի կետից) մինչև առաջին ճյուղը կոչվում է բուն, իսկ բնի շարունակությունը մինչև ծառի վերևի աճման կոնը (գագաթնային բողբոջը) կոչվում է կենտրոնական ուղեկցող, որն իր վրա է կրում ճյուղերը: Անմիջապես կենտրոնական ուղեկցողի վրա առաջացած ճյուղերը կոչվում են առաջին կարգի մայրական (հիմնական) ճյուղեր, սրանց վրա առաջացածները՝ երկրորդ կարգի մայրական ճյուղեր, իսկ վերջիններիս վրա աճածները՝ երրորդ կարգի մայրական ճյուղեր և այլն: Այս բոլոր կարգի ճյուղերի վրա իր հերթին աճում են աճակալող ճյուղեր և բազմաթիվ պտղաշիվեր, իսկ այդ բոլորը միասին կոչվում է ծառի պսակ:

Վեգետատիվ աճը, շիվերի տիպերը և նշանակությունը: Դեղձենին աչքի է ընկնում բողբոջների արթնացման և ճյուղառաջացման բարձր ունակությամբ, որի շնորհիվ արագ աճում ու լավ ճյուղավորվում է և երիտասարդացնող էտից ու ցրտահարություններից հետո պսակն արագ վերականգնում է: Դեղձենու վեգետատիվ աճը առանձնապես ուժեղ է նրա հասակային առաջին շրջանում, մինչև 5—6 տարեկանը: Սակայն լավ խնամքի (ճիշտ էտ, ոռոգում, պտրարտացում) և կլիմայական բարենպաստ պայմաններում կարելի է դեղձենու ամբողջ կյանքի ընթացքում ապահովել շիվերի նորմալ աճ

(20—40 սմ) և ստանալ կայուն բարձր բերք: Մեր պայմաններում վեղձենու վեգետացիան սկսվում է մարտի վերջից—ապրիլի սկզբից և տատանվում է 20—25 օրերի սահմաններում, նախած տարվա եղանակին և այդու աեղի բարձրությամբ ձոփի մակերևույթից: Շիվերի աճը և տերևների զարգացումը սկսվում է ապրիլի առաջին կեսին, երբ օդի միջին ջերմաստիճանը լինում է 8—10, իսկ տվելի ակտիվ ընթանում է մայիսի ամսին և շարունակվում է մինչև հունիսի առաջին կեսը: Հետագայում, մոտավորապես 15—20 օրից հետո, սկսվում է շիվերի երկրորդ աճը, որը, ինչպես կանոն, ընթանում է կարճ մամկեաում և լինում է ավելի թույլ, քան առաջին աճը: Դեղձենին առաջացնում է մի քանի տիպի շիվեր, որոնք խիստ ատրբերվում են իրարից աճեցողության և պտղաբերության ունակությամբ:

Քնափայտային կամ անման շիվերն առաջանում են անցյալ տարվա բնափայտի վրա ձմեռած բողբոջներից, հասնում են մինչև մեկ մետր և ավելի, որոնք ամբողջովին ծածկված են վեգետատիվ բողբոջներով (նկ. 1): Սրանք լինում են

նկ. 1. Հոռաշիվ և Երկար վեգետատիվ շիվեր:

երկտասարդ ժառերի մոտ՝ մինչև նրանց պտղաբերության շրջանն անցնելը և օգտագործվում են ծառի պսակը ձևավորելու համար: Լրիվ պտղաբերման շրջանում այս տիպի շիվերը ցանկալի չեն, որովհետև իջեցնում են բերքատվությունը, ուստի պետք է հեռացնել կամ էտի միջոցով վերածել պրտաշիվերի:

Խառը պտղաշիվերը 30—40-ից մինչև 50—60 սմ և ալելի երկարության միամյա շիվեր են, որոնք համաչափ ծածկված են գեներատիվ և վեգետատիվ բողբոջներով (նկ. 2): Տարբեր տիպի տարեկան աճերի մեջ խառը պտղաշիվերը ամենատարժեքավորն են, որովհետև առաջացնում են ծաղիկներ (պտուղներ) և նոր խառը պտղաշիվեր, որոնք իրենց հերթին ապահովում են գալիք տարվա բերքն ու աճեցողությունը:

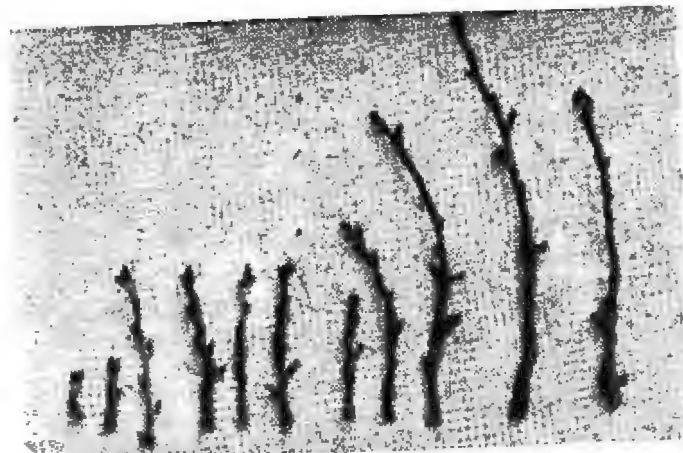
Նկ. 2. «Աննորմալ» պտղաշիվեր և միամյա սխառը շիվեր:

Վաղածամ կամ ամառային շիվերը առաջանում են նույն տարվա գարնանը աճած շիվերի կողային վեգետատիվ բողբոջներից և ունենում են 10—15-ից մինչև 30—40 սմ երկարություն (նկ. 3): Հասակային առաջին շրջանում սրանցից լավ զարգացածները և հարմար զսպավորվածները օգտագործում են ծառի պսակը ձևավորելու համար կամ էտի միջոցով

ստանում են լրացուցիչ պտղաբերող մակերես ու արագացնում ապրանքային պտղաբերությունը: Հաճախ վաղածամ շիվերի վրա զարգանում են գեներատիվ բողբոջներ, որոնք նորմալ փոշոտվում և պտղակալում են:

Նկ. 3. Վաղածամ (ամառային) շիվեր, որոնք առաջացել են ծերատունից հետո:

Նկ. 4. 1—5 տարեկան փնջաճյուղիկներ:

Փնջաճյուղիկները («մայիսյան փնջեր») կարճ պտղաշիվեր են, աճում են նախորդ տարվա շիվերի կողային վեգետատիվ բողբոջներից, ունեն փնջային դասավորված 4—5 գեներատիվ բողբոջ և պրանց կենտրոնում մեկ վեգետատիվ բողբոջ (նկ. 4)։ Հալ լուսավորության և բարձր աղբոսխանիկայի պայմաններում ապրում և պտղաբերում են 3—5 տարի, իսկ եթե պտիլը խիտ է լինում, շուտ չորանում են։

«Աննորմալ» (կարճ) պտղաշիվերը առաջանում են 2—3 տարեկան բնափայտի վրա կամ փնջաճյուղիկներից, լինում են սովորաբար 15—20 սմ երկարության և գազաթին ունենում են միայն մեկ վեգետատիվ բողբոջ։ Կողային բոլոր բողբոջները լինում են գեներատիվ (ծաղկաբողբոջ)։ Այգ պատճառով սրանք պտղաբերելուց հետո հաճախ լրիվ չորանում են, եթե գազաթի միակ վեգետատիվ բողբոջը չի բացվում։

Պաղկաշիվերը (ծաղկակիրներ) աճում են 1—2 տարեկան բնափայտի վրա ձմեռած բողբոջներից։ 10—15 սմ երկարության շիվեր են, որոնք ամբողջովին ծածկված են գեներատիվ բողբոջներով (նկ. 5)։ Պտղաբերելուց հետո սրանք մահանում են։ Այսպիսի շիվեր առաջացնել են լավ խնամքի պայմաններում աճող երիտասարդ պտղաբերող նարնջի միջհաս ստորին ծառերի մաս։

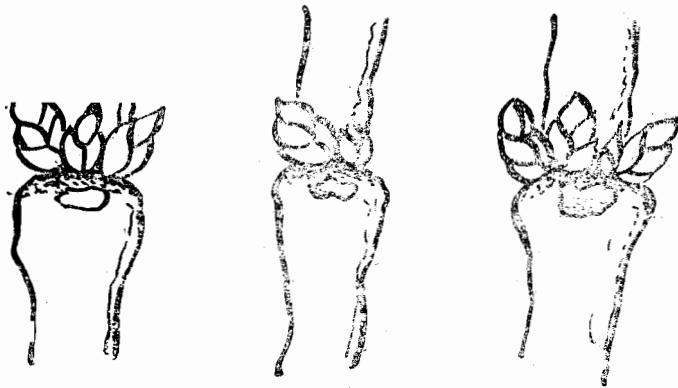
Նկ. 5. Դեղձենու միամյա շիվեր. ձախից՝ ծաղկակիր շիվ։

Հոռաշիվերն առաջանում են բազմամյա (3 և ավելի տարեկան) բնափայտի քնած աղբերից. սրանք ուժեղաճ՝ մինչև 1,5—2 մ երկարության շիվեր են, հաճախ միջին մասում ունենում են վաղածած (ամառային) շիվեր, իսկ վերին մասում՝ վեգետատիվ բողբոջների հետ միասին նաև գեներատիվ բողբոջներ։ Արտաքինից սրանք որոշ չափով նման են ուժեղաճ խառը պտղաշիվերին։ Հոռաշիվերն առաջանում են բազմամյա բնափայտի քնած աղբերից, աճում են ուղղտձիգ, ունեն երկար միջհասգույցներ և ծաղկաբողբոջները զարգանում են վերին մասում ու այն էլ ոչ բոլոր դեպքերում։ Մինչդեռ ուժեղաճ խառը պտղաշիվերն առաջանում են միամյա շիվերի կողային բողբոջներից, աճում են թեքովյամբ, ունեն սովորական երկարության միջհասգույցներ, իսկ գեներատիվ բողբոջները զարգանում են ամբողջ երկարությամբ համաչափ։ Սովորաբար, հոռաշիվեր առաջանում են երիտասարդացնող էտից հետո, ճյուղը կտրվելու կամ ցրտահարվելու դեպքում։ Սա դրական հատկանիշ է և նպաստում է պսակի արագ վերականգնմանն ու համալրմանը, իսկ եթե դրա կարիքը չկա, սկսած է էտի միջոցով հոռաշիվերը վերածել աճակալող ճյուղերի։

Բաղբոջների տիպերը և դասավորումը։ Դեղձենու բողբոջները լինում են երկու տեսակ՝ վեգետատիվ և գեներատիվ։ Վեգետատիվ բողբոջներն արտաքինից իրարից չեն տարբերվում, բայց ունենում են տարբեր ներքին կառուցվածք. մի մասն առաջացնում է տերևային վարդակ և կոշվում է տերևային բողբոջ, իսկ մյուս գերակշռող մասը առաջացնում է տարբեր երկարության շիվեր և կոշվում է աճման բողբոջ։ Դեղձենու գեներատիվ բողբոջը պարզ տիպի է և առաջացնում է միայն մեկ ծաղիկ։ Բացի այդ, տարբերվում են սովորական (նորմալ) և քնած բողբոջներ։ Սովորական բողբոջները, որպես կանոն, բացվում և աճում են առաջացման հաջորդ տարում, իսկ քնած բողբոջները նույն վիճակում մնում են երկար տարիներ, սկսում են աճել ու տարբեր երկարության շիվեր առաջացնել, երբ դրանց համար սնման նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում խոր էտից և սովորական բողբոջների ցրտահարումից հետո։ Սովորաբար շիվերի ստորին մասի թույլ դարգացած բողբոջները չեն բացվում և քնած վիճակում

են մենում: Քնած բողբոջների մի մասը մահանում է, իսկ որոշ մասը, մնալով կեղևի տակ, որոշ շափով աճում է, բայց շիվեր է առաջացնում, երբ նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում: Սա կենսաբանական դրական հատկանիշ է և անհրաժեշտության դեպքում նպաստում է պսակի արագ վերականգնմանը և համալրմանը: Ըստ տեղադրության տարբերվում են զագաթնային և կողային բողբոջներ: Գագաթնային բողբոջը դարգանում է շիվերի ծայրին և դրանով ավարտվում է վերջինների աճը: Գագաթի բողբոջը դեղձենու մոտ, որպես կանոն, լինում է վեգետատիվ (բացառված չէ նաև գեներատիվ բողբոջի զարգացումը), իսկ կողային բողբոջները՝ վեգետատիվ և գեներատիվ: Կողային բողբոջները զարգանում են տվյալ հանդույցի տերևածոցում՝ մեկ վեգետատիվ և մեկ գեներատիվ բողբոջ (Սիմֆերոպուսկի ռաննի) կամ մեկ վեգետատիվ և մի քանի գեներատիվ բողբոջներ (Նարնջի, Զաֆրանի): Կենսաբանորեն և տնտեսապես ձեռնտու է, երբ առաջանում են մեկ վեգետատիվ և մեկ գեներատիվ կամ մեկ վեգետատիվ և երկու-երեք գեներատիվ բողբոջներ (նկ. 6):

Բողբոջների խմբային զարգացումը թեև կապված է սննդանյութերի ավելորդ ծախսումների հետ, բայց ունի վճռական կենսաբանական և տնտեսական նշանակություն: Ծաղկաբողբոջները բոլորը միասին չեն բացվում, ուստի մի մասի ցրտահարման դեպքում մյուս մասից ստացվում է համարյա

Նկ. 6. Վեգետատիվ և գեներատիվ բողբոջների տարբեր խմբավորումներ:

նորմալ բերք: Սովորաբար, վեգետատիվ բողբոջը աճում է գեներատիվ բողբոջների մեջտեղում և տարբերվում է դրանցից համեմատաբար փոքր չափով և սուր ծայրով, քիփ կպած է շիվին: Մինչդեռ գեներատիվ բողբոջը վերևի մասում կլորավուն է, ավելի խոշոր և քիփ կպած չէ շիվին, այլ ետ է թևքված:

Ըստ շիվերի երկարության, գեներատիվ բողբոջների դասավորման տիպի, դեղձենու սորտերը բաժանվում են չորս խմբի: Առաջին խմբի սորտերի (Դակոտա, Զոլոտոյ յուբիլեյ, Պոբեդիտել, Մայֆլուվեր) ծաղկաբողբոջները զարգանում են գլխավորապես շիվերի վերևի մասում. ուստի սովորական կարողով սրանց շիվերը $\frac{1}{3}$ կամ $\frac{1}{2}$ չափով կարճացնելու դեպքում այս սորտերը կարող են կորցնել բերքի մի զգալի մասը:

Երկրորդ խմբի մեջ մտնում են այն սորտերը (Էլբերտա, Տուրիստ, Գայար №9, Դոմերգ), որոնց ծաղկաբողբոջները մեծ մասամբ զարգանում են միամյա շիվերի ստորին մասում: Սրանց նկատմամբ կատարում են շիվերի կարճացում և թույլ նոսրացում: Երրորդ խմբի սորտերի (Զեմպին, Սալվեյ) ծաղկաբողբոջները զարգանում են հիմնականում միամյա շիվերի միջին մասում և շիվերի թույլ կարճացումը ($\frac{1}{3}$ չափով) դրանց բերքին չի վնասում: Կատարում են միամյա շիվերի միջին աստիճանի նոսրացում: Չորրորդ խմբին պատկանող սորտերի (Նարնջի, Զաֆրանի, Ճուղուրի, Լիմոնի, Լոձ, Կրասավիցա, Ռոշենտեր) ծաղկաբողբոջները զարգանում են շիվերի ամբողջ երկարությամբ համաչափ կամ շիվերի կենտրոնական մասում որոշ գերակշռությամբ: Կատարում են «փոխարինման» էտ, թույլ կամ միջին աստիճանի կարճացում և նոսրացում:

Բողբոջների տեղաբաշխման խտությունը կամ միջհանգույցների երկարությունը սորտային հատկանիշ է, բայց որոշ չափով կախված է նաև խնամքից ու արտաքին միջավայրի պայմաններից: Այս տեսակետից դեղձենու սորտերը բաժանվում են երկու հիմնական խմբերի. սորտեր, որոնք ունեն համեմատաբար կարճ միջհանգույցներ և սորտեր, որոնց միջհանգույցները երկար են, հետևապես բողբոջներն

ավելի նոսր են դասավորված: Առավելությունը տրվում է կարճ միջհանգույցներով սորտերին, որոնք ավելի ուժեղ են տերևակալում և ասիմիլյացիայի մակերեսն ավելի մեծ է լինում:

Դեղձենու վեգետատիվ բողբոջները զարգանում են ջերմության համեմատաբար ցածր ($20-25^{\circ}$), իսկ գեներատիվ բողբոջները՝ ավելի բարձր ($25-30^{\circ}$)-ի և բջջահյութի բարձր խտության պայմաններում: Վեգետատիվ բողբոջները հիմնադրվում են շիվերի առավելագույն աճի ընթացքին զուգահեռ, իսկ գեներատիվ բողբոջները հիմնադրվում և դիֆերենցվում են շիվերի առավելագույն աճի ավարտից հետո՝ սկսած հունիսի վերջից—հուլիսի առաջին կեսը, Դեղձենու գեներատիվ բողբոջների հիմնադրման և դիֆերենցման հաջողությունն ու տևողությունը կախված են մի շարք պայմաններից. առաջին հերթին՝ սնման, ջերմային, լուսային ու ջրման պայմաններից, որի հետևանքով տատանվում են լայն սահմաններում: Մոլորաբար, դեղձենու այս փուլը տևում է մոտավորապես 2,5—3 ամիս և հոկտեմբեր—նոյեմբեր ամիսների ընթացքում ծաղկի բուրբ մասերը զարգանում և մինչև դեկտեմբերի վերջը կազմակերպվում են, այդ վիճակում ծաղկաբողբոջը ձմեռում է: Գեներատիվ բողբոջների հիմնադրումը և դիֆերենցումը սկսվում է շատ ավելի վաղ, քան այդ սովորական աչքով նկատելի է լինում արտաքինից: Դեղձենու կենսաբանորեն խոր հանգստի շրջանը կարճատև է և այն ավարտվելուց հետո ծաղկաբողբոջը անցնում է ստիպողական (ավելի երկար) հանգստի շրջանը ու մնում է այդ վիճակում մինչև գարուն: Մաղկաբողբոջը բացվում է, երբ նրա համար արտաքին միջավայրում ստեղծվում են նպաստավոր պայմաններ: Վեգետատիվ և գեներատիվ բողբոջների քանակական հարաբերությունը փոփոխվում է ըստ ծառի հասակի: Երիտասարդ ծառերի պտղաբերության սկզբնական շրջանում գերակշռում են վեգետատիվ բողբոջները, հետագայում աստիճանաբար ավելանում են գեներատիվ բողբոջները, իսկ ավելի ուշ՝ սրանց քանակը գերազանցում է վեգետատիվ բողբոջների քանակին: Գեներատիվ բողբոջները չպետք է շատ գերազանցեն վեգետատիվ բողբոջներին, որովհետև խիստ կրճատվում են վեգետատիվ աճը և տերևային մակերեսը, որի հետե-

վանքով իջնում է բերքը և վատանում է պտուղների որակը: Այդ անհրաժեշտ է կարգավորել էտի միջոցով:

Տեղեկներ, ափսիլյացիոն մակերեսը: Կ. Ա. Տիմիրյազևը գրել է, որ բույսը դա ինքը տերևն է, որովհետև նա է կատարում կյանքի ամենակարևորագույն պրոցեսը՝ ֆոտոսինթեզը և ստեղծում օրգանական նյութեր: Այդ նյութերն են կաղմում ամբողջ կյանքի հիմքը, կենդանական աշխարհի կյանքի սկզբնաղբյուրը:

Սահմանված է, որ ստացվող բերքի մեջ պարունակվող չոր նյութի 90—95 տոկոսը ստեղծվում է տերևների, իսկ մնացած 5—10 տոկոսը՝ արմատների միջոցով: Հարավի առատ լուսավորության պայմաններում մեկ քառակուսի մետր տերևային մակերեսը մեկ վեգետացիայի ընթացքում կարող է ապահովել 2—3 կգ բարձրորակ պտուղների ստացումը: Պտղաբույծի խնդիրն է էտի և մյուս ագրոտեխնիկական միջոցառումների (պարարտացում, ոռոգում, բուժում) օգնությամբ ուժեղացնել ծառի աճը և կարճ ժամանակամիջոցում առաջացնել մեծ տերևային մակերես: Ուժեղ աճող ծառերի և տերևներն են մեծ ստացվում, և քանակն է շատ լինում: 40—50 սմ երկարության շիվերի տերևաթիթեղը մոտ 20—25 տոկոսով ավելի մեծ է, քան 10—15 սմ երկարության շիվերի տերևաթիթեղը: Նորմալ խնամքի պայմաններում տեղական սորտերի տերևաթիթեղը տատանվում է 20—34 սմ² սահմաններում, իսկ միջինը լինում է մոտ 24—26 սմ²: Ըստ խնամքի պայմանների և հասակային շրջանի, մեկ ծառի տերևների քանակը հասնում է 8—10-ից մինչև 15—16 հազարի, իսկ առանձին ծառերինը՝ նույնիսկ մինչև 20—24 հազարի: Այսպիսով, նայած տնկման խտությանը, մեկ հեկտար դեղձենու այգում լինում է 1,5 մինչև 2,5 հեկտար տերևային մակերես, որը կարող է լավ խնամքի պայմաններում մեկ հեկտարից ապահովել 300 մինչև 500 ցենտներ բերք: Դրա համար անհրաժեշտ է մինչև վեգետացիայի վերջը տերևային մակերեսը պահպանել հիվանդություններից ու վնասատուներից զերծ վիճակում:

Արմատների անը և զարգացումը: Եթե տերևային մակերեսը ծառի առաջին ստեղծագործող լաբորատորիան է, ապա արմատային համակարգը նրա երկրորդ ստեղծագործող լա-

բորատորիան է: Արմատները ոչ միայն ամրացնում են ծառը հողին և կլանում ջուր ու նրա մեջ լուծված հանքային աղեր, այլև առաջացնում են ամինաթթուներ ու սպիտակուցներ, վերականգնում հանքային միացությունները մինչև օրգանական ձևերի և այլն: Այստեղից էլ պարզ է, որ ինչքան ուժեղ լինի տերևների և արմատների փոխադարձ կապը և որքան իրար ակտիվ մատակարարեն պլաստիկ նյութերով, այնքան լավ կլինի ծառի աճեցողությունը և բարձր՝ բերքատվությունը:

Արմատներն ըստ աճման լինում են երկու տիպի. 1) մայրական կամ հիմնական արմատներ, որոնք ունենում են 0,3 մինչև 10 և ավելի մետր երկարություն և տասնյակ սանտիմետր հաստություն և 2) աճակալող կարճ արմատներ ու մազարմատներ (մինչև 3—4 մմ երկարության և մինչև 1 մմ հաստության, ապրում են 15—20 օր): Մայրական արմատներն ըստ տարածման բնույթի լինում են հորիզոնական և ուղղահայթ: Առաջինները տարածվում են համարյա հողի մակերեսին զուգահեռ, նրա ամենապարտա շերտում, իսկ երկրորդները՝ դեպի հողի խոր շերտերը (մինչև 1,5—2 մ) և օգտագործում այնտեղի խոնավությունը, որը շատ կարևոր է ամռանը, երբ վերին շերտը չոր վիճակում է լինում: Արմատային համակարգի տարբեր մասերը կատարում են տարբեր ֆունկցիա. մայրական արմատները ջուրը և նրա մեջ լուծված հանքային աղերը մազարմատների միջոցով հողից կլանում ու փոխադրում են դեպի ծառի վերերկրյա մասը՝ աճման կոնները և տերևները, իսկ վերջիններից օրգանական նյութերն իրենց հերթին փոխադրում են դեպի արմատների աճող մասերը: Բացի այդ, մայրական արմատները ծառայում են որպես շտեմարան օրգանական նյութերի պաշարների կուտակման համար: Վեգետացիայի ընթացքում մազարմատներն ուժեղ աճում և ճյուղավորվում են, առաջացնելով մեծ թվով մանր ու բարակ արմատիկներ: Արմատի ծայրը ամբողջովին ծածկված է բարակ մազմզուկներով: Այս արմատիկներն ու մազմզուկներն էլ կատարում են կլանման ֆունկցիան, որի համար հաճախ կոչվում են ակտիվ արմատներ: Դրանք ներծծում են ջուրը և նրա մեջ լուծված հանքային աղերը և հողի ածխաթթուն. դրանց գործունեությունը սկսվում է, երբ հողում ջերմությունը լինում է 4—5 աստիճան, և ավելի ակտիվ է ընթանում 15—

16-ից մինչև 20—22 աստիճանի պայմաններում: 25 աստիճանից բարձր վատանում են արմատների գործունեության պայմանները, իսկ ամառվա շոգ ամիսներին խիստ դանդաղում է աճը: Տարվա ընթացքում դեղձենու արմատները զարկանում են փոփոխական ձևով, գարնանային ուժեղ աճի շրջանը տեղի է տալիս ամառային նվազագույն աճի շրջանին, որին հաջորդում է նոր՝ աշնանային ուժեղ աճի շրջանը, իսկ սա շարունակվում է մինչև ուժեղ ցրտերի սկսվելը: Ուժեղ ցրտերի ժամանակ ակտիվ արմատների աճը խիստ նվազում կամ լրիվ դադարում է: Դրանք նորից սկսում են ակտիվ աճել գարնան սկզբից, երբ հողի վերին շերտերում ջերմությունը հասնում է 4—5 և ավելի բարձր աստիճանի:

Մաղկումն ու պտղաբերումը, պտուղների աճը և բերքատվությունը: Ըստ ծաղկի տիպի կուլտուրական դեղձենու սորտերը բաժանվում են երկու տարատեսակի. վարդանման ծաղկավորների և զանգակիկանման ծաղկավորների: Մեր տեղական սորտերը համարյա ամբողջովին պատկանում են վարդանման ծաղկավորների տարատեսակին: Վարդանման ծաղիկները խոշոր են, ունեն ավելի մեծ պսակաթերթիկներ, լրիվ ծաղկման ժամանակ վարդի նման լայն բացվում են, լինում են նուրբ. վարդագույն, համարյա սպիտակ կամ վառ

Նկ. 7. Սովորական դեղձենու ծաղկի տիպերը. ձախից՝ վարդանման, աջից՝ զանգակիկանման:

կարմիր վարդի գույնի: Զանգակիկանման ծաղիկները փոքր են, պսակաթերթիկները ևս ավելի փոքր են, բայց համեմատաբար երկարավուն, լրիվ ծաղկման ժամանակ լայն չեն բացվում: լինում են վարդագույն կամ հաճախ մուգ վարդագույն՝ մոռենու յուրահատուկ երանգով: Սրանց առանձնահատկությունն այն է, որ մինչև ծաղկի լրիվ բացվելը փակ կոկոնից դուրս են գալիս վարսանդն ու փոշանոթները (նկ. 7): Հայաստանի ղեղձենիների ծաղիկները բավական ցրտադիմացկուն են: դիմանում են մոտավորապես մինչև մինուս 2 աստիճանի: Բոլոր սորտերն էլ ինքնափոշոտվող (ինքնաբեղուն) են և լավ խնամքի պայմաններում ամեն տարի տալիս են կալուն բարձր բերք: Բայց, ընդհանրապես գոյություն ունեն նաև խաշաձև փոշոտվող ղեղձենու սորտեր: Արարատյան հարթավայրի պայմաններում ղեղձենին սովորաբար ծաղկում է ապրիլի ընթացքում: Բարենպաստ եղանակային պայմաններում համարյա բոլոր սորտերի ծաղկումը տեղի է ունենում միաժամանակ կամ 3—4 օրվա տարբերությամբ և տևում է 10—15 օր: Բոլոր ծաղիկները միանգամից չեն բացվում: Դա կարևոր կենսաբանական նշանակություն ունի և պատահական անցողիկ ցրտերի դեպքում ծառը լրիվ չի զերկվում պտղակալումից: Մաղկման ժամկետը կախված է սորտից ու տարվա եղանակից և կապ չունի ծաղկի տիպի, ինչպես նաև այգու աշխարհագրական դիրքի ու տեղի բարձրության հետ: Այսպես, օրինակ, տեղական սորտերը Մեղրու պայմաններում ավելի շուտ են ծաղկում, քան Նոյեմբերյանի շրջանում: Միևնույն տարում Զաֆրանի միջահասը ծաղկել է. Արարատյան հարթավայրում՝ ապրիլի 13-ին, Ղրիմում՝ ապրիլի 19-ին, իսկ Ուզբեկստանում՝ մարտի 25-ին: Մաղկումը ուշանում է նաև ուղղաձիգ գոտիականության հետ կապված: Սահմանված է, որ յուրաքանչյուր 100 մետր բարձրության դեպքում ղեղձենու ծաղկումն ուշանում է մոտ կես օր: Բոլոր պայմաններում ղեղձենու ծաղկումը բնորոշվում է տեղի ակտիվ ջերմաստիճանների գումարով և օրվա միջին ջերմաստիճանով: Տեղական ղեղձենիները ծաղկում են, երբ ակտիվ ջերմաստիճանների գումարը հասնում է 250-ի, իսկ օդի միջին ջերմությունը օրվա ընթացքում լինում է 15—20 աստիճան:

Հայաստանի պայմաններում ղեղձենու ծաղիկը պատրաստ է լինում բացվելու ղեկտեմբերի վերջին, բայց, որպես կանոն, բացվում է ուշ զարնանային ցրտահարություններից հետո: Այսպես, Հոկտեմբերյանի շրջանի «Նաիրի» սովխոզում, սկսած 1958 թ. մինչև 1977 թ. ներառյալ, ղեղձենու մասսայական ծաղկման շրջանում օդի նվազագույն ջերմաստիճանը տատանվել է պլյուս 0,3-ից մինչև պլյուս 12,7-ի սահմաններում և ոչ մի անգամ չի եղել բացասական: 1964 թ., երբ օդի նվազագույն ջերմաստիճանը իջել է հունվարի 24-ին մինուս 27,5-ի, իսկ ապրիլի 21-ին (մասսայական ծաղկման ժամանակ) եղել է պլյուս 0,3, 66 հեկտար բերքատու ղեղձենիների յուրաքանչյուր հեկտարից միջին հաշվով ստացվել է 148 ցենտներ բերք: Հինգ տարիների ընթացքում (1966—1970 թթ.) կատարած դիտումները հաստատում են, որ ինչպես Նոյեմբերյանի «Զեյթուն» սովխոզի, այնպես էլ Աշտարակի շրջանի «Սասունիկ» սովխոզի պայմաններում ղեղձենին ուշ զարնանային ցրտահարություններից չի տուժում: Հնդհանրապես, Հայաստանի պայմաններում ղեղձենին մեծ մասամբ տուժում է ձմռան ցրտահարություններից, հատկապես բարձր բերքից հետո, երբ ցածր ագրոտեխնիկայի պատճառով ծառերը հյուծված են լինում:

Տեղական սորտերի ծաղկափոշին օժտված է բարձր ծլունակությամբ (10 և 15 տոկոս եղեգնաշաքարի լուծույթում ծլունակությունը հասնում է 60—70-ից մինչև 85—95 տոկոս) և ապահովում է այնքան ուժեղ պտղակալում, որ անհրաժեշտ է լինում պտուղների նոսրացում կատարել: Դեղձենին պտղաբերում է միամյա շիվերի և հատուկ պտղագոյացման՝ փրնջաշիվերի վրա. տեղական բոլոր սորտերը պտղաբերում են հիմնականում միամյա շիվերի վրա: Ուստի բարձր բերք ստանալու համար պետք է ծառերը ունենան միամյա շիվերի նորմալ աճ:

Մաղկաթափից 5—6 օր անց պտղասաղմը սկսում է ուժեղ աճել գլխավորապես կորիզի մեծացման հաշիվին. այդ շարունակվում է, մինչև կորիզը հասնում է սորտին հատուկ նորմալ մեծության, որից հետո տեղի է ունենում ֆիզիոլոգիական պտղաթափ: Սրանով ավարտվում է պտղի զարգացման առաջին փուլը, որին բնորոշ է կորիզի արագ աճը: Պտղի զարգացման

երկրորդ փուլը բնութագրվում է աճի կարճատև դադարումով կամ շատ դանդաղ ընթացքով ու միջուկի արագ աճով (մեծացմամբ), այսինքն՝ պտղի արտաքին չափերը շատ քիչ են ավելանում, բայց միջուկն արագ աճում և նորմալ չափի է հասնում: Տարբեր սորտերի մոտ այս փուլը տարբեր տևողությոն է ունենում: Վաղահաս սորտերինը տևում է շատ կարճ, որի պատճառով սերմերը չեն հասունանում և ունենում են ցածր ծլունակություն, իսկ ուշահաս սորտերինը շարունակվում է 50 և ավելի օր: Պտղի զարգացման երրորդ փուլը սկսվում է լրիվ հասունացումից 15—20 օր առաջ, որի ընթացքում նրա կշիռը ավելանում է 25—30 տոկոսով: Բացի այդ, պտուղը ստանում է սորտին հատուկ գունավորում, քաղցրություն և բուրմունք: Սորտերի ծաղկման և պտուղների հասունացման ժամկետների միջև որոշակի կապ գոյություն չունի: Ղրանք կարող են ծաղկել միասին, բայց հասունանալ տարբեր ժամանակ: Այսպես, վաղահաս սորտերի ծաղկումից մինչև հասունացումը տևում է միջին հաշվով 100—120 օր, միջահասներինը՝ 120—135 օր և ուշահասներինը՝ 135—155 օր: Տեղական սորտերը գլխավորապես միջահաս և ուշահաս են: Ընդհանուր առմամբ վաղահաս սորտերը, համեմատաբար ցածր բերքատու են, քան ուշահասները, բայց վերջինները ևս միատեսակ չեն պտղաբերում: Տեղական սորտերի հիմնական մասը բարձր բերքատու է, մասնավորապես Նարնջի միջահասը, Լիմոնին, Ճուղուրին: Օրինակ, Նոյեմբերյանի շրջանի սովխոզների առանձին այգիներում Ճուղուրի սորտից ստանում են մինչև 400 ց/հ լավորակ պտուղներ:

Պտուղները և կոբիզը: Դեղձը կորիզապտուղ է, բաղկացած է պտղակոթունից, պտղամաշկից, պտղամսից և կորիզից, որը կազմում է պտղի կշռի 5—7, իսկ առանձին սորտերինը՝ 8—10 տոկոսը: Հայաստանի դեղձենիների հիմնական մասի պտուղները թավոտ են, բայց որոշ սորտերի պտուղները լերկ են (շարալիներ կամ նեկտարենիներ): Արարատյան հարթավայրի դեղձերն աչքի են ընկնում վառ գույնով և քիմիական հարուստ կազմով. պարունակում են մինչև 15 % շաքարներ (միջինը մոտ 10 %): Պտուղների ձևը բազմազան է՝ դնդաձևից մինչև ձգված երկարավուն: Լավագուն տեղական սորտերի պտուղները խոշոր (200—300 գ) և շատ խոշոր են (500—

600 գ), իսկ Սալամի ուշահաս սորտի առանձին պտուղների կշիռը հասնում է նույնիսկ մինչև 900—1000 գրամի (Արտաշես Ասլանյան): Գոյություն ունեն դեղնամիս և սպիտակամիս սորտեր, ինչպես նաև ամուր, կրճկրճան պտղամսով և փրխրուն, ջրալի ու թելավոր պտղամսով սորտեր: Առավելությունը տրվում է ամուր, կրճկրճան ու դեղնագույն պտղամսով սորտերին, որոնք մեծ արժեք են ներկայացնում ինչպես թարմ սպառման, այնպես էլ վերամշակման համար, մասնավորապես բարձրորակ կոմպոտներ ստանալու համար: Սորտերի մեծ մասի կորիզի միջուկը դառն է. ուստի ամբողջական պտուղներով կոմպոտը պատրաստելիս հնարավոր է, որ որոշ դեպքերում միջուկի մեջ պարունակվող ամիգդալին դառը միացությունն անցնի պտղամսին կամ կոմպոտի հյութին և օգտագործելիս վնաս պատճառի: Գոյություն ունեն նաև քաղցր միջուկով բարձրորակ սորտեր (Սալամի վաղահաս, Աշտարակի քաղցրակորիզ Նարնջի, Շարալի կարմիր, Հյուլի և այլն):

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԲԱԶՄԱՑՈՒՄԸ

Դեղձենին բազմանում է ինչպես կորիզներով (սեռական ճանապարհով), այնպես էլ վեգետատիվ եղանակով (աչքապատվաստ, կտրոնապատվաստ): Կորիզներով բազմացնելիս (ի տարբերություն մյուս պտղատեսակների) դեղձենին վերատադրում է կուլտուրական մայր սորտի հիմնական սորտալին հատկանիշները, բայց տալիս է որոշ շեղումներ պտուղների մեծության և հասունացման ժամկետի ուղղությամբ: Ուստի այժմ կորիզներով բազմացնում են սելեկցիոն նպատակով և պատվաստի սերմնաբույսեր ստանալու համար: Լայն մշակության նպատակով արտադրական այգիներ հիմնելու համար դեղձենին բազմացնում են վեգետատիվ ճանապարհով և մասնավորապես աչքապատվաստի միջոցով: Փորձերը ցույց են տվել, որ աճի ու պտղաբերության ամենաբարձր արդյունքը ստացվում է, երբ պատվաստը կատարվում է դեղձենու սերմնաբույսերի վրա: Որոշ հողային պայմաններում լավ արդյունք է ստացվում ինչպես սալորենու (խոնավ հողերում), այնպես էլ ծիրանենու ու նշենու (չոր հողերում) սերմնաբույսերի վրա պատվաստելու դեպքում: Մեր հանրա-

պետությունում պատվաստը կատարում են ղեղձենու սերմնաբույսերի վրա և նորմալ խնամքի պայմաններում հեկտարից ստանում են 20—25 հազար առտջին և երկրորդ կարգի սաանդարտ տնկի: Պատվաստի համար ղեղձենու սերմնաբույսերը աճեցնում են աշնան ցանքի կամ ստրատիֆիկացիայի ենթարկած կորիզների գարնանային ցանքի միջոցով: Ցանքի համար պետք է մթերել միջհաս և ուշահաս սորտերի հասուն պտուղների կորիզներ: Դեղձենու կորիզները, պտուղներից անջատելուց հետո, ընդունակ չեն անմիջապես ծելելու: Դրանց նորմալ ծլման համար պահանջվում է բավական երկար նախապատրաստական ժամանակ, որը կոչվում է ետերքահաճափային հասունացման շրջան: Կորիզների ետերքահաճափային հասունացումը ժամանակին ապահովելու համար անհրաժեշտ է կատարել ստրատիֆիկացիա՝ մեկ րոպին կորիզները խառնել 3 մաս լավ լվացած գետի մանրահատիկ ավազի հետ և արկղերի մեջ պահել նկուղներում նորմալ խոնավության և 3—5 աստիճան ջերմության պայմաններում (մինչև 100—120 օր): Նպատակահարմար է կորիզները նախապատրաստելուց հետո անմիջապես աշնանը ցանել: Մեկ հեկտարի համար օգտագործում են մոտ 600 կգ կորիզ, բայց որովհետև ձմռան ցրտերից և գարնան վերստնափոխությունից որոշ չափով կորիզները փչանում են, ավելի լավ է ցանել մինչև 700—800 կգ (նայած կորիզների միջակային):

Այժմ մի շարք երկրներում (Ֆրանսիա, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ) սալորենու և բալենու առանձին տեսակներից ու տարատեսակներից սաացել են ցածրաճ պտուղատու կալներ, որոնց վրա և կատարում են ղեղձենու կուլտուրական սորտերի սպառվաստումը:

Հայաստանի պայմաններում ցածրաճ ծառեր ստանալու համար որպես ղեղձենու սպառվաստակալ օգտագործում են ալեհեր բալենին, որը աճում է մեր անտառներում: Այս աշխատանքը դեռևս մեծ ծախս է ստացել, բայց նախնական տվյալները վկայում են, որ կարող է ունենալ արտադրական նշանակություն: Անհրաժեշտ է, որպեսզի պետական տնկարտները ձեռնարկեն այս տշխատանքը: Այս ուղղությամբ

կարևոր աշխատանք կարող են կատարել նաև սիրող պտղաբույժներն ու կոլտնտեսականները՝ իրենց օժանդակ տնտեսություններում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԵՂՁԵՆԻՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հանրապետության գյուղատնտեսական 9 գոտիներից ղեղձենին մշակվում է 5 գոտում կամ 36-ից 18 շրջանում: Հանրապետությունում 1952 թ. եղել է 808,2 հազար ղեղձենի, իսկ 1970 թ.՝ 2299 հազար, այսինքն՝ ղեղձենին զբաղեցրել է 4812 հեկտար և կազմել է բոլոր պտղատուների ընդհանուր տարածության 13,6 տոկոսը:

Աղյուսակ 4

Դեղձենիների ընդհանուր ֆառակը (հազ. հատ)

Հանրապետության ընդհանուր	Ընդամենը, ծառ		Սովորական և մյուս պեղծական տնտեսություններում		Կոլտնտեսություններում		Տնտեսություններում	
	հատ	տոկոս	հատ	տոկոս	հատ	տոկոս	հատ	տոկոս
1952	808,2	100	271,2	33,3	243,1	30,1	293,9	36,4
1970	2299,0	100	1376,3	60,0	247,0	10,75	675,7	29,25
Աճը տոկոս- ներով		284,4		507,4		10,16		230,0

Բերված տվյալներից երևում է, որ տեղի է ունեցել ղեղձենիների ղգալի աճ, ղլխավորապես պետական տնտեսությունների հաշվին, այսինքն՝ հիմնվել են զանգվածային այգիներ, որոնք կարող են ապահովել ապրանքային բերք: Դա հնարավորություն է տվել հանրապետությունում շեշտակի ավելացնել ղեղձի համախառն բերքը (աղ. 5):

Աղյուսակ 5

Դեղձենու տարածությունը, միջին բերքատվությունը և համախառն բերքը հանրային սեկտորում (գյուղմիութնության խաղողագործության և պտղաբուծության գլխավոր վարչություն)

Տարեթվերը	Տարածությունը, հ		Միջին բերքատվությունը, ց/հ	Համախառն բերքը, տոննա
	ընդամենը	բերքատու		
1968	4100	1530	66,1	10118
1969	4211	1656	94,5	15651
1970	4808	1997	82,6	16497
1971	6206	2270	71,3	16203
1972	6100	2560	63,0	14559
1973	6080	2570	55,7	18489
1974	6481	3300	89,5	26904
1975	6723	3968	78,4	28338
1976	6800	4385	95,0	34517
1977	6310	4450	103,4	36204
1978	6408	4522	75,5	32166,9
1979	5979	3919	94,1	32570,6
1980	—	—	80,1	—

Միջին բերքատվության և համախառն բերքի նվազումը 1972—1973 թթ. բացատրվում է այդ տարիների խստաշունչ ձմեռներով: Այժմ հանրապետությունում արտադրվում է ավելի քան 30 հազ. տոննա:

Առանձին տնտեսություններում և բրիգադներում դեղձենու միջին բերքատվությունը անհամեմատ ավելի բարձր է, ինչպես օրինակ Նոյեմբերյանի շրջանի Արճիսի պետական տրեստի տնտեսության երկրորդ բրիգադում. 1971 թ. տնտեսության միջին բերքատվությունը կազմել է 88,7, իսկ բրիգադայինը՝ 122 ց/հ: Հաջորդ տարիներին նկատվել է նույն հարաբերությունը և բերքատվությունը:

1972 թ.՝ 102,4 և 137,8 ց/հ, 1973 թ.՝ 100,6 և 111,3 ց/հ
1974 թ.՝ 152 և 190,6 ց/հ, 1975 թ.՝ 139,5 և 167,5 ց/հ
1976 թ.՝ 187,3 և 226 ց/հ, 1977 թ.՝ 196,5 և 229,3 ց/հ:

Դեղձի բարձր բերք են ստանում նաև Նոյեմբերյանի շրջանի մյուս տնտեսություններում և մասնավորապես «Ջեյ-

թուխ» և «Հաղթանակի» պետական տնտեսություններում: 1977 թ. «Հաղթանակ» սովխոզում միջին բերքը կազմել է 150—160 ց/հ, իսկ նույն տնտեսության 10-րդ բրիգադը 61 և 45 հեկտարների յուրաքանչյուր հեկտարից ստացել է 217,2 ց/հ: Դեղձի բարձր բերք են ստանում Մեղրու շրջկենտրոնի կոլտնտեսությունում, Հոկտեմբերյանի յուրյանի «Նաիրի», «Արաքս» և Ջերմինսկու անվան պետական տնտեսությունների առանձին բրիգադներում:

Դուրբագրման տվյալներից երևում է, որ դեղձենու զանգվածային տնկարկները զգալի չափով ավելացել են պետական տնտեսություններում, հատկապես Նոյեմբերյանի, Հոկտեմբերյանի, Թումանյանի, Աշտարակի և մասամբ էջմիածնի, Թալինի ու Մասիսի շրջաններում: Տեղի է ունեցել դեղձենու կոլտնտեսության համակենտրոնացում և մշակության մասնագիտացում ու ինտենսիվացում, որն արդեն տվել է իր շոշափելի արդյունքները: Դա մասնավորապես նկատելի է Նոյեմբերյանի շրջանի և նրա առանձին տնտեսությունների առաջնությանից: Թումանյանի շրջանի Ճոճկան և Շնող պետական տնտեսություններն ունեն 300—400 հա, իսկ Նոյեմբերյանի «Ջեյթուն», «Հաղթանակ» և «Արճիս» պետտնտեսությունների յուրաքանչյուրը՝ 500—600 հեկտար դեղձենու այգիներ: 1970 թ. դուրբագրման տվյալներով հանրապետությունում եղել է 1623.3 հազար դեղձենի, որից՝ Նոյեմբերյանի շրջանում ընդամենը 556.6 հազար ծառ (հանրային սեկտորում), բայց համախառն բերքը եղել է ավելի շատ, քան մյուս շրջաններում միասին վերցրած: Այսպես, 1976 թ. 23 հազար տոննայի փոխարեն շրջանում արտադրվել է 28,5 հազար տոննա, իսկ 1977 թ. սկսած տալիս է տարեկան 30 հազար տոննա պտուղ, որի գերակշռող մասը կազմում է դեղձը: Հանրապետությունը 1976 թ. հյուսիսային արդյունաբերական կենտրոններ է առաքել 18 հազար տոննա պտուղ, որից 11 հազար տոննան տվել են Նոյեմբերյանի պտղաբույծները: Առանձնապես ակնառու են «Պտղատու և խաղողի այգիներին՝ գերազանց որակ» շարժման նախաձեռնող «Արճիս» սովխոզի հաջողությունները, ուր դեղձենու մասնագիտացված մշակությունը բարձր արդյունք է տվել: Սովխոզը 1970 թ. և 1975 թ. պտղի

արտադրման պլանը տոկոսային արտահայտությամբ կատարել է նույն չափով՝ համապատասխանաբար 142.9 և 142.7 տոկոսով, բայց պետությունը ստացել է առաջին ղեկավարում 307, իսկ երկրորդ ղեկավարում՝ 2427 տոննա պտուղ: Տասներորդ հնգամյակի երեք տարվա պլանով նախատեսված 6310 տոննայի փոխարեն սովխոզը պետությունն է հանձնել 10251 տոննա լավորակ պտուղ: «Հաղթանակ» սովխոզը 1977 թ. արտադրել է 2462 տոննա ղեղձ, որի մեկ ցենտների ինքնարժեքը կազմել է 10 ա. 50 կոպեկ: Այդ հաշվողությունների շնորհիվ բարձրացել են սովխոզների եկամուտները և ղգալի իջել է պրտղի ինքնարժեքը: 1977 թ. «Հաղթանակ» սովխոզի եկամուտները կազմել են 1.6 միլիոն ռուբլի, միայն ղեղձից՝ 1.25 միլիոն ռուբլի, իսկ «Զեյթուն» սովխոզում, համապատասխանաբար, 2.41 և 1.78 միլիոն ռուբլի: Ծրջանում արտադրված պտղի մեկ ցենտների միջին ինքնարժեքը կազմել է 10—11 ռուբլի, հանրապետությունում՝ 15—17, իսկ Միությունում՝ 15—20 ռուբլի: Զոդալի ջրամբարի շինարարությունն ավարտելուց հետո ղեղձենու նոր զանգվածային անկարկներ կհիմնվեն նույնաբերյանի շրջանի Շավարշավանի սովխոզում և այդ ենթաշրջանի մյուս անտեսություններում, իսկ դա հնարավորություն կտա այստեղ շեշտակի ավելացնելու ղեղձի արտադրությունը: Այդ շրջանի նպաստավոր հողակլիմայական պայմանները հնարավորություն են տալիս ամենցնելու ինչպես տեղական լավադույն սորտերը (Նարնջի, Զաֆրանի, Ճուղուրի), այնպես էլ նիկիտսկի բուսաբանական այգու սելեկցիայի սորտերը՝ մասնավորապես վաղահասները (Սիմֆերոպոլի վաղահաս, Մալախ, Ուսգոր, Լաուրեատ, Ուսպելա, Զլատոգոր): Դեղձի արտադրության երկրորդ հիմնական բուսական ներկայումս Արարատյան հարթավայրի շրջաններն են, և մասնավորապես Հոկտեմբերյանի շրջանը, որ կենտրոնացած է ղեղձենու անկարկներով 13.2 տոկոսը: Մոտ ապագայում, երբ կավարտվի Ախուրյանի ջրանցքի շինարարությունը, Հոկտեմբերյանի հարավարևմտյան ենթաշրջանում (Ղարա-Ղալա) կհիմնվի ղեղձենու նոր, խոշոր տնկարկ (մոտ 2500—3000 հեկտար), օժանդակ տնտեսություններով: Այստեղ, ինչպես ասում են, ղեղձի բուրմունքը

ու՛ր բն երկիրը (հողը), այլ երկիրքն (եղանակը) է ստեղծում, որ ամռան ամիսներին օդի առավելագույն ջերմությունը հասնում է 41°-ի, իսկ տարվա ակտիվ ջերմաստիճանների դրամարը՝ 3500—4000-ի. դրա շնորհիվ այստեղ հասունանում են ամենաուշահաս լավագույն սորտերը: Դիտումներից պարզվել է, որ Արարատյան հարթավայրում մամանակ առ ժամանակ կրկնվող խոտաշունչ ձմեռների ցրահարություններից այստեղ ղեղձենին համարյա չի վնասվում կամ համեմատած մյուս միկրոշրջանների հետ, շատ թույլ է տուժում (տղ. 6):

Աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ վերջին 82 տարիների ընթացքում ամենացուրտ ձմեռները եղել են 1886, 1898, 1928, 1933, 1957, 1964, 1972 և 1973 թվականներին, երբ օդի նվազագույն ջերմաստիճանը եղել է մինուս 26 և ավելի ցածր: Ամենախիստը եղել են 1972 և 1973 տարիների ցրտերը, որոնց հետևանքով զգալի տուժել են «Նաիրիի», Խանջյանի և Լուկաշինի անվան սովխոզների ղեղձանոցները: Այսպես, Նաիրիի սովխոզը եթե այդ ցրտահարություններից առաջ (1971 թ.) ստացել է 102 գ/հ ղեղձի միջին բերք, ապա ցրտերի տարիներին միջին բերքը կազմել է. 1972 թ.՝ 35, 1973 թ.՝ 38,5, իսկ 1974 թ.՝ ընդամենը 18,2 գ/հ: Մինչդեռ նույն Հոկտեմբերյանի շրջանի հարավարևմտյան մասում (Ղարա-Ղալա) գտնվող «Արաքս» սովխոզը ստացել է 1973 թ. 91, իսկ 1974 թ.՝ 100,5 գ/հ և ղեղձենիները ունեցել են նորմալ աճ, որի շնորհիվ 1976 թ. յուրաքանչյուր հեկտարից սովխոզը ստացել է 130 ցենտներ բերք:

Այդ տվյալները ինքնըստինքյան վկայում են այն մասին, որ Հոկտեմբերյանի շրջանը և մասնավորապես հարավարևմտյան մասը (Ղարա-Ղալա) կարող է և պետք է դառնա հանրապետության բարձրորակ ղեղձի արտադրության հիմնական բաղան:

Դեղձի մշակության երրորդ բաղան Մեղրու շրջանն է. այստեղ մշակում են տեղական յուրօրինակ, բարձրորակ սորտեր՝ Սալամի վաղահաս քաղցրակորիղ, Սալամի ուշահաս խոշորակույր, Զաֆրանի գեղին, Մեղրու ճուղուրի, Պահունի, Շարալի ղեղին՝ լերկ և այլն:

Աղյուսակ 6
Օդի նվազագույն ջերմաստիճանը (°Ց.) (երեւանի օդերևութաբանական կայան)

Տարեթիվը	Օդի զերատառի- նանք	Ամիս-ամսաթիվը	Տարեթիվը	Օդի զերատառի- նանք	Ամիս-ամսաթիվը
1886	-26,5	10/1	1937	-23,3	27/1
1887	-25,5	15/2	1938	-15,9	29/1
1889	-15,1	28/1	1939	-18,3	26/12
1890	-19,9	22/1	1940	-20,4	13/1
1891	-17,5	6/1	1941	-19,9	9/12
1892	-15,2	27/1	1942	-16,7	27/1
1893	-24,8	4/2	1943	-9,0	29/12
1894	-23,3	27/1	1944	-20,9	18/1
1895	-18,5	21/1	1945	-14,3	26/1
1896	-14,4	30/1	1946	-17,6	28/1
1897	-26,5	14/1	1947	-21,8	4/12
1898	-21,9	22/1	1948	-17,4	29/12
1901	-22,5	27/1	1949	-20,7	23/2
1905	-17,9	31/1	1950	-24,8	16/1
1907	-15,1	8/2	1951	-24,3	—
1908	-17,9	22/1	1952	-12,6	—
1909	-15,3	1/2	1953	-23,1	29/12
1910	-13,2	9/12	1954	-20,6	10/1
1911	-20,7	19/1	1955	-8,8	—
1912	-13,3	25/12	1956	-17,5	—
1913	-24,2	4/2	1957	-26,9	12/1
1914	-10,1	14/1	1958	-14,6	12/12
1921	-18,8	27/1	1959	-18,9	2/1
1922	-14,2	29/1	1960	-10,7	11/2
1923	-15,9	3/12	1961	-15,6	24/1
1924	-15,6	27/12	1962	-23,6	7/1
1925	-18,8	28/1	1963	-12,7	28/12
1926	-13,6	7/1	1964	-27,2	24/1
1927	-24,8	18/12	1965	-19,3	13/1
1928	-26,0	9/12	1966	-5,5	7/2
1929	-19,6	13/12	1967	-18,5	8/2
1930	-10,3	12/12	1968	-23,5	7/2
1931	-19,3	31/12	1969	-24,6	5/2
1932	-22,7	10/12	1970	-17,7	22/12
1933	-27,3	31/12	1971	-21,8	13/2
1934	-22,2	29/1	1972	-30,1	21/1
1935	-16,3	27/1	1973	-27,1	19/1
1936	-11,9	10/1	1974	-24,6	8/2
			1975	-19,2	11/2
			1976	-16,7	14/2
			1977	-21,8	25/1
			1978	-15,3	23/1
			1979	-13,4	30/12
			1980	-19,6	31/1

Դեղձենու մշակութային ուղղությամբ մեծ հեռանկարներ ունեն Աշտարակի շրջանի նոր կազմակերպված երկրորդ, եր-
րորդ, չորրորդ, մասամբ հինգերորդ և Կոշի սովխոզները,
ինչպես նաև Ազատի ջրամբարի տակ եղած և նոր կազմա-
կերպվող սովխոզները (Պարույր Սևակի անվան և ուրիշն.): Այդ
նորամուտությունը ապագայում առավել կընդլայնվի, երբ
Ազատ (Գառնի) գետի վրա կառուցվող երկրորդ ջրամբարի
շինարարությունը կսկսվի:

Մինչև վերջին ժամանակները հանրապետությունում մշա-
կում էին միայն դեղձենու տեղական լավագույն սորտերը, այ-
ժմ բարձրարժեք վաղահաս սորտերը ներմուծվել են Դրիմից,
Արտադրության մեջ տարածված և մշակվող սորտերի մա-
սին պատկերացում են տալիս աղյուսակ 7-ի տվյալները:

Վերջերս ներմուծվել են ևս մի շարք վաղահաս սորտեր՝
Միմֆերոպոլի վաղահաս, Մայակ, Ուզոր, Զլատոգոր: Աղ-
յուսակի տվյալները վկայում են նաև, որ հանրապետությու-
նում մշակվող դեղձենիների գերակշռող մասը կաղմում են
միջին ժամկետի հասունացման սորտերը, որոնք աչքի են
ընկնում բերքատվությամբ և պտուղների որակով: Սորտերի
մեջ ամենաառաջնակարգ տեղը զբաղեցնում է Նարնչին (քա-
նակով և որակով), ապա հաջորդում են լոճերը, Լիմոնին,
Ճուղուրին, Զաֆրանին և մյուսները: Նկատի ունենալով պա-
հածույի դործարանների տշխատանքի սեզոնի երկարացման
անհրաժեշտությունը, հաժանական է հետադադրում որոշ չա-
փով բնդլայնվեն նաև վաղահաս և ուշահաս սորտերի տարա-
ծությունները, հատկապես դործարաններին մոտ գտնվող
մասնադիտացված տնտեսություններում: Մինչև այժմ կա-
տարվել են դեղձենու բազմաթիվ սորտերի գասակարգման մի
շարք փորձեր, հիմք ընդունելով հայրենիքը, ծագումը, մորֆո-
լոգիական տիպիկ հատկանիշները և այլն: Արտադրության
ուշադրողների համար առաջնահերթ նշանակություն ունեն
որոշ մորֆոլոգո-կենսաբանական հատկանիշներ և արտադրա-
կան-տնտեսական ցուցանիշներ: Արագ ու ճիշտ կողմնորոշ-
վելու համար կարևոր է պարզել, թե դեղձենու պտուղները
ժափոտ են, թե լերկ, դեղնամիս են, թե սպիտակամիս, պրտ-

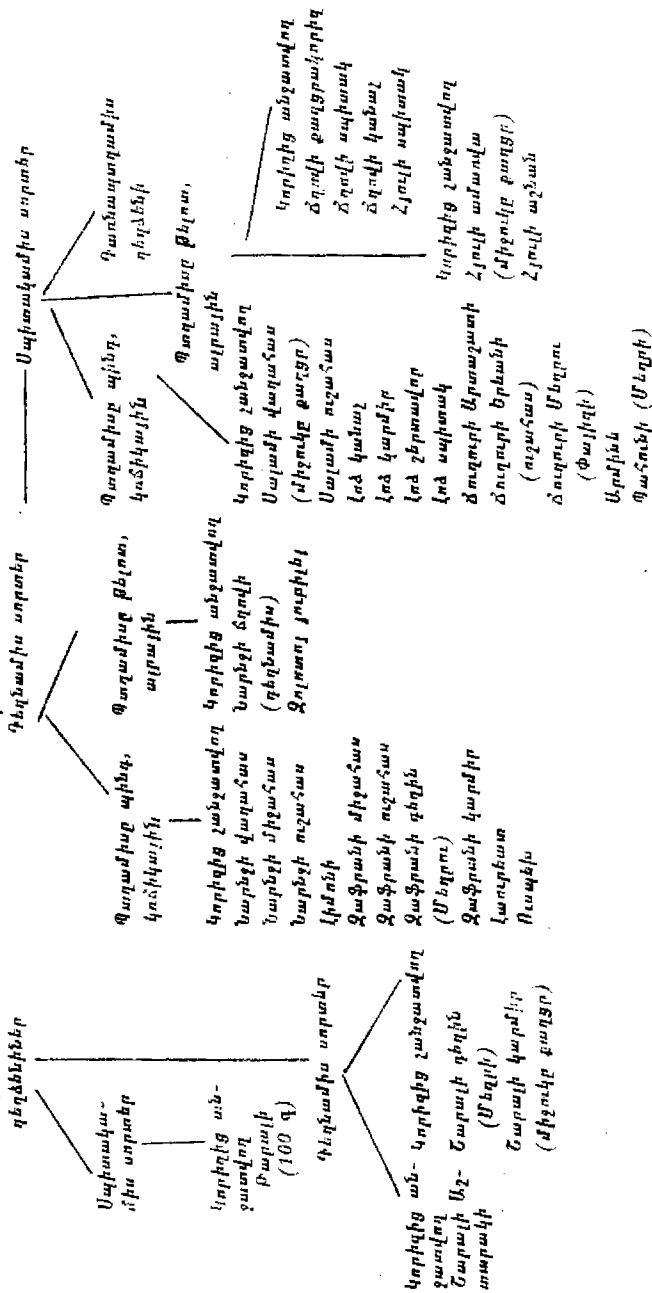
Հայկական ՄՍՀ-ում խոստովանվելով և կոտորվելով և մշակվող դեղձենեղի ստացվել կարելի (զույգվածում տվյալներ)

	1952			1964			1970		
	տույ 'միտղոմ մաղտչնղմ վմզտոգ	յ 'մղտմթնգտմտտ	նվիտղոմ մաղտչնղմ վմզտոգ մոսխտ	տույ 'միտղոմ մաղտչնղմ վմզտոգ	յ 'մղտմթնգտմտտ	նվիտղոմ մաղտչնղմ վմզտոգ մոսխտ	տույ 'միտղոմ մաղտչնղմ վմզտոգ	յ 'մղտմթնգտմտտ	նվիտղոմ մաղտչնղմ վմզտոգ մոսխտ
Ամտալին									
Լաուրնտ	—	—	—	—	—	—	31523	93.0	1.9
Մուսուրն	—	—	—	—	—	—	56853	169.0	3.5
Նրիկտսկի	—	—	—	—	—	—	56478	167.0	3.5
Միջանա									
Զաղրանի	66400	139.0	13.0	44494	93.3	6.4	63017	202.0	4.2
Լոս	132400	287.7	25.9	178866	376.6	25.9	343345	1018.0	21.2
Նալնի	114300	240.6	22.4	215385	453.4	31.2	655004	1942.0	40.3
Ավանի	10100	21.3	2.0	27997	58.9	4.0	86026	255.0	5.3
Մալաի	500	7.0	0.1	10862	22.9	1.6	9043	27.0	0.6
Ուղանա									
Ճուղորի	54000	113.7	10.6	41564	87.5	6.1	73134	217.0	4.5
Մախրալ դեպն	11600	24.4	2.3	842	1.8	0.1	—	—	—
Մախրալ սպրտակ	12200	25.7	2.4	1938	4.1	0.3	—	—	—
Մախմալի	5200	10.9	1.0	834	1.7	0.1	—	—	—
Անի սորոնի	104400	219.8	20.3	167892	353.4	24.3	243311	722.0	15.0
Ընդամենը	511100	1076.0	100.0	690674	1454.1	100.0	1622734	4812.0	100.0

դամիսը ամուր է, թե փութիւր ալլալին, կորիզից անշատ-
վող է, թե շանջատվող և ալլին: Նկատի ունենալով հար-
ցի կարեւորութիւնը, մենք նպատակահարմար ենք գտել հան-
րապետութիւնում մշակվող դեղձենու սորտերը դասակարգել
ըստ արտադրութեան անհրաժեշտ այդ ցուցանիշների (տե՛ս
դասակարգման սխեման): Դեղձենու պտուղների ամենաբնո-
րոշ հատկանիշները պտղամսի որակն ու գույնն են: Ներկա-
յումս համարյա ամբողջ աշխարհում առավելութիւնը տրվում
է դեղին գույնի և ամուր կրճկրճան պտղամսով սորտերին,
որոնք բարձր են գնահատվում թե՛ թարմ սպառման, և թե՛
վերամշակման համար: Հայաստանում մշակվող դեղձենու
բազմազան սորտերն ըստ պտղամսի գույնի բաժանվում են
երկու խմբի՝ 1) դեղնամիս և 2) սպիտակամիս պտուղներով
դեղձենիներ: Այդ սորտերի ծաղիկները վարդանման են, սա-
կայն դեղնամիս սորտերի ծաղկաբողբոջները (բացառութեամբ
Մեղրու շրջանի Զաֆրանի կարմիր սորտի), որպէս կանոն,
իլիկաձև են և սրածայր, իսկ սպիտակամիս սորտերինը՝ կլոր:
Այս հատկանիշն առանձնապէս աչքի է ընկնում ծաղկման
շրջանում: Բացի այդ, որոշ սորտեր մեկը մյուսից տարբեր-
վում են պսակաթերթիկների գունավորման ինտենսիվու-
թեամբ: Երկու խմբի սորտերի առէջքաթելերն էլ ունեն մոտա-
վորապէս նույն երկարութիւնը (5—6 մինչև 16—18 մմ) և
լինում են վարսանդին հավասար, բայց կարող են լինել նաև
քիչ ցածր կամ բարձր (սակայն բոլոր դեպքերում ապահովում
են բարձր աստիճանի ինքնափոշոտում): Մեր տեղական բո-
լոր սորտերի ծաղկափոշիները բարձր ծլունակ են, բացառու-
թեամբ Սալամի ուշահաս սորտի, որը մեծ քանակութեամբ
աբորտիվ ծաղիկներ ունի և դա ուժեղ կերպով ազդում է նրա
բերքատվութեան վրա:

Սպիտակամիս պտուղներով զեղձենիները զեղնամիսներինց տարբերվում են նաև տերևի գույնով: Այս տարբերությունը լավ նկատելի է հատկապես ամառվա երկրորդ կեսին, երբ զեղնամիս սորտերի տերևները դեղին, իսկ տերևի գլխավոր ջիղը՝ վառ դեղին երանգ են ստանում: Սպիտակամիս սորտերի տերևները մուգ կանաչ գույն են ստանում, իսկ տերևի

ՍԳՂԿԻՂԳՔԵԳԻ
(ԽԱԴԻՄՅՆ) ԿԱԳԻ
, ԺԳՂԿԻՂԳՄԽԱԿԳՂՆԻՔԻ

Հայաստանի ղեղձերի բարձր որակի մասին գրել են դեռևս անցյալ դարի մի շարք հետազոտողներ (Վ. Գեյլվսկի և Գ. Շարեր 1886 թ., Ս. Զելենսկի 1886 թ., Ա. Ռոլլով 1896 թ. և ուրիշներ)։ Դրանցից պատրաստած կոմպոտները միշտ էլ բարձր են զնահատվել ցարական Ռուսաստանի և Եվրոպայի (Պետերբուրգ, Մոսկվա, Ռիգա, Վարշավա, Փարիզ) շուկաներում։ Դեռևս 1912 թ. Փարիզի ցուցահանդեսում Հայաստանի կոմպոտները շահել են ոսկե մրցանակ, իսկ 1914 թվականին Երևանի պահածոների գործարաններից մեկը Անգլիայի մայրաքաղաք Լոնդոնից ստացել է ղեղձի կոմպոտի մեծ պատվեր։ 1962 թվականին Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետության Էրֆուրտ քաղաքի ցուցահանդեսում ոսկե մրցանակ են ստացել Հոկտեմբերյանի շրջանի «Տախիրի» սովխոզի ներկայացրած ղեղձերը՝ բարձր որակի և արտաքին գեղեցիկ ու զրավիչ տեսքի համար։ Նոյեմբերյանի «Զիլթոն», «Հաղթանակ» և «Արճիս» պետական տնտեսությունները բաղմիցս պարզևատրվել են մրցանակներով՝ իրենց ներկայացրած ղեղձերի համար։

Մեղրու մեծահասակ բնակիչները նշում են, որ իրենք ունեցել են բալական խոշոր (համարյա սովորական զեղձի մե-

ծուխյան) պտուղներով «տկլոր» (լերկ, ոչ թավոտ) դեղձ: Աստիճանաբար այդ դեղձը լրիվ շարքից զուրս է եկել, քանի որ դործարանը պտուղները չի ընդունում: Անհրաժեշտ է ոչ միայն Մեղրու շրջանում, այլ ընդհանրապես ամբողջ հանրապետությունում վերականգնել լերկ դեղձենիների, հատկապես խոշորապտուղ սորտերի մշակությունը և ունենալ մաքրասորտ տնկարկներ: Մեղ մոտ լերկ դեղձենիների սորտերը ստացել են Շարալի-Քարալի անվանումը: Միջին Ասիայում սրանց անվանում են «Լյուչակ-շավթալի», որը նշանակում է «մերկ դեղձ», ձիշտ այնպես, ինչպես մեր որոշ շրջաններում շարալիներին անվանում են «տկլոր դեղձ»: Տվյալները վկայում են, որ լերկ դեղձենիներն առաջացել են սովորական դեղձենիներից՝ բողբոջային մուտացիայի միջոցով:

Հայաստանում, ինչպես և այլ վայրերում, տարբեր հողակլիմայական պայմաններում դարեր շարունակ դեղձենին բաղմացվել է լավորակ, ընտրովի պտուղների կորիզներով, որի շնորհիվ առաջացել են մեծ թվով տեղական բարձրարժեք սորտեր և սորտատիպեր: Բերենք ստանդարտ սորտերի և մեր հիմնական սորտատիպերի համառոտ բնութագիրը:

Լաուրեան: Ստացել է Ի. Ն. Ռյաբովը: Մառը միջին մեծության է, համարյա կլոր սաղարթով: Սորտը ինքնամուլ է, հետևապես պետք է տնկել մեկ ուրիշ սորտի հետ համատեղ, որ ծաղկի միաժամանակ և ապահովվի խաչածն փոշոտումը: Պտուղները միջին մեծության են՝ 115—150 գ քաշով, նարնջադեղին՝ կարմիր երանգով, հասունանում են հուլիսի երրորդ տասնօրյակից մինչև օգոստոսի առաջին տասնօրյակը:

Պաղամիսը դեղնանարնջագույն է, թույլ խրթխրթան, կորիզից չի անջատվում: Կորիզը փոքր է, կարմիր, միջուկը՝ դառը: Պտուղները հիմնականում օգտագործում են թարմ վիճակում: Սնկային հիվանդությունների հանդեպ համեմատաբար դիմացկուն է:

Ուսպեխ: Ստացել է Ի. Ն. Ռյաբովը: Մառը միջին աճեցողության է, համարյա կլոր սաղարթով: Սորտը ինքնամուլ է, հետևապես պետք է տնկել համատեղ մեկ ուրիշ սորտի հետ, որ ծաղկի միաժամանակ և ապահովվի խա-

չածն փոշոտումը: Պտուղները միջին մեծության են՝ 120—130 գ քաշով, նարնջագույն՝ մուգ կարմիր երանգով, հիմքի և զագաթի մասերում՝ տափակավուն, հասունանում են օգոստոսի առաջին կեսին: Պաղամիսը նարնջադեղնավուն է, ամուր, խրթխրթան, կորիզից չի անջատվում: Պտուղները պիտանի են վերամշակման (կոմպոտ) և թարմ վիճակում օգտագործման համար: Ունի առավել կարևոր նշանակություն, քանի որ առայժմ պահածոների արդյունաբերության համար ամենավաղահաս դեղնամիս սորտն է:

Նաբնջի: Հանրապետությունում մշակվող դեղձենիների մեջ Նաբնջի սորտերն աչքի են ընկնում իրենց համային հասկանիչներով, ուժեղ բուրմունքով և արտաքին գեղեցկությամբ. օգտագործվում են թե՛ թարմ վիճակում սպառման, և թե՛ վերամշակման համար (բարձրորակ կոմպոտներ, հյութ և այլն): Մառը միջակ կամ ուժեղ աճեցողություն ունի, կլորավուն կամ որոշ չափով ձգված պսակով: Տերեվաթիթեղը երկարացած ձվածն է, դեղնամիս սորտերին բնորոշ դեղնավուն երանգով, իսկ գլխավոր չիզը՝ դեղին, վեգնացիայի վերջում կարմրող: Մաղիկները երկսեռ են և պտղակալում են ինքնափոշոտմամբ: Պտուղները միջին մեծության կամ խոշոր են՝ 100—250 գ, կլորավուն, երբեմն քիչ երկարացած, փոքրիկ կտուցով: Մաշկը պատված է նուրբ թավշախավով, ոսկեդեղին է, հիմնական և ողողված մուգ կարմիր ծածկող գույնով: Պաղամիսն ամուր է, կռիկային, հյութալի, քաղցր, թույլ թթվությամբ, կորիզից լանջատվող, դեղին, ոսկեգույն, բայց կորիզի շուրջը որոշ չափով կարմրավուն: Հանդիպում են առանձին կլոններ, որոնց պտուղներն ունեն ամբողջովին ոսկեդեղին, միագույն պաղամիս և կորիզի մոտ գունավորվածություն չի նկատվում:

Պտուղների հասունացումը ընդգրկում է բավական երկար ժամանակաշրջան՝ սկսվում է օգոստոսի կեսից և տևում է մինչև հոկտեմբերի վերջը, որը շատ կարևոր է բնակչությանը թարմ պտուղներով մատակարարելու և պահածոների գործարանները հումքով ապահովելու սեզոնը երկարաձգելու իմաստով: Լրիվ հասունացած վիճակում պտուղները լինում են հյութալի ու քաղցր և պարունակում են 9,5 մինչև 11,7% շաքարներ:

Ներկայումս Նարնչի սորտատիպի սահմաններում տարբերում են՝ Նարնչի վաղահաս, Նարնչի միջահաս և Նարնչի ուշահաս սորտերը, որոնք մշակվում են արտադրության մեջ, ունեն բարձր որակի պտուղներ և բավարար խնամքի պայմաններում ապահովում են ամենամյա կայուն բարձր բերք։ Ամենաբարձր գնահատվում է Նարնչի միջահաս սորտը։

Լիմոնի։ Այս սորտի ամենակարևոր առավելությունը Նարնչի սորտի համեմատությամբ այն է, որ պտղամիսն ամբողջովին միապաղաղ բաց դեղին է և կորիզի շուրջը կարմրություն չունի։ Դա պահածոների արդյունաբերության համար չափազանց բարձր գնահատելի հատկություն է։

Մառը ուժեղ կամ միջակ աճեցողության է՝ նայած հասակին ու խնամքի պայմաններին, ունի կլորավուն կամ որոշ չափով վեր ձգված պսակ։ Տերևաթիթեղը երկար է, նեղ, սրված գագաթով, կանաչադեղնավուն, գլխավոր ջիղը՝ դեղին։ Մաղիկը փոքր է, երկսեռ և պտղակալում է ինքնափոշոտմամբ։ Բերքատվությունը միջակ է (մեկ ծառից 70—100 կգ), բայց լավ ագրոտեխնիկայի պայմաններում տալիս է ամբողջովին ոսկեդեղին (կիտրոնագույն) կամ առանձին դեղերում արևի կողմից թույլ զուլավոր կարմրավուն, կիտրոնանման գնդաձև, կլոր գագաթով, առանց կտուցի. կան կլոններ, որոնք ունեն լայն ձվաձև կամ էլիպսոձև պտուղներ՝ փոքրիկ կտուցով վերջացող։ Սակայն առավելությունը պետք է տալ կլորավուն պտուղներով կլոնին, որովհետև կոմպոտ է պատրաստելու համար պտուղների գնդաձևությունն ավելի բարձր է գերադասվում։ Լիմոնի սորտը համարում են սակավ ցրտադիմացկուն, բայց դա այնքան էլ ճիշտ չէ, որովհետև լավ խնամքի պայմաններում ծառերը չեն տուժել նույնիսկ 1971—1972 թթ. ցրտերից։ Լիմոնիի հիմնական թերությունն այն է, որ թարմ պտուղները երկար պահելու և երկարատև փոխադրումների ժամանակ դրանց վրա առաջանում են գորշ բծեր, որոնք իջեցնում են որակը։

Զաֆրանի։ Հանրապետությունում մշակվող դեղձենիների մեջ առավել ցրտադիմացկուն է ու բարձր բերքատու։ Միջահաս Զաֆրանին դիմանում է մինչև մինուս 30° ցրտի և միջին հաշվով մեկ ծառից ապահովում է 80—90 կգ, իսկ բերրի հողերում և բարձր ագրոտեխնիկայի պայմաններում՝ մինչև 350 կգ բերք։

Մառն ունի միջակ և ուժեղ աճեցողություն, երիտասարդ հասակում լինում է ձգված բրգաձև, իսկ հասակային երրորդ շրջանում՝ փռված պսակով։ Տերևաթիթեղը մեծ է, երկար, ատամնաձև եզրերով, կանաչադեղնավուն, գլխավոր ջիղը դեղին, իսկ վեգետացիայի վերջում՝ կարմրավուն, ծաղիկը երկսեռ է, պտղակալում է ինքնափոշոտմամբ։

Պտուղները միջակ մեծության են, առանձին դեպքում խոշոր՝ 100—200 գ, հակառակ ձվաձև, հիմքը՝ ձգված և սեղմված, նեղ և խոր ձաղարով, իսկ դադաթը՝ սրված, երկար կտուցով վերջացող (որոշ կլոններին՝ կլորավուն, փոքր կտուցով), նարնջադեղնավուն, զաֆրանի գույնի, ուժեղ դունավորված, շերտավոր կամ ողողված կարմրության, լավ փոխադրունակ են։ Պտղամիսը շատ համեղ է, պինդ, խիստ կռճիկային, նարնջադեղնավուն կամ դեղին, կորիզից չանջատվող, զգալի թթվությամբ, պարունակում է 8,2 մինչև 11,5 տոկոս շաքարներ։ Պտուղներն օգտագործվում են թարմ վիճակում սպառման և վերամշակման համար, բայց առանձնապես գնահատելի են կոմպոտներ պատրաստելու համար, սակայն ունեն մի հիմնական թերություն՝ կորիզի շուրջը պտղամիսը ուժեղ գունավորվում է։ Պտուղների հասունացումը տևում է բավական երկար ժամանակ՝ սեպտեմբերի սկզբից մինչև հոկտեմբերի վերջը, որը նպաստում է վերամշակման սեզոնի երկարացմանը։

Ներկայումս Զաֆրանի սորտատիպի սահմաններում տարբերվում են Զաֆրանի վաղահաս (շուտհասուն), Զաֆրանի միջահաս և Զաֆրանի ուշահաս սորտերը, բայց արտադրության մեջ հիմնականում մշակում են Զաֆրանի ուշահաս և Զաֆրանի միջահաս սորտերը, որոնց պտուղներն աչքի են ընկնում ավելի բարձր որակով։ Զաֆրանների մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Մեղրու Զաֆրանին կամ դեղին Զաֆրանին։

Զաֆրանի դեղին (Մեղրու)։ Այս սորտի ամենագլխավոր

առավելությունն այն է, որ պտղամիսը միագույն ոսկեղեն է և կորիզի շուրջը կարմրություն չունի, որը շատ կարևոր է բարձրորակ կոմպոտների ստանալու համար: Մառը ունի ուժեղ աճեցողություն, բարձր և լայն տրամագծով կտրավուն պսակ, կեղևը մուգ շագանակագույն է, ճաքճեքված մակերեսով: Տերևաթիթեղը սղոցածև եղրերով է, ծայրը սուր, ոչ սիմետրիկ և դեպի ցած թեքված: Մաղիկը խոշոր է, առէջքներն ու վարսանդը գտնվում են միևնույն բարձրության վրա (մյուս դաֆրանիների ծաղիկը համեմատաբար փոքր է և վարսանդն էլ առէջքներից ավելի բարձր է), սակայն երկսեռ է և մյուսների նման պտղակալում է ինքնափոշոտմամբ: Պտղամիսը պինդ կոճիկային է, հաճելի քաղցրաթթվաչ համով և լավ արտահայտված բուրմունքով, կորիզից շանջատվող: Պտուղները խոշոր են կամ միջակ մեծություն՝ 140—200 գ քաշով, մեծ մասամբ ձվաձև են, բայց հանդիպում են գնդաձև պտուղներով կլոններ, կարող բաժանվում են երկու հավասար մասերի: Պտղի վրայով անցնող ակոսը ձգվում է հիմքից մինչև գագաթը, որը սովորաբար կլոր է կամ փոքր կտուցով: Պտուղները միապաղաղ ոսկեղեն են, լոբով հասունացման շրջանում պարունակում են 9—10 առկուս շաքարներ, հասունանում են սեպտեմբերի երկրորդ կեսին: Լավագույն սորտ է թարմ սպառման, բարձրորակ կոմպոտների պատրաստելու և չորացնելու համար, բայց, ցավոք, ստանդարտում չկա և մշակվում է միայն Մեղրու շրջանում: Մեղրու դեղին Զաֆրանին ունի նաև այն առավելությունը, որ դեղձի ալրացողով համարյա չի վարակվում կամ համեմատաբար թույլ է վնասվում:

Ճուղուրի: Այս սորտատիպի պտուղներն իրենց բուրմունքով, հյութալիությամբ և հաճելի քաղցրաթթվաչ համով չեն դիջում նույնիսկ նարնջի սորտին. սրանցից ստացվում են լավագույն բարձրորակ կոմպոտներ, սակայն պտուղները սպիտակալու են, իսկ պահածոների համար գերազանցելի են դեղնամիս սորտերը, որոնց պտուղները ստեբիլիզացիային լավ են դիմանում: Մառն ուժեղ աճեցողություն ունի, վեր ձգված կանգուն պսակ: Տերևաթիթեղը մեծ մասամբ երկարավուն է, մուգ կանաչ, զլխավոր ջիղը՝ սպիտակավուն կանաչ, բայց վեգետացիայի վերջում կարմրում է: Մաղիկը

խոշոր է, երկսեռ, վարսանդն առէջքներից ցածր է, պտղակալում է ինքնափոշոտմամբ: Բերքատվությունը միջակ և բարձր է, հատկապես Մեղրու Ճուղուրիներ և Ճուղուրի ուշահասինը՝ մեկ ծառից 150 կգ, իսկ առանձին դեպքերում՝ նույնիսկ մինչև 250 կգ:

Այս սորտատիպի սահմաններում տարբերում են Ճուղուրի միջահաս (սեպտեմբերի 10-ից հոկտեմբերի 15-ը), Ճուղուրի ուշահաս (հոկտեմբերի 10-ից նոյեմբերի 10-ը) և Մեղրու Ճուղուրի (Փայիզի) սորտերը, որոնք ավելի բարձրորակ են:

Պտուղները մեծ մասամբ լինում են միջակ կամ խոշոր՝ 100—250 գրամ կշռով, ձևով անկանոն, անհավասար կիսավաղճներով, հիմքում սեղմված, նեղ ու խոր ձագարով, լայն ձվաձև, գագաթին տարբեր երկարության կտուցով: Պտուղների հիմնական գույնը կտնաշագեղնավուն է, կիսով չափ ծածկված մոտագույն երանգով կամ ավելի թուխ շերտավոր կարմրությամբ, բայց լինում են նաև միագույն, առանց կարմրության: Պտղամիսը ամուր է, ուժեղ խրթխրթան, կորիզից շանջատվող: Սպիտակամիս սորտերից Ճուղուրին լավագույնն է թե՛ սպառման, թե՛ բարձրորակ կոմպոտներ ստանալու համար:

Լոձեր (Մեղրում՝ Գլուծղի, Եղեղնաձորում՝ Հյուլի): Կորիզից շանջատվող, սպիտակամիս պտուղներով սորտեր են, որոնք տարբերվում են գույնով (սպիտակ, կարմիր, կանաչ), որակով և հասունացման ժամկետով (սեպտեմբերի 10-ից մինչև նոյեմբերի 10-ը): Լոձերի խումբը մեծ հնարավորություններ է ստեղծում դեղձերի վերամշակման սեղոնը երկարացնելու իմաստով: Պտուղները խավոտ են, մեծ մասամբ գնդաձև (կամ քիչ սրացած գագաթով) և փոքր կտուցով կամ առանց դրա, միջակ մեծության և խոշոր (150—200 գ և ավելի), վաղահաս ու միջահաս սորտերինը՝ վառ դուրնավորված, կարմրաթուշ (պտղի $\frac{2}{3}$ մասը, բացի սպիտակ Լոձ սորտի պտուղներից), իսկ ուշահասները՝ սպիտակ կամ դեղնականաչավուն, թույլ կարմրությամբ, հարուստ են չոր նյութերով և շաքարներով: Պտղամիսը սպիտակ է կամ դեղնասպիտակ է, ամուր, կոճիկային, հյութալի, թթվաշաքարոց, բուրավետ, սակայն կորիզի շուրջը ուժեղ արտահայտված

կարմրությամբ: Չնայած դրան, դրանցից ստացվում են բարձրորակ կոմպոտներ, և օգտագործվում է թարմ վիճակում: Ամենաշատ տարածվածը և բարձրարժեքը Շերտավոր լոճն է, բայց Պահունի լոճը ևս կարեւոր նշանակություն ունի որպես ամենատաշաճ սորտ:

Մառն ունի ուժեղ աճեցողություն, ձգված-կլորավուն պսակ, պտղաբերում է միամյա շիվերի և փնջանյուղիկների վրա, աչքի է ընկնում բարձր բերքատվությամբ (մեկ ծառից ստացվում է 100—150 կգ և ավելի բերք), ինքնաբեղուն է: Պտուղները միջակ մեծության և խոշոր են (150—200 գ), գնդաձև, կլորավուն կամ սուր կտուցով: Պտղի գույնը բաց դեղնավուն է, լավ արտահայտված մոռագույն, կարմիր շերտերով ծածկված: Պտղամիսը կորիզից չանջատվող է, սպիտակ, պինդ, կռճիկային, թթվաշաքարոցր, դուրեկան րուբմունքով ու համով: Պտուղները փոխադրունակ են, հասունանում են սեպտեմբերի երկրորդ տասնօրյակի մինչև նոյեմբերի առաջին տասնօրյակը:

աբտահայտված բուրավետությամբ, կորիզից շահնդատվող:

Սալամի: Սալամի վաղահասը հասունանում է օգոստոսի 15-ից 25-ը, իսկ Սալամի ուշահասը՝ օգոստոսի 25-ից սեպտեմբերի 15-ը. երկուսն էլ սպիտակամիտ են և կորիզից շանջատվող: Սալամի վաղահասը տարածված է հիմնականում Մեղրու շրջանում, պտուղները միջին մեծությամբ են (100—150 գ), կոնաձև, կլոր կամ քիչ սուր դադաթով, հավասար կիսակտրվածքով, սպիտակադեղնավուն և կարմրավուն երանգով՝ սողողված կամ զոլավոր կարմրությամբ. կան կլոններ՝ առանց կարմիր երանգի պտուղներով: Մաշկը ծածկված է երկար, փափուկ, մետաքսանման թավտոտությամբ, որը չունի սորտային հատկանիշ է, որով տարբերվում է նման պտուղներով ուրիշ սորտերից: Մաշկը աճեցողության է, մեկ ծառից ստացվում է 60-ից մինչև 150 կգ բերք: Պտղամիսը պինդ է, կոճիկային, կորիզի շուրջը կարմրավուն, բայց կան և միատոնային պտղամիսով կլոններ, որոնք հատկապես գնահատելի են պահածոների արդյունաբերության համար: Արժեքավոր սորտ է թուրմ վիճակում գործածելու համար: Սորտի զլխավոր առավելությունն այն է, որ կորիզի միջուկը քաղցր է, որի շնորհիվ կարելի է նույնիսկ ամբողջական պտուղներով կոմպոստ պատրաստել:

վասար են, կանաչասպիտակավուն, ծածկված (պտղի $2/3$ -ը) շերտավոր կարմրությամբ: Պտղամիսը սպիտակ է, կորիզի շուրջը կարմրած, հյութալի, քաղցր, հաճելի թթվությամբ ու բուրավետությամբ: Արժեքավոր սորոտ է թարմ վիճակում գործածության և վերամշակման համար, բայց ցածր բերքատու է, որովհետև ստերիլ ծաղիկներ ունի և մյուս սորտերից 2—3 օր ուշ է ծաղկում, երբ այլևս խաչածե փոշոտման հնարավորություն չկա: Պետք է նոր տնկարկներ հիմնելիս նկատի ունենալ և համատեղ տնկել համապատասխան փոշոտիչ: Զոլոտոյ յուբիլեյ: Ստացվել է ԱՄՆ-ում: Մառը միջին մեծության է և ունի փոված, գնդաձև պտակ: Պտուղները միջին մեծության են՝ 90—120 գ քաշով, ոսկեդեղին՝ մուգ կարմիր թշկով, հասունանում են օգոստոսի առաջին տասնօրյակի վերջում, պիտանի են գլխավորապես թարմ դործածության համար: Պտղամիսը նարնջագեղնավուն է, թելոտ, կորիզից հեշտ անջատվում է: Մառերը պտղաբերում են առատ և ըստ տարիների համաշափ:

Ճղովիներ (Մեղրու փխկովի): Դեղձենիների այս խումբը ժամանակին մեծ տարածում է ունեցել և օգտագործվել է թարմ վիճակում, ալանի և չիր պատրաստելու համար: Ըստ պտուղների որակի, գունավորության, ձևի և հասունացման ժամկետի շատ բազմազան են ճղովիները, բայց բոլորն էլ թույլ բուրավետ, կուլիտ և խիստ թելոտ, փխրուն պտղամիս ունեն, ուստի պահածոների արդյունաբերության համար բույրովին պիտանի չեն և այժմ էլ արտադրության մեջ չեն մշակվում: Այս խմբից որոշ հետաքրքրություն են ներկայացնում (սեկեկցիայի համար) Մեղրու Նազու, Դեղնամիս ճղովի և Քաղցրակորիզ ճղովի սորտերը, որոնցից առաջինն ունի միապաղաղ սպիտակ դուլնի պտղամիս, երկրորդը դեղնամիս է (ճղովիների մեջ հազվագյուտ երևույթ է), իսկ երրորդը՝ քաղցր միջուկով:

Նեկտարեհներ (Շարալի-թարալի): Մեր լավագույն դեղձերի կոդքին սրանք աչքի չեն ընկել որակով և լայն արտադրության մեջ չեն մշակվել, մշակում են տնամերձերում: Այժմ դրանք չեն հանդիպում նույնիսկ տնամերձերում: Այս-Այժմ դրանք չեն հանդիպում նույնիսկ տնամերձերում: Այսպես, Շարալի կարմիրը, որն ունի քաղցր միջուկ և հետաքրքիր է որպես հումք կոմպոտի և բարձրորակ մուրաբայի համար,

հայտնաբերվել է Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության Օրգուրադի շրջանում, Շարալի դեղինը՝ Մեղրում, իսկ Աշտարակի Շարալին՝ նույն շրջանի Ուշան գյուղի մի տնամերձում: Այժմ խոշորագույն նեկտարեհները մի շարք երկրներում մշակում են արտադրության մեջ: Մեղրու Շարալի դեղին սորտի կորիզները շատ բարձր ծլունակ են, իսկ ծառերը թույլ աճեցողություն ունեն, ուստի նպատակահարմար է այս սորտը օգտագործել որպես սովորական դեղձենու պատվաստակալ:

Ներմուծած հեռանկարային սորտեր: Հայաստանը հարուստ է միջահաս և ուշահաս բարձրարժեք սորտերով, բայց չունի վաղ ժամկետի հասունացման լավ սորտեր, հատկապես պահածոների համար: Մինչդեռ պահածոների գործարաններն աշխատանքը սկսում են դեռևս մայիս ամսից, երբ հնարավոր է լինում մթերել կեռաս, բալ, կանաչ ընկույղ և այլն: Այդ պտղատեսակների մթերումը կարճ ժամանակ է տևում, ուստի վատ չէր լինի եթե ոչ մայիսից, ապա գոնե հունիսից սկսած դեղձ հանձնվեր դործարանին: Մեղրու պահածոների գործարանում սկսած 1979 թվականից դեղձը ընդունում են հունիս ամսից: Կեռասի և բալի վերամշակումից հետո ընդմիջում չի առաջանում, եթե վաղահաս դեղձ է հանձնվում:

Համաշխարհային և սովետական սեկեկցիան ստեղծել են մի շարք արժեքավոր վաղահաս (նաև պահածոների համար պիտանի) սորտեր, որոնք այժմ փորձարկվում են մեր հանրապետության պայմաններում: Դրանցից մի շարք սորտեր աճում և առատ պտղաբերում են ինչպես Հյուսիսարևելյան դոտու, այնպես էլ Արարատյան հարթավայրի և Մեղրու տնտեսություններում ու տնամերձերում:

Սիմֆերոպոլի վաղահաս (Սիմֆերոպոլսկի ուսնի): Մառը միջին աճեցողության է: Պտուղները սպիտակամիս են, միջին մեծության (150 գ), հասունանում են հունիսի վերջին—հուլիսի առաջին տասնօրյակում, փոխադրունակ են, պիտանի են պահածոների համար: Կորիզը պտղամսից չի անջատվում, միջուկը դառն է:

Մայակ: Պտուղները դեղին են, միջին մեծության (150 գ), հասունանում են հուլիսի երկրորդ-երրորդ տասնօրյակում, պիտանի են պահածոների համար:

Զլատոգոր: Պտուղները լայն օվալաձև են, 120—150գ

կշռով, հասունանում են հուլիսի 20-ից օգոստոսի 10-ը ժամանակաշրջանում: Պտղամիսը դեղին է, ամուր, կռճիկային, կորիզից շանջատվող, պահածոների համար պիտանի:

Չեմսլիոն: Ստացվել է ԱՄՆ-ում: Ծառը խոշոր է, ունի դեղաձև, երբեմն թեթև փուլած պսակ: Պտուղները միջին մեծությամբ են՝ 120 գ քաշով, օգտագործվում են թարմ վիճակում և բարձրորակ չիր պատրաստելու համար: Պտղամիսը սպիտակ է, կորիզից անջատվում է:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԱՅԳՈՒ ՀԻՄՆՈՒՄԸ

Այգու տեղի բնութայնությունը: Դեղձենու այգին հիմնվում է 15—20 տարիների համար, ուստի անհրաժեշտ է տեղն ընտրելիս հաշվի առնել ծառերի կալոցականության, աճման ու բերքատվության հետ կապված բոլոր գործոնները: Մասնավորապես պետք է նկատի ունենալ հողամասի դիրքը (հարթավայր, թեքություն), նրա կողմնադրությունը, երկարատև փոշոլ ուժեղ քամիների ուղղությունը, հավասարաչափ ջրման հնարավորությունը և աշխատանքների համակողմանի մեքենայացումը: Այգին հիմնելու ժամանակ թույլ արված ամեն սխալ կարող է բացասաբար անդրադառնալ ծառերի աճման և բերքատվության վրա: Այդ սխալը հետագայում դժվար է ուղղել կամ չի ուղղվում, իսկ ուղղելու համար էլ պահանջվում են մեծ ծախսեր:

Դեղձենու համար նպատակահարմար է ընտրել հարավարևելյան, հարավարևմտյան, հյուսիսարևելյան կամ հյուսիսարևմտյան կողմնադրության լանջերը, որոնց թեքությունը 8—10 աստիճանից չի անցնում: Հյուսիսային ուղղության լանջերը սառն են, իսկ հարավային կողմնադրությանը լնայած տաք են, բայց ավելի չորային են և ունեն ցերեկային ու գիշերային ջերմաստիճանների ուժեղ տատանումներ: Պետք է խուսափել նաև ցածրադիր, ափսեաձև հողամասերից, որտեղ զարնանը, ծաղկման շրջանում, կուտակվում են սառը օդն ու անձրևաջուրը և առաջացնում են ջրտահարման վտանգ:

Դեղձենին լավ աճում և առատ պաղաքերում է խոր, ջրաթափանց և տաք ավազակավային կուլտուր-ոռոգելի հո-

ղերում, ավազախճային և շագանակագույն հողերում, եթե ապահովված են ոռոգման ջրով: Թույլ ջրաթափանց, ծանր կավային, գերխոնավ հողերում վատ է աճում, ջրով չապահովված հողերում թույլ է պտղաբերում և տալիս է մանր, ցածրորակ, ոչ հյութալի պտուղներ: Անհրաժեշտ է, որ հողի ենթաշերտը նույնպես բարենպաստ լինի, որպեսզի դեղձենու արմատները հնարավորություն ունենան ազատ տարածվելու և խոր շերտերից ևս վերցնելու սննդանյութեր ու ջուր:

Պետք է լավ ուսումնասիրել դեղձենու այգիներին հատկացվող հողերի ֆիզիկական հատկություններն ու քիմիական կազմը: Սա շատ կարևոր է ինչպես Արարատյան հարթավայրի ու նրա նախալեռնային գոտու համար (որտեղ հանդիպում են աղակալած և ցեմենտացած շերտերով հողամասեր), այնպես էլ լանջերի վրա, ուր տարբեր կողմնադրության թեքություններում տարբեր են լինում ջերմությունն ու հողի սրակը: Միայն այս տվյալների հիման վրա է հնարավոր ճիշտ ընտրել դեղձենու այգու տեղը:

Հողի նախապատրաստումը: Արարատյան հարթավայրի կուլտուր-ոռոգելի հողերը և Հյուսիսարևելյան գոտու ետանտառային սեահողերը պահանջում են միանգամայն այլ նախապատրաստում, քան Նախալեռնային գոտու խոպան հողերը (ղոբերը): Առաջին տիպի հողերին բավական է տալ 30—40 տոննա զոմաղբ և պարարտացնել հանքային պարարտանյութերով, ապա աշնանը հիմնաշրջել 50—60 սմ խորությամբ, գարնանը կատարել սովորական վար, հարթեցնել, անդաձևել և այգին հիմնել:

Նախալեռնային գոտու առապարային հողերի թե՛ մակերեսին և թե՛ խորքում կան մեծ քանակությամբ քարեր, հողերը հարուստ են կարբոնատներով (ենթահողում հաճախ հանում է 40 տոկոսի), որոնք խանգարում են այգու մշակությանը և բացասաբար են անդրադառնում դեղձենու զարգացման վրա (առաջացնում են քլորոզ): Հողաշերտի հզորությունը թույլ է, զուրկ ստրուկտուրայից և փոշիացած: Որոշ խորության վրա հանդիպում է կրախառնուրդով ցեմենտացած խճաքարերի շերտ, որը արգելք է հանդիսանում օդի, ջրի և ներթափանցմանը և արմատների նորմալ զարգացմանը: Այս հողերի յուրացման համար անհրաժեշտ է մի քանի անգամ

մակերեսային և խորքային քարերը հավաքել և դուրս բերել, կիրառել կրկնակի (խաշածե) հիմնաշրջում, այն համատեղելով խոր փխրեցման հետ: Խոր փխրեցումն անհարժեշտ է, որպեսզի ցեմենտացած շերտը լրիվ ջարդվի և բեկորները հեռացվեն, բայց ուժեղ կարրոնատային անբերրի ենթահողի շերտը միանգամից վերև (մակերես) չհանվի:

Առապարային տիպի հողերն օրգանական նյութեր քիչ են պարունակում, սրանց ջրաֆիզիկական հատկությունները նվաղ բարենպաստ են դեղձենու նորմալ զարգացման համար: Պետք է այդ հողերը ուժեղ պարարտացնել գոմաղբով (50—100 տոննա /հեկտ.), նայած հողի վիճակին և տնտեսության հնարավորությունը կամ կատարել բաղամայա խոտախառնուրդների (առվույտ, ողնախոտ, ուսյգրաս բազմահար) ցանք և թողնել 2—3 տարի, որից հետո աշնանը ճաշերտը վարածածկ անել: Գարնանը կատարել սովորական վար և հողամասը նախապատրաստել դեղձենու տնկարկ հիմնելու համար: Հարկավոր է վարելուց հետո հողամասը լավ հարթեցնել, որպեսզի հետագայում այգին ջրվի համաչափ և ջրային էրոզիա չառաջացնի: Վերջնական հարթեցումից հետո նշել ոռոգման ցանցը ու հիմնական ճանապարհները և հողամասը բաժանել արտադրական հողակտորների: Նպատակահարմար է դրանք սահմանել՝ հարթավայրում՝ 15—25 հեկտար (նայած այգու ընդհանուր տարածությանը և հողամասի ունիքին), իսկ թեքություններում՝ 8—10 հեկտար: Մեքենայացված մշակության համար կտրելու է, որ արտադրական հողակտորների չափերը մեծ լինեն և շարքերը տեղադրվեն հողամասի երկար կողմի ուղղությամբ: Այն լանջերը, որոնց թեքությունը 10—12 աստիճանից ավելի է, կտրելի է դեղձենու այգիներ հիմնելու համար օգտագործել միայն դաբավանդելուց հետո:

Այգեպաշտպան անտառաշերտերի հիմնումը: Երկարատև փշող սառը քամիներից պաշտպանելու, ծառերի նորմալ աճման պայմանները բարելավելու և բարձր բերք ապահովելու համար պետք է այգիների շուրջը՝ քամիներին ուղղահայաց տեղիկ այգեպաշտպան անտառաշերտ: Այգեպաշտպան անտառաշերտերը պետք է տնկել այգին հիմնելուց 1—2 տարի առաջ, որպեսզի այդ ժամանակաընթացքում ծառերը որոշ չափով աճեն և նորատունկ այգին պաշտպանեն քամիներից:

Այգեպաշտպան անտառաշերտի համար պետք է ընտրել սրագ աճող ծառատեսակներ, որոնք ունեն խիտ սաղարթ և արմատամացառներ քիչ են առաջացնում, դեղձենու հետ չունեն ընդհանուր վնասատուներ ու հիվանդություններ: Այգեպաշտպան անտառաշերտերը հիմնվում են այգու եզրին՝ 5—6 շարքից և ներսը՝ արտադրական հողակտորների միջև, 1—2 շարքից բաղկացած (քամերեկ գծեր): Անտառաշերտերը քամու ուժը թուլացնում են իրենց բարձրությունից 20—30 անգամ ավելի տարածության վրա, ուստի հարկավոր է սրանք տեղադրել միմյանցից մոտավորապես 400—500 մետր հեռավորությամբ: Այգեպաշտպան անտառաշերտերը լինում են քամաթափանց և անթափանց, դեղձենու համար պետք է հիմնել քամաթափանց կառուցվածքի անտառաշերտ, որովհետև անթափանցիկ խիտ շերտերն առաջացնում են պտուտահողմ, որն ավելի բացասաբար է ազդում ծառերի աճի և պաղպեղիկության վրա: Խորհուրդ է տրվում անտառաշերտում տնկել թուրքեստանյան և բրգաձև բարդիներ, ծիրանների (խարջի), թթենի, բնկուզենի, նշենի, փշատենի, կեռասենի, լիլխան, բալենի, հացենի, գլեղիլիա և մշտադալարներից՝ Ղրիմի սոճենի:

Այգու կառուցվածքը և տնկման խտությունը: Այգու կառուցվածքից և տնկման խտությունից է կախված միավոր հողատարածությունից ստացվող տնտեսական արդյունքը: Հողամասում ծառերի ճիշտ տեղաբաշխումը պետք է ապահովի դրանց նորմալ աճն ու բերքատվությունը, հողի ռացիոնալ օգտագործումը և այգու խնամքի ու բերքահավաքի աշխատանքների համակողմանի մեքենայացումը: Առաջին հերթին հարկավոր է որոշել շարքերի ուղղությունը, որը պետք է համապատասխանի հողամասի կոնկրետ պայմաններին և տիրող քամիների ուղղությանը, ապահովի ծառերի համաչափ ջրումն ու լուսավորությունը: Անհրաժեշտ է շարքերն ուղղել հողամասի երկարությամբ և ուժեղ քամիների ուղղությամբ, որպեսզի մեքենաները արդյունավետ օգտագործվեն, ծառերը չթեքվեն, ճյուղերը չջարդվեն ու պտուղներն էլ քիչ թափվեն քամիներից: Աննշան քամիների դեպքում նպատակահարմար է շարքերին տալ հյուսիսից հարավ կամ հյուսիս-արևելքից դեպի հարավ-արևմուտք ուղղությունը. այս պայմաններում ծառերը լավ

են լուսավորվում ամբողջ օրվա ընթացքում: Դեղձենին նպատակահարմար է տնկել ուղղանկյուն հղանակով, որը հնարավորություն է տալիս ավելացնել բույսերի թիվը հեկտարի վրա և 1,5—2 անգամ բարձրացնել միավոր հողատարածության եկամտաբերությունը: Խորհուրդ է տրվում կուլտուր-ոռոգելի հողերում տնկել շարքը շարքից վեց կամ հինգ և ծառը ծառից չորս կամ երեք մետր հեռավորությամբ, իսկ նոր յուրացվող խոպան հողերում՝ 5×3 մ կամ $5 \times 2,5$ մետր և 4×3 մ սխեմայով: Բոլոր պայմաններում նպատակահարմար է ծառերը ձևավորել կիսատափակ և ազատ աճող տափակ հղանակով կամ բարելավված բաժակաձև հղանակով:

Փոսերի պատրաստումը: Գարնան տնկումների համար պետք է փոսերը պատրաստել աշնանը, իսկ աշնան տնկումների համար՝ ամռանը: Դա նպաստում է հողի հողմնահարմանը և մանրէների կենսագործունեության ուժեղ զարգացմանը, որը բարերար է ազդում հողաշերտերի բերրության վրա: Լավ մշակված կուլտուր-ոռոգելի հողերում փոսերը պետք է լինեն 50—60 սմ խորությամբ և 60 սմ լայնությամբ, իսկ դռերի պայմաններում՝ 60 սմ խորությամբ և 80 սմ լայնությամբ: Ոչ խիստ քարքարոտ հողերում կարելի է փոսերը փորել 430-100 մեքենայի միջոցով:

Փոսերը ձեռքով փորելու դեպքում անհրաժեշտ է վերևի բերրի և ստորին անբերրի շերտերի հողը լցնել փոսի տարբեր կողմերը, որպեսզի տնկման ժամանակ վերևի շերտի լավ հողը լցնել անմիջապես արմատների վրա: Սա պարզ միջոցառում է, բայց զգալի չափով նպաստում է ծառերի կալո ղականությանը:

Ստրտերի տեղաբաշխումը այգում: Դեղձենին ինքնափոշոտվող կուլտուրա է, իսկ ինքնափոշոտումը հնարավորություն է տալիս առանձին արտադրական հողակտորներում տեղադրել մեկ սորտ, որը կնպաստի կիրառելու մասնագիտացված սորտային ագրոտեխնիկա, կհշտացնի բերքահավաքը, շեշտակի կկրճատի բերքի կորուստները և կիջեցնի պտուղների ինքնարժեքը: Լրացուցիչ փոշոտման համար բավական է, որպեսզի իրար կողքի գտնվող արտադրական հողակտորներում տեղադրվեն փոխադարձ իրար լավ փոշոտող և միաժամանակ հասունացող սորտեր ու շարքեր ուղղված լինեն

հողամասի երկարությամբ: Եթե հնարավոր չէ այս սխեմայով տնկել, ապա նույն արտադրական հողամասում պետք է տեղադրել բերքատվությամբ և պտուղների որակով հավասարածեք երկու սորտ, որոնք ծաղկեն և հասունանան միաժամանակ, որպեսզի փոխադարձ լավ փոշոտվեն, բերքահավաքը կատարվի միևնույն ժամկետում և կորուստներ չառաջանան: Յուրաքանչյուր սորտից պետք է հաջորդաբար տնկել 8—10 շարք, որպեսզի երկու սորտից էլ ապահովել ապրանքային բերք:

Տնկանյութի ընտրությունը: Դերձենու այգի հիմնելու համար պետք է օգտագործել միայն առաջին և երկրորդ կարգի ստանդարտ տնկիներ, որոնք ապահովում են բարձր կալո ղականություն և ուժեղ աճ ու արագ են անցնում ապրանքային պտղաբերության շրջան: Ստանդարտ տնկին պետք է ունենա երեք հիմնական ճյուղավորությամբ արմատներ (առանց մեխանիկական վնասվածքների ու հիվանդությունների), 30—35 սմ-ից ոչ պակաս երկարության, 40—45 սմ բարձրության ուղիղ բուն, առանց վնասվածքների, սաղարթը պետք է ունենա 50—60 սմ երկարության 3—4 հիմնական շիվ:

Փոխադրման ժամանակ տնկիները պետք է դասավորել թիք, սովորականացի թափքի ետևի մասում, արմատների վրա լցնել ծղոտ և վերևից լավ ծածկել բրեզնտով: Նպատակահարմար է՝ դեղձենու տնկիները հանել զարնանը և անմիջապես տնկել՝ լիարժեք կալո ղականություն ապահովելու համար: Եթե տնկիները հասնել են աշնանը և աշնանն էլ պետք է տընկեն, ապա հարկավոր է թեկուզ ժամանակավոր թաղել և լավ ջրել: Գարնանը տնկելիս անհրաժեշտ է տնկիները պահել 50—60 սմ խորության և 1—2 մ լայնության խրամատների մեջ՝ մոտ 45° թեքությամբ դասավորված: Տնկիները խրամատավորելուց առաջ պետք է հեռացնել վնասված արմատները, իսկ թաղելուց հետո լավ ջրել: Ձմեռվա ընթացքում մի քանի անգամ պետք է ստուգել տնկիների վիճակը (որ չորանան կամ չնեխեն) և պաշտպանել կրծողներից:

Տնկման ժամկետը և տնխնիկան: Հայաստանի ցածրադիր և նախալեռնային շրջաններում նպատակահարմար է դեղձենու տնկիները հանել տնկարանից և այգում տնկել վաղ գարնանը՝ մինչև բողբոջների բացվելը և, մինչև ջրանցքներում

ջուր բաց թողնելը, նորատունկ այգին 1—2 անգամ ջրել ցիստեռնով: Մեր պայմաններում հարկադրված են լինում տնկարաններից տնկիները հանել նաև աշնանը: Ուրեմն հարկավոր է դրանք լավ խրամատավորել և գարնանը տնկել, որպեսզի ձմռան ուժեղ ցրտերից չտուժեն կամ տնկել աշնանը, բայց կատարել բուկլից և բները փաթաթել ստվարաթղթով: Դեղձենու արմատները սկսում են աշխատել, երբ արմատաբնակ հողաշերտի ջերմությունը լինում է 4—5° և ավելի բարձր: Ուստի աշնանը տնկելու դեպքում արմատների վերքերը կալյուսաստվածում են, վաղ գարնանը առաջանում են նոր արմատիկներ և ծառերը ժամանակին սկսում են վեգետացիան ու տալիս են նորմալ աճ:

Հյուսիսարևելյան գոտում հնարավոր է և պետք է դեղձենին տնկել աշնանը տնկանյութը ստանալուց անմիջապես հետո: Նախքան տնկելը անհրաժեշտ է տնկիների արմատների վնասված ծայրերը հեռացնել, ապա ամրողջությունը թաթախել գոմաղբակալային թանձր շաղախի մեջ (մեկ մաս գոմաղբին խառնում են երկու մաս կավահող և ջրով խառնում են, մինչև ստացվի թանձր շաղախ): Մառերի ուղղությունը շարքում ճիշտ պահպանելու և աշխատանքը հեշտ կատարելու համար տնկում են երկու հոգով, ընդ որում՝ մեկը ծախ ձեռքով ծառը ուղիղ ընած պահում է փոսի կենտրոնում և աջ ձեռքով արմատներն է ուղղում, իսկ երկրորդ աշխատողը աստիճանաբար հողը լցնում է արմատների վրա: Տնկին փոսի մեջ այնպես պետք է տեղադրել, որ առաջին երկու հիմնական շիվերը ուղղված լինեն շարքի երկարությամբ և արմատավորվել լինի փոսի եզրից 2—3 սմ ցածր, որպեսզի հողը նստելուց հետո այն հավասարվի փոսի մակերեսին: Տնկիների բարձր կալոցականությունը և ակտիվ աճը ապահովելու համար պետք է փոսի մեջ լցվող հողին նախօրոք խառնել 10—15 կգ լավ քայքայված գոմաղբ (հատկապես, եթե այգին հիմնվում է առապարային հողերում), 0,3—0,5 կգ ֆոսֆորական և 0,1—0,3 կգ կալիումական պարարտանյութեր: Տնկին փոսի մեջ տեղավորելուց հետո արմատների վրա լըցնում են վերին շերտի հողը կամ նախօրոք պատրաստած հողախառնուրդը՝ ծառի բնից թեթևակի վերև քաշում, որպեսզի հողը լրիվ լցվի արմատների արանքները: Արմատների վրա

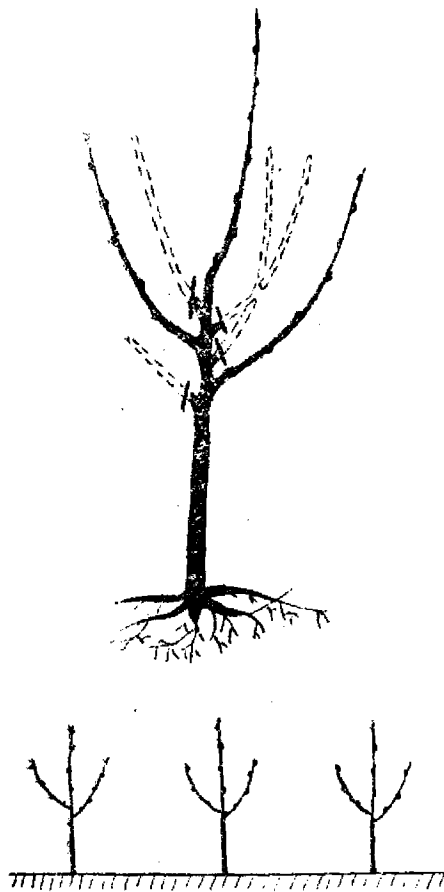
բավարար չափով հող լցնելուց հետո ոտքերով տրորում են, հողը լավ նստեցնում, որ արանքներում դատարկ տարածություններ չմնան, և նորից շարունակում փոսը լցնել մինչև վերը, բայց մակերեսը ոտքերով չեն տրորում: Տնկելուց հետո անհրաժեշտ է ծառի շուրջը մեկ մետր տրամագծով բաժակներ (բոլորակ) պատրաստել և անմիջապես առատ ջրել: Այգին ջրելուց 1—2 օր հետո հարկավոր է ստուգել և ուղղել թերված տնկիները ու ծածկել հողով բացված արմատները, որից հետո մեկ անգամ ևս լավ ջրել: Պետք է հետևել, որ ջուրը լավ ներծծվի, բայց լճացումներ չառաջացնի, որը հաճախ նկատվում է նոր յուրացվող փոշիացած հողերում:

Մառերի նախապատրաստումը ձմեռման: Նորատունկ ծառերը հաճախ վնասվում են ձմռան սառնամանիքներից, հատկապես Նրարատյան հարթավայրի և նրա Նախալեռնային գոտու պայմաններում: Ցրտահարություններից պաշտպանելու համար խորհուրդ է տրվում աշնանը տնկիների շուրջը կատարել բուկլից՝ 25—30 սմ բարձրությամբ հող լցնել: Բուկլիցը ցրտահարվելուց պաշտպանում է ծառերի արմատավորվելը և արմատները: Բացի այդ, ծառերը ուժեղ քամիներից քիչ են ուստանվում, որը ղգալի չափով նպաստում է դրանց կալոցականությունը: Բուկլիցի համար սխեմը է վերցնել ծառից 70 սմ ոչ պակաս հեռու գտնվող հողը, այնպես մոտակա հողաշերտը կարող է ուժեղ սառչել, որի հետևանքով արմատները կվնասվեն ցրտից: Մառի բնի մնացած մասը (բուկլիցից բարձր) անհրաժեշտ է փաթաթել հաստ թղթով (Արարատյան հարթավայրի և նրա Նախալեռնային գոտու պայմաններում):

Վաղ գարնանը, երբ հնարավոր է հողը մշակել, ծառերի բուկլը պետք է բացել և բները փաթաթած թուղթը հանել:

Նորատունկ ծառերի էությունը: Նորատունկ դեղձենին պետք է էտել գարնան ցրտերից հետո, բողբոջները ուռչելու նախօրյակին, որի հիմնական նպատակն է վերականգնել դրանց վերերկրյա մասի և արմատների միջև եղած հավասարակշռությունը, որը խախտվել է տնկարանից այգի փոխադրելիս: Եթե տնկին ճյուղավորված է, էտում են հիմնական շիվերը և ուղեկցողը, ընտրում են լավ զարգացած, շարքի երկարությամբ ուղղված մոտիկ, բայց ոչ կից բողբոջներից աճած

հակադիր դասավորված երկու շիվ, որոնք կարճացնում են 30—35 սմ վրա, իսկ եթե աճը թույլ է, ապա կարճացնում են ուժեղ (3—4 աչքի վրա), որպեսզի ստացվեն լավ աճած շիվեր՝ առաջին երկու հիմնական ճյուղերը ձևավորելու համար: Մյուս բոլոր շիվերը հեռացնում են հիմքից և կենտրոնական ուղեկցողը էտում են թողած շիվերից 20—30 սմ բարձր (նկ. 8): Եթե տնկին ճյուղավորված չէ, ապա էտում են 60—

Նկ. 8. Նորատունկ դեղձենու էտը (գծիկներով նշված են հեռացման ենթակա շիվերը), ներքևում՝ ծառերը էտից հետո:

65 սմ բարձրությամբ՝ լավ զարգացած բողբոջի մոտից: Ամռանը, հնարավորության դեպքում, ձևավորում են շարքի երկարությամբ ուղղված հակադիր աճած առաջին երկու շիվը:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԱՅԳՈՒ ԽՆԱՄՔԸ

Մտի հասակի հետ խիստ փոխվում է նրա պահանջը հողի, ջրի, սննդանյութերի, էտի ու բուժման նկատմամբ: Մտերը երկար տարիներ նույն տեղում են աճում և յուրաքանչյուր տարի իրենց աճող մասերի (շիվեր, տերևներ, արմատներ) և բերքի հետ մեծ քանակությամբ սննդանյութեր են դուրս բերում հողից, վատանում է հողի ջրային ու օդային ունեցիմը: Երիտասարդ ծառերի ապրանքային պտղաբերությունը արագացնելու և պտղաբերող ծառերի ամենամյա կտույն բարձր բերքը ապահովելու համար անհրաժեշտ է լավ կադմակերպել այգու խնամքը՝ ժամանակին և բարձր որակով կատարել աղբոսեխնիկական համալիրի բոլոր միջոցառումները: Դա շատ կարևոր է սննդանյութերի պակասը ժամանակին լրացնելու, հողը միշտ փոխել վիճակում պահելու և ջրային ու օդային ունեցիմը լավագույն վիճակում պահպանելու համար:

ԱՅԳՈՒ ՀՈՂԻ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դեղձենու այգու հողի պահպանման մի քանի համակարգեր գոյություն ունեն, որոնք փոփոխվում են, ելնելով հողակլիմայական պայմաններից: Լավագույնն այն համակարգն է, որը ապահովում է ծառերի ակտիվ աճն ու պտղաբերությունը և նպաստում է հողի բերրիության անընդմեջ բարձրացմանը: Այգու միջշարքերի հողի պահպանման համակարգը պետք է նպաստի հողի ստրուկտուրայի (կնձիկների) վերականգնմանը, ջրի ու սննդանյութերի կուտակմանը և ծառի արմատների նորմալ խորությամբ զարգացմանը: Երիտասարդ դեղձենու այգու միջշարքերը նպատակահարմար է պահպանել սե ցել վիճակում՝ հատկապես տնկման առաջին 2—3 տարիների ընթացքում: Սե ցելի պայմաններում երիտասարդ դեղձենիների արմատներն ավելի խոր և ուժեղ են զարգանում, որը նպաստում է դրանց վերերկրյա մասի աճեցու-

դուիջանը և պտղաբերման արագացմանը: Դրա համար անհրաժեշտ է նախատեսված շրջանում հողը պարարտացնել օրգանական պարարտանյութերով կամ ապագա այգու տեղում 2—3 տարի մշակել բաղմամյա խոտաբույսեր և վերջին կանաչ դանգվածը վարածածկ անել: Եթե այդ էլ չի հաջողվել և արդեն այդին տնկվել է, ապա պետք է միջշարքերում ցանել սիդերալ կուլտուրաներ՝ կանաչ պարարտացման նպատակով: Մեր պայմաններում որպես սիդերատ լավ արդյունք է տալիս շաբդարը, որը ապահովում է կանաչ զանգվածի աճը երկու անգամ, և տնտեսությունը հնարավորություն է ունենում առաջին անգամ օգտագործել որպես անասնակեր, իսկ երկրորդ անգամ տալ վարի տակ: Շաբդարի ցանքը նպատակահարմար է կատարել ամռանը և կանաչ զանգվածը վարի տակ տալ աշնանը կամ վաղ դարնանը:

Ան ցել պտհելու դեպքում միջշարքերը պետք է վարել աշնանը. դա նպաստում է վնասատուների և հիվանդությունների ձմեռող ստադիաների դեմ պայքարելուն և ուժեղացնում է հողի օգափոխանակությունն ու խոնավության կուտակումը ձմեռվա ընթացքում: Վարի ժամանակ անհրաժեշտ է տալ օրգանական և հանքային պարարտանյութեր: Հարկավոր է վարը կատարել հատուկ այգու գութանով (ՊՄԳ—4—30 Ա) և այնպես, որ ծառերի սյուսկի տակ՝ բնամերձ տարածությունը վարվի 10—12 սմ-ից ոչ ավելի խորությամբ (որպեսզի արմատները չվնասվեն), իսկ դեպի միջշարքերի կենտրոնը վարող խոփերը խորանայն մինչև 18—20 սմ:

Քանի որ երիտասարդ ղեղձենիների արմատները ղեռես չեն զբաղեցնում հատկացված ամբողջ տարածությունը, ապա կարելի է այն օգտագործել հողի նկատմամբ քիչ պահանջկոտ կուլտուրաներ մշակելու համար, որպեսզի բարելավել հողի ֆիզիկաքիմիական հատկությունները, բարձրացնել բերրիությունը և տնտեսությանը առաջացուցիչ եկամուտ: Անհրաժեշտ է ցանքը կատարել նախօրոք կազմած հատուկ ցանքաշրջանառության համաձայն, որպեսզի օժանդակ կուլտուրաների մշակությունը չվնասի ղեղձենիների աճին: Օրինակ, չի թույլատրվում երիտասարդ ղեղձենու այգու միջշարքերում ցանել ուշահաս կաղամբ, ճակնդեղ, պոմիդոր, հացադգիններ, եգիպտացորեն, որոնք ջրվում են ուշ աշնանը և ձգձգում

շիվերի փայտացումը կամ նպաստում են կրծողների բազմացմանը ու կլանում են այգու հողի խոնավությունը: Այս նպատակով խորհուրդ է տրվում օգտագործել հետևյալ կուլտուրաները՝ սեխ, ձմերուկ, սիսեռ, լոբի, ոլոռ, վարունգ, վաղահաս կաղամբ, իսկ առանձին դեպքերում՝ վաղահաս կարտոֆիլ, եթե տնտեսությունը հնարավորություն ունի տալ լրացուցիչ կալիումական պարարտանյութ: Յուրաքանչյուր տնտեսության համար, ելնելով նրա հողակլիմայական պայմաններից և պլանային առաջադրանքներից, անհրաժեշտ է կազմել համապատասխան ցանքաշրջանառություն՝ տարբեր շրջանների այգիների միջշարքային տարածություններում այս կամ այն կուլտուրաները մշակելու համար: Այդ տեսակետից միջշարքերում մշակելու համար արժեքավոր են բանջարեղենը և շարահերկ արմատապտուղները, որոնք համեմատաբար քիչ խոնավություն և սննդանյութեր են ծախսում: Դրանց մշակությամբ նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում դեղձենիների համար, որը հնարավորություն է տալիս ծառերին հողից ավելի շատ խոնավություն և սննդանյութեր վերցնել ու նորմալ վարգանալ: Սակայն շատ տնտեսությունների գերազանցում են այգու միջշարքերը օգտագործել բազմամյա խոտաբույսերի (առվույտ, ռայգրաս բազմահար, ռզնախոտ) ցանքի համար և կանաչ դանգվածը կուտակել որպես անասնակեր: Պարզ է, որ դա մասնավորապես Արարատյան հարթավայրի և Նախալեռնային գոտու տնտեսությունների համար տնտեսական մեծ նշանակություն ունի, քանի որ վեգետացիայի ընթացքում սրանք ստանում են մինչև 400—600 գ/կ կանաչ զանգված, կամ 70—80 գ/կ սպիտակուցներով հարուստ չոր խոտ: Պետք է հիշել, որ խոտաբույսերը հողից կլանում են մեծ քանակությամբ սննդանյութեր ու խոնավություն, և որ սրանք ուժեղ աճում են նաև ծառերը, որոնք այս շրջանում հատկապես պահանջկոտ են խոնավության ու սննդանյութերի նկատմամբ: Ուրեմն այգու միջշարքերում խոտաբույսեր մշակելու դեպքում անհրաժեշտ է ծառերը լրացուցիչ առատ ջրել և պարարտացնել, որպեսզի կասեցնել դրանց բացասական ազդեցությունը ղեղձենու նորմալ զարգացման վրա: Նախալեռնային գոտու քարքարոտ հողերի

պայմաններում և այն շրջաններում, որոնք բավարար չափով ապահովված չեն գոմաղբով, միջշարքային տարածություններում խոտաբույսերի մշակությունը հողը օրգանական նյութերով հարստացնելու միակ միջոցն է։ Բացի այդ, խոտաբույսերը բարելավում են հողի ֆիզիկական կազմությունը՝ վերականգնում են հողակնձիկները, միաժամանակ հողը հարստացնում են օրգանական նյութերով ու ազոտով և օգտագործվում են որպես կանաչ պարարտանյութ, հետևապես հողը պահպանվում է էրոզիայից և փոշիացումից, բարձրանում է նրա ջրաթափանցիկությունը և օդաթափանցիկությունը, որը նպաստում է դեղձենու արմատների նորմալ զարգացմանը։ Սակայն նկատի ունենալով, որ այգու միջշարքերում խոտաբույսերի մշակությունը բացասաբար է անդրադառնում ծառերի աճեցողության վրա, խորհուրդ է տրվում 2—3 տարուց աճելի չպահել նույն տեղում։ Երկուերեք տարի խոտաբույսերի կանաչ զանգվածը որպես անասնակեր օգտագործելուց հետո խորհուրդ է տրվում վերջին կանաչ զանգվածը աշնանը տալ վարի տակ և միջշարքերը 1—2 տարի պահել սև ցել վիճակում, որպեսզի խոտաբույսերի արմատներն ու ամբողջ զանգվածը լավ քայքայվեն և սննդանյութերը փոխանցեն հողին։ Դրանից հետո կարելի է 1—2 տարի մշակել այլ կուլտուրաներ, ապա նորից 2—3 տարով կիրառել միջշարքերի կուլտուրական ճակատում բազմամյա խոտաբույսերով։ Այգու միջշարքային տարածություններում օժանդակ կուլտուրաների մշակման ժամանակ պետք է բոլոր դեպքերում ծառերի շարքի երկու կողմից, մեկական մետր բնամերձ տարածությունից հաշված, ազատ թողնել խոտաբույսերից և առանձին հողը մշակել ու պարարտացնել, որովհետև ոռոգվող պտղաբուծության շրջաններում (ինչպես մեզ մոտ) ծառերի բնամերձ գոտին արագ ծածկվում է տարբեր մոլախոտերով, և եթե դրան էլ ավելանում են ցանովի խոտաբույսերը, ապա խիստ վատանում են ծառերի, մասնավորապես երիտասարդ ծառերի ջրային, օդային և սննդային պայմանները։ Բնամերձ տարածության առանձին մշակությունը, բացի մոլախոտերից հողը զերծ պահելուց, նպաստում է խոնավության ու սննդանյութերի կուտակմանը և պահպանմանը հողի ամենախիտ արմատաբնակ շերտերում, բարելա-

վում է օդի և ջրի ներթափանցումը դեպի դեղձենու արմատները։ Բնամերձ տարածության հողը պետք է պահպանել նաև փուխը վիճակում։ Դրա համար անհրաժեշտ է վեգետացիայի ընթացքում՝ ամռանը, երկուերեք անգամ հողը 8—10 սմ խորությամբ մշակել կուլտիվատորով կամ այգու ֆրեզով, իսկ աշնանը տալ ֆոսֆորակալիումական պարարտանյութեր և վարել։ Պարզված է, որ այդպիսի վարից ու պարարտացումից հետո Հայաստանի երկարատև ու տաք աշնան պայմաններում դեղձենու ակտիվ արմատները համարյա դարձան նման ուժեղ աճ են ունենում։ Դրա շնորհիվ դեղձենիները լավ են նախապատրաստվում ձմռանը՝ սներնդանյութեր շատ են կուտակում և սառնամանիքներից քիչ են տուժում, ծաղկման ժամանակ (երբ դեռևս տերևներ չկան և ասիմիլյացիա չի կատարվում) սննդանյութերով ապահովված են լինում և լավ են պտղակալում։ Դեղձենու պտղաբերող մեծահասակ այգու միջշարքերի պահպանման լավագույն համակարգը ևս սև ցելն է, եթե տնտեսությունը հնարավորություն ունի 2—3 տարին մեկ անգամ առատ (50—60 տոննա/հ) պարարտացնելու գոմաղբով կամ կիրառելու սիդերալ կուլտուրաների (միամյա խոտաբույսերի) ցանք՝ կանաչ պարարտացման նպատակով։

Այս դեպքում այգու միջշարքերը գոթանով մշակում են համատարած, բնամերձ տարածության հետ միասին։ Արմատները ուժեղ չկտրելու նպատակով վարը կատարում են ծառերի մոտ (պսակի տակ) 8—10 սմ, իսկ դեպի միջշարքերի կենտրոնը՝ 15—20 սմ խորությամբ։ Նպատակահարմար է վարը և հիմնական պարարտացումը դեղձենու այգում կատարել աշնանը և գարնանը կրկնաժամկետով, որպեսզի նորից չկտրել ծառերի հաստ արմատները, որոնք դժվարությամբ են վերականգնվում, այլ բավարարվել 10—12 սմ խորության կուլտիվացիայով։ Եթե որեւէ պատճառով չի հաջողվել աշնանը կատարել վարը, ապա այն կատարում են վաղ գարնանը՝ նախքան բողբոջները ուռչելը։ Վարից հետո առանց ուշացնելու հարկավոր է այգու սկզբառակավոր փոցխով կամ կուլտիվատորով ջարդել մեծ կոշտերը, որպեսզի կասեցնել խոնավության կորուստը հողի մակերեսից։ Հողը փխրեցնելու և մոլախոտերից մաքուր վիճակում

սլահելու նպատակով ամառվա ընթացքում հարկավոր է կատարել 2—3 կուլտիվացիա-փխրեցում (РТУС-2,5 մակնիշի այգու սկավառակավոր փոցիով): Մեր հողային սուղ պայմաններում իմաստ չունի հողը երկար ժամանակ պահպանել սև ցեղ վիճակում: Տնտեսապես ավելի նպատակահարմար է հաջորդաբար կիրառել նաև կուլտուրական ճմակալում, անթերի կատարելով պահանջվող բոլոր ագրոտեխնիկական միջոցառումները: Առաջին հերթին պահանջվում է մեծահասակ դեղձենու այգու միջշարքերում բաղամայա խոտաբույսերը նույն տեղում մշակել կարճատև և ավելի առատ լրացուցիչ պարարտացնել ու ջրել: Բացի այդ, պետք է խոտաբույսերը ցանել միջշարքերի միայն կետրոնական մասում և խոտհունձը կատարել ճակատային խոտհնձիչներով, տրակտորի մեկ անցումով, որպեսզի չվնասվեն ծառերի ճյուղերը և շարորվի խոտը: Մառերի շարքի յուրաքանչյուր կողմից ընամբժ տարածությունը խոտաբույսերի ցանքից պետք է ազատ թողնել 100—150 սմ և այն առանձին մշակել ու պարարտացնել, ամբողջ վեգետացիայի ընթացքում պահպանել մուխոտներից մաքուր և փուխր վիճակում: Միայն այսպիսի խնամքի պայմաններում կարելի է թուլատրել դեղձենու մեծահասակ պտղաբերող այգու միջշարքերում կիրառել կուլտուրական ճմակալում, որպեսզի խոտաբույսերի բացասական ազդեցության հետևանքով չթուլանա ծառերի աճը և չվնասվի բերքատվությունը ու չվատանա պտուղների որակը:

Դեղձենու երիտասարդ այգու միջշարքերում մշակվող օժանդակ կուլտուրաներից ստացվում է անհամեմատ ավելի բարձր եկամուտ, քան մեծահասակ այգիներից: Այսպես, եթե ընդունենք, որ դեղձենու երիտասարդ այգու միջշարքերում ցանած բաղամայա խոտաբույսերի մեկ հեկտարից վեգետացիայի ընթացքում միջին հաշվով ստացվում է 450 ցենտ. կանաչ զանգված, ապա երեք տարում (չհաշված ցանքի առաջին տարին) այն կկազմի 1350 ցենտներ: Այդ քանակի կանաչ առվույտի իրացումը (պետական գնով՝ 1 կգ-ը 2 կոպ.) տնտեսությանը կապահովի 2700 ռուբլի, դրան գումարած դեղձենու տնկման շորրորդ տարում ստացած 50 գ/մ բերքի արժեքը, որը պետական գնով (1 կգ-ը 46 կոպ.) կկազմի 2360 ռուբլի, ապա դեղձենու այգու տնկման առաջին շորս

տարվա ընթացքում ամենահամեստ հաշվարկով տնտեսությունը կստանա 5060 ռուբլի: Մինչդեռ, պարզված է, որ Արարատյան հարթավայրի Նախալեռնային գոտու ղռերի պայմաններում հիմնած (5×3 մ խոտից) դեղձենու մեկ հեկտար այգու ծախսերը նրա առաջին շորս տարվա խնամքի հետ միասին վերցրած կազմում են 4000—4500 ռուբլի: Ուրեմն տնկման շորրորդ տարում դեղձենին կարող է փոխհատուցել բոլոր ծախսերը և նույնիսկ յուրաքանչյուր հեկտարից ապահովել 560—1060 ռուբլու զուտ եկամուտ: Բացի այդ, սահմանված է, որ բաղամայա խոտաբույսերը հողում թողնում են տված կանաչ զանգվածի կշռի 60 տոկոսի շափով արմատներ, որոնք քայքայվում և հողը հարստացնում են ալյուտով ու օրգանական նյութերով:

Դեղձենու պտղաբերող մեծահասակ այգու միջշարքերում մշակվող օժանդակ կուլտուրաները տնտեսությանը քիչ եկամուտ են բերում, իսկ դեղձենին, որպես հիմնական կուլտուրա, ապահովում է բարձր եկամուտ: Բավական է, որ օժանդակ կուլտուրաները պահպանում են այգու հողի բերրությունը և դրանով նպաստում դեղձենու բարձր բերքատվությանը:

ԾԱՌԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԷՏԸ

Բարձր բերքատու դեղձենու տնկարկների ստեղծման ագրոտեխնիկական միջոցառումների համալիրում վճռական նշանակություն ունեն ծառերի ձևավորումը և էտը: Պտղաբուծության հետագա ինտենսիվացումը և աշխատատար պրոցեսների մեքենայացումը խնդիր են դնում մշակել ծառերի պսակի կառուցման նոր ձևեր, որոնք լինեն պարզ ու չպահանջեն մեծ քանակությամբ բանվորական ուժ և դրամական միջոցներ՝ ձևավորման ու էտի համար:

Ձևավորման նպատակն է ստեղծել կայուն պսակ և տարածության մեջ համաշափ դասավորել մայրական ճյուղերը, որոնք ամուր միացած լինեն կենտրոնական ուղեկցողին, դիմանան պտուղների ծանրությանը, նպաստեն լույսի առավելագույն ներթափանցմանը և հավասարաչափ բաշխմանը պսակի բոլոր մասերում, ապահովեն պտղաշիվերի նոր-

մալ զարգացումը և բոլոր պտուղների համաշափ աճը, դու-
նավորումն ու միաժամանակ հասունացումը, պայմաններ
ստեղծեն մշակութային և բերքահավաքի աշխատանքների ա-
ռափել մեքենայացման համար, ունենան կոմպակտ ու ցածր
պսակ՝ էտի, բուժման և բերքահավաքի աշխատանքները
հեշտացնելու համար, ապահովեն ծառերի արագ անցումը
ապրանքային պտղաբերման շրջան և նպաստեն բարձր բեր-
քատվությանը: Դեղձենու պսակի ձևավորումը սկսում են
տնկարանում նրա կյանքի առաջին (երրեմն երկրորդ) տա-
րում և շարունակում ու ավարտում են այգում՝ մշտական
տեղում տնկելուց հետո (2—3 տարվա ընթացքում):

Պսակի ձևավորումը տնկարանում: Տնկարանում դրվում է
դեղձենու ապագա պսակի հիմքը: Թողնում են 40—50 սմ
բարձրության ընդհանուր և ամառվա ընթացքում ընտրում են լավ
դասավորված ու ուժեղ աճած շիվեր՝ հետագայում դրան-
ցից մայրական ճյուղեր ձևավորելու համար: Բաժակաձև
եղանակով ձևավորելու դեպքում պետք է ընտրել կից բող-
բոջներից աճած և համաշափ դասավորված չորս շիվ և ուղեկ-
ցողի շարունակությունն ու մնացած շիվերը հեռացնել: Բա-
րելավված բաժակաձև և աղատ աճող կիսատափակ կամ
տափակ եղանակով ձևավորելու դեպքում պետք է կենտրո-
նական ուղեկցողը թողնել և, բացի դրանից, ամռանը ա-
ռանձնացնել հակադիր դասավորված, մոտ բողբոջներից
(12—15 սմ) առաջացած լավ զարգացած երկու շիվ՝ առաջին
հարկի երկու հիմնական ճյուղերը այդու ձևավորելու հա-
մար: Մնացած շիվերը պետք է ծերատել:

Պսակի ձևավորումը այգում: Ներկայումս դեղձենին տար-
բեր երկրներում ձևավորում են մի շարք եղանակներով:

Բաժակաձև եղանակ: Որպես լուսասեր պտղատեսակ դեղ-
ձենին նախկինում համարյա բոլոր երկրներում ձևավորում
էին բաժակաձև համակարգով: Այս եղանակի առանձնա-
հատկությունն այն է, որ ձևավորման սկզբից ծառի ուղեկցո-
ղը հեռացվում է: Դա բարելավում է պսակի կենտրոնական
մասի լուսավորությունը և արգելակում նրա վեր ձգվելը: Բա-
ժակաձև եղանակով դեղձենին ձևավորելիս տնկման առաջին
տարում հողի մակերեսից չափում են բնի բարձրությունը
(40—50 սմ), դրանից վերև թողնում իրար կից բողբոջներից

աճած չորս շիվ, իսկ ուղեկցողը և մնացած շիվերը հեռաց-
նում: Կմախքային ճյուղերը ձևավորելու համար թողած չորս
շիվերի առաջին էտը կատարում են հետևյալ կերպ: Վերից
առաջին շիվը էտում են 30 սմ երկարությամբ, մյուս շիվե-
րը՝ առաջին շիվին հավասար բարձրությամբ: Տնկման
երկրորդ տարում երկրորդ կարգի մայրական ճյուղերից առա-
ջինը թողնում են առաջին կարգի մայրական ճյուղի հիմքից
(կենտրոնական ուղեկցող) 20—30 սմ բարձր, իսկ հաջորդը՝
դրանից 15—25 սմ հեռավորությամբ և հակառակ կողմից:
Տնկման երրորդ տարում երկրորդ կարգի մայրական ճյու-
ղերի վրա նույն եղանակով առանձնացնում են երրորդ կար-
գի մայրական ճյուղերը և դրանով ավարտում պսակի ձևա-
վորումը:

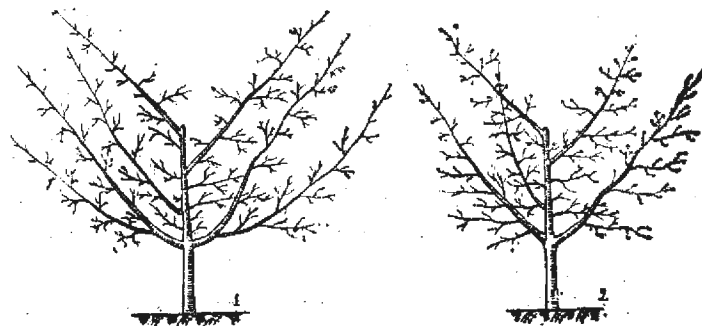
Այս համակարգի թերությունն այն է, որ հիմնական չորս
ճյուղերը լավ չեն ներաճում կենտրոնական ուղեկցողի հետ
և բերքի ծանրության տակ հաճախ ճեղքվում են, ու ծառը
լրիվ շարքից դուրս է գալիս: Բացի այդ, պտղաբերող մա-
կերեսը փոքր է և մայրական ճյուղը ջարդվելիս հնարավոր
չի լինում վերականգնել, ուստի վնասվում է պսակի զգալի
մասը: Այդ պատճառով ինչպես ուրիշ երկրներում, այնպես
էլ մեր հանրապետությունում բարեփոխել են բաժակաձև հա-
մակարգը:

Բարելավված բաժակաձև համակարգ: Այս համակարգի
առանձնահատկությունն այն է, որ ձևավորման սկզբից կենտ-
րոնական ուղեկցողը չի հեռացվում և մայրական ճյուղերը
ձևավորվում են ոչ թե կից բողբոջներից, այլ իրարից 10—
15 սմ հեռավորության վրա աճող շիվերից:

Բարելավված բաժակաձև պսակը պետք է ձևավորել հետև-
յալ կերպ. տնկման առաջին զարեանը (եթե տնկարանում չեն
ձևավորել) հողի մակերեսից չափել բնի բարձրությունը (40—
50 սմ), դրանից վերև թողնել 2—3 լավ զարգացած և ուղեկ-
ցողի շուրջը հաջորդաբար իրարից 12—15 սմ հեռավորու-
թյամբ դասավորված շիվեր, իսկ մնացած շիվերը հիմքից
հեռացնել: Թողած շիվերից վերևից առաջինը կարճացնել
30 սմ վրա, մյուս երկուսը էտել դրան հավասար բարձրու-
թյամբ, իսկ ուղեկցողի շարունակողը էտել դրանից 30—40 սմ
բարձր: Վեգետացիայի ընթացքում ամռան սկզբին հիմքից

հեռացնել բոլոր տեսակի հուռչիվները և մայրական ճյուղերի ու կենտրոնական ուղեկցողի մրցակիցները: Տնկման երկրորդ տարվա գարնանը նախորդ տարում թողած ճյուղերից բարձր թողնել լավ զարգացած և մեկը մյուսից 10—12 սմ հեռավորությամբ ու տարբեր կողմեր ուղղված 2—3 շիվ, իսկ վերջին շիվի հիմքից 5—6 սմ բարձր էտել ուղեկցողի շարունակողը: Թողած շիվերը կարճացնել 30 սմ վրա, իսկ հուռչիվները և մրցակից շիվերը հեռացնել հիմքից: Մնացած շիվերը, նալած անեցողությամբ, էտել 6—8—10 աչքի վրա: Ճյուղերի աճը կարգավորելու համար անհրաժեշտ է, որ ներքևի երկու ճյուղը կենտրոնական ուղեկցողի հետ կազմեն 45—50, միջինը՝ 50—55, իսկ վերևի երկու ճյուղը՝ 55—60 աստիճանի անկյուն: Նախորդ տարում ձևավորված յուրաքանչյուր առաջին կարգի մայրական ճյուղի վրա ընտրել 2—3 լավ զարգացած շիվեր: առաջինը մայրական ճյուղի հիմքից 20—30 սմ բարձր, իսկ հաջորդները՝ դրանից 15—20 սմ բարձր և հակադիր դասավորված: Տնկման երրորդ տարվա գարնանը պսակը համալրել այն ճյուղերով, որոնք չի հաջողվել ձևավորել նախորդ երկու տարիների ընթացքում և դրանով ավարտել ձևավորման աշխատանքները (նկ. 9): Հուռչիվները և մրցակից շիվերը հեռացնել հիմքից, իսկ մնացած շիվերը էտել թույլ: Հայաստանի բարձր ջերմության և երկարատև վեգետացիայի պայմաններում մեծ նշանակություն ունի շիվերի ծերատումը: Մայիսի վերջին կամ հունիսի սկզբին, երբ շիվերը հասնում են 30—35 սմ երկարության, հեռացնել դրանց անման կոնը՝ երկու կիսազարգացած տերևների հետ միասին: Դա նպաստում է ամառային շիվերի առաջացմանը, որոնք կարելի է օգտագործել պսակը արագ ձևավորելու և լրացուցիչ պտղաբերող մակերես ստեղծելու համար: Ամառային շիվերի վրա զարգանում են վեգետատիվ և գեներատիվ բողբոջներ, որոնք հաջորդ տարին նորմալ ծաղկում և պտղաբերում են: Բարելավված բաժակաձև համակարգով ձևավորված ծառերի շիվերի տարեկան աճի գումարը 15 տոկոսով, տերևային մակերեսը 11,2 տոկոսով, մեկ ծառի միջին բերքը 5—10 տոկոսով ավելի են լինում, համեմատած սովորական բաժակաձև պսակի հետ: Միաժամանակ, մայրական ճյուղերը լավ են ներաճում կենտրոնական ուղեկցողի հետ և բերքի ծանրու-

թյան տակ չեն ճեղքվում: Սակայն, ինչպես բաժակաձև համակարգի դեպքում, պսակի ծայրամասերի և կենտրոնի պտուղներն իրենց գույնով, խոշորությամբ ու հասունացման ժամկետով իրարից խիստ տարբերվում են: Այսպես, եթե

նկ. 9. Բարելավված բաժակաձև համակարգով ձևավորված դեղձենի. 1—երկրորդ կարգի մայրական ճյուղերով, 2—առանց երկրորդ կարգի մայրական ճյուղերի:

պսակի ծայրամասերում պտուղների հասունացումը կազմում է 100 տոկոս, ապա նրա ստորին մասում 60—70, իսկ կենտրոնում՝ հազիվ 40—50%: Այդ պատճառով ստիպված են լինում նույն դաշտում բերքահավաքը կատարել երկու և ավելի անգամ: Պսակի կենտրոնի և ներքևի մասի պտուղները ստացվում են համեմատաբար փոքր և վատ գունավորված: Բացի այդ, բարելավված բաժակաձև պսակի դեպքում ևս պայմաններ չեն ստեղծվում շարքի մեջ բնամերձ հողը մեքենաներով մշակելու համար:

Ցածրաբուն տափակ-բաժակաձև պսակի ձևավորումը: Այս համակարգի գլխավոր առավելությունը ծառերի ձևավորման և էտի պարզությունն է: Բացի այդ, պսակը հարմար է էտը, բերքահավաքը և բնամերձ հողի մշակությունը լրիվ մեքենայացնելու համար: Բերքահավաքը ձեռքով կատարելու դեպքում ևս աշխատանքի արտադրողականությունը ղգալի բարձրանում է, որովհետև բերքի մոտ 60—70 տոկոսը հավաքում են գետնի վրա կանգնած վիճակում: Միաժամանակ, այդպիսի պսակի վրա համարյա բոլոր պտուղները ստացվում են

Համաչափ խոշոր, հաստունանում են միաժամանակ: Տափակ-բա-
ժակաձև եղանակով դեղձենու ձևավորումը պետք է կատարել
հետևյալ կերպ. հողի մակերեսից չափել բնի բարձրությունը
(20—30 սմ), դրանից վերև թողնել իրար կից կամ մեկընդ-
մեջ բողբոջներից հակադիր աճած երկու լավ զարգացած շիվ,
իսկ ուղեկցողը և մնացած շիվերը հեռացնել: Այս աշխատանքը
նպատակահարմար է կատարել տնկարանում, իսկ եթե ինչ-
որ պատճառով այնտեղ չի կատարվել, ապա պետք է կատա-
րել այգում՝ տնկման առաջին տարվա գարնանը: Բոլոր պայ-
մաններում ծառի մշտական տեղում նրա մայրական երկու
ճյուղն էլ պետք է ուղղված լինեն շարքի երկարությամբ:
Թողած շիվերը պետք է էտել 30—35 սմ երկարությամբ, իսկ
եթե մեկը թույլ է, ապա այն ուժեղ էտել, որպեսզի առաջաց-
նել մյուսին հավասար բարձրության աճ: Տնկման երկրորդ
տարվա գարնանը՝ նախորդ տարում թողած յուրաքանչյուր
մայրական ճյուղի վրա ձևավորել մեկ-երկու երկրորդ կար-
գի մայրական ճյուղ՝ մեկը նրա հիմքից 25—30 սմ բարձր
նեխի կողմից, մյուսը՝ առաջինից 15—20 սմ բարձր՝ դրսի
կողմից: Թողած շիվերը կարճացնել թույլ, իսկ հոռաշիվերը,
խիստ ուղղաձիգ աճող շիվերը և մրցակիցները հեռացնել հիմ-
քից: Տնկման երրորդ տարվա գարնանը մայրական առաջին
կարգի (վերևի մասում) և նախորդ տարում թողած երկրորդ
կարգի ճյուղերի վրա ձևավորել երկու-երեք կիսակամախճային
ճյուղեր ու աճակալող ճյուղիկներ և դրանով ավարտել պսա-
կի ձևավորումը: Թողած շիվերը կարճացնել թույլ, մրցակից-
ները հեռացնել հիմքից, իսկ աճակալող ճյուղիկները պահ-
պանել պտղաբերման համար և նոսրացնել միայն հազվադեպ:
Պսակի ձևավորումը լրիվ ավարտելուց հետո երկու առաջին
կարգի մայրական ճյուղերի ծայրերի հեռավորությունը
(դրանց միջև եղած տարածությունը) մեկը մյուսից պետք է
երկու մետրից ավելի չլինի, իսկ ծառի ընդհանուր բարձրու-
թյունը լինի ոչ ավելի, քան 2,5—3 մետր: Այս եղանակով
առաջին հերթին ձևավորել միջակ և թույլ աճեցողություն ու-
նեցող (Արմինե, Զոլոտոյ յուբիլեյ, Լուրեհատ, Ուսպելս) սոր-
տերի ծառերը: Տափակ-բաժակաձև համակարգով ձևավոր-
ված ծառի պտղաբերող մակերեսի կամ, ինչպես ընդունված
է ասել, պսակի «կանաչ պատի» հաստությունը կազմում է

Նկ. 10. Ցածրաբուն, տափակ-բաժակաձև եղանակով ձևավորված դեղձենի:

1,5 մետր, իսկ սովորական բաժակաձև դեղձենունը՝ 5—6
մետր: Սահմանված է, որ պսակի ներսը թափանցող լույսի
մոտավորապես 90 տոկոսը կլանում է նրա 1,5—2 մետր
(հաշված դրսից) հաստության շերտը, և միայն մնացած մոտ
10 տոկոս լույսն է անցնում կենտրոնական մաս: Բացի այդ,
ծավալային պսակի դեպքում առավոտյան ժամերին լուսա-
վորվում է նրա արևելյան մասը, իսկ օրվա երկրորդ կեսին՝

արևմտյան կողմը, մինչդեռ պսակի կենտրոնական և ներքին մասերն ամբողջ օրվա ընթացքում շատ թույլ են լուսավորվում, որի հետևանքով և շուտ են մահանում: Պտուղների մի զդարի մասը ստացվում է մանր, վատ գունավորված, շաքար-ների ցածր պարունակությամբ և վատ է իրացվում: Մինչդեռ, տափակ-բաժակաձև եղանակով ձևավորված ծառի պսակի բոլոր մասերը լուսավորվում են միաժամանակ, առատ և համաչափ, բոլոր տերևները ունենում են ֆոտոսինթեզի բարձր ունակություն, սինթեզում են մեծ քանակությամբ օրգանական նյութեր, որը նպաստում է շիվերի և արմատների ուժեղ աճին, պտուղների խոշորացմանը, վառ գունավորմանը, շաքարների կուտակմանը և հաջորդ տարվա պտղարողությունների հիմնադրմանը: Բացի այդ, բերքի ապրանքայնությունը լինում է բարձր և պտուղներն իրացվում են բարձր արժեքով:

Կիսատափակ պսակի ձևավորումը: Բաժակաձև և բարելավված բաժակաձև եղանակների հետ համեմատած, դեղձենու ձևավորման այս համակարգի առավելությունն այն է, որ առաջին երկու մայրական ճյուղերը ձևավորվում են հակադիր և անպայման ուղղված են շարքի երկարությամբ: Դա հնարավորություն է ստեղծում լրիվ մեքենայացնելու այնպիսի մի աշխատատար գործողություն, ինչպիսին է բնամերձ հողատարածության մշակությունը: Բացի այդ, շարքի «կանաչ պատի» (պսակի) հաստությունը չի անցնում 130—150 սանտիմետրից, այս պայմաններում ինչպես առավելության ժամերին, այնպես էլ օրվա երկրորդ կեսին ամբողջովին և համաչափ առատ լուսավորվում են պսակի բոլոր մասերը: Կիսատափակ պսակը ձևավորում են հետևյալ կերպ. հողի մակերեսից չափում են բնի բարձրությունը (30—40 սմ), դրանից վերև թողնում են իրար կից կամ մոտ բողբոջներից աճած, հակադիր դասավորված և շարքի երկարությամբ ուղղված երկու լավ դարգացած շիվ ու կենտրոնական ուղեկցողը, իսկ մնացած շիվերը հեռացնում են հիմքից: Թողած շիվերը էտում են լավ զարգացած դրսի բողբոջի մոտից 30 սմ բարձրությամբ, իսկ կենտրոնական ուղեկցողը կարճացնում են դրանցից 30—35 սմ բարձր: Հաջորդ տարվա գարնանը ուղեկցողի վրա նորից ընտրում են ուժեղ տճած, տարբեր կողմեր ուղղված ու հաջորդաբար դասավորված երկու-երեք շիվ և

էտում 30 սմ բարձրությամբ: Ընդ որում, առաջին շիվը թողնում են առաջին հարկի մայրական ճյուղերից 30—40 սմ բարձր, իսկ հաջորդները՝ մեկը մյուսից 20—25 սմ հեռավորությամբ (նկ. 11): Նախորդ տարում թողած առաջին հարկի ճյուղերի վրա ձևավորում են երկրորդ կարգի մայրական ճյուղեր. առաջին ճյուղը թողնում են առաջին կարգի մայրական ճյուղի հիմքից 20—30 սմ բարձր, իսկ հաջորդը՝ դրանից 15—20 սմ հեռավորությամբ, բայց հակառակ կողմից, և թույլ կարճացնում: Այդ ճյուղերի վրա աճած պտղաշիվերը չեն հեռացնում: Երեւոր տարվա գարնանը անհրաժեշտության դեպքում պսա-

Նկ. 11. Կիսատափակ եղանակով ձևավորված կիմոնի տրափ ծառ:

կը լրացնում են առանձին նոր մայրական ճյուղերով և վերջին ճյուղերից 5—6 ուժ բարձր հեռացնում ուղեկցողի շարունակողը, էթե այն աճում է խիստ ուղղաձիգ: Մյուս բոլոր շիվերը թույլ կարճացնում են, իսկ հոռաշիվերն ու մրցակիցները հեռացնում հիմքից: Դեպի միջշարքերը ուղղված ուժեղ աճող շիվերը (ճյուղերը) համապատասխան էտի միջոցով ուղղում են շաքի Երկարությանը, պողաշիվերը, որպես կանոն, չեն նուրբացնում: Պսակի ձևավորումը լրիվ աւարտելուց հետո նրա ռկանաչ պատիժ հաստատվումը պետք է կազմի 1,5—2 մետր, իսկ ծառի ընդհանուր բարձրությունը՝ 2,5—3 մետր: Էքսիմանի չրջանի նորակերտի պետական տնտեսությունում 1971—1977 թթ. ընթացքում մեր կատարած փորձերից պարզվեց, որ դեղձենու լիմոնի և լոճ սորտերի ծառերը լավ արդյունք են տալիս կիսատափակ եղանակով պսակը ձևավորելու դեպքում: Այսպես, լոճ շերտավոր սորտի մեկ ծառի առաջին շաքա տարվա բերքը կազմել է բարելավված բաժակաձև պսակի դեպքում՝ 875,5 կգ, իսկ կիսատափակ տարբերակում՝ 391,5 կգ: Բացի այդ, կիսատափակ պսակի տարբերակում պտուղները հասունացել են միաժամանակ, եղել են համաչափ միջին մեծության և համարյա հարյուր տոկոսով ապրանքային:

Ազատ տեղ տափակ պսակի ձևավորումը: Վերջին տարիների լայն արտադրության փորձից պարզվել է, որ ինտենսիվ տիպի այգիներում դեղձենու համար ավելի արդյունավետ է ազատ աճող տափակ պսակը: Մա ապահովում է ծառերի համաչափ լրիվ լուսավորությունը սմբողջ օրվա ընթացքում և պայմաններ է ստեղծում համակողմանի մեքենայացման կիրառման համար: Այդպիսի պսակը պետք է ձևավորել առանց մշտական կամ ժամանակավոր հենարան (շալալերա) դնելու և առանց շիվերը (ճյուղերը) կտաքնելու ու կտպելու: Մշտական տեղում տնկելուց հետո շնչուղավորված տնկիները էտել (կարճացնել) լավ զարգացած բողբոջի մոտից՝ հողի մակերեսից հաշված 55—65 սմ բարձրության վրա: Ընդ որում՝ 30—40 սմ թողնել որպես բուն, իսկ հաջորդ 20—25 սմ երկարության ուղեկցողի շարունակության վրա ամրանը ձևավորել առաջին հարկի մայրական երկու ճյուղը: Այն տնկիները, սրունք առաջին հարկի համար ունեն ճյուղավորում, անհրաժեշտ է այնպես տնկել, որ ճյուղերը

ուղղվեն շաքի երկարությանը, ապա շափել հողի մակերեսից մինչև առաջին ուժեղ աճած շիվը և թողնել բուն: Բնի վրա աճած բոլոր շիվերը հեռացնել հիմքից, ընտելած երկու շիվը կարճացնել 30 սմ բարձրությանը, իսկ կենտրոնական ուղեկցողը՝ դրանց ծալիներից 30—35 սմ բարձր: Անհրաժեշտ է ամրանը հիմքից հեռացնել հոռաշիվերը և ուղեկցողի ու առաջին հարկի ճյուղերի մրցակիցները: Տնկման եկտորդ տարվա զառնանք պետք է կենտրոնական ուղեկցողի շարունակ

Նկ. 12. Ազատ աճող տափակ եղանակով ձևավորված դեղձենու

նակություն վրա (առաջին հարկից 50—60 սմ բարձր) ուսումնա-
նացնել երկու լավ զարգացած շիվ երկրորդ հարկի մայրա-
կան ճյուղերը ձևավորելու համար։ Մեռացած շիվերից ուժեղ-
ները (40—50 սմ) կտրճացնել 6—10 ուլքի վրա, իսկ թույլ
շիվերը նսորացնել՝ մեկը մյուսից թողնելով 10—15 սմ հե-
ռավորության վրա։ Հնարավորության դեպքում պիտի է նա-
խորդ տարում թողած ասաղին հարկի ճյուղերի վրա ձևավոր-
ել երկրորդ կտրվի մայրական ճյուղերը։ Առաջին երկրորդ
կտրվի մայրական ճյուղը թողնել առաջին կտրվի մայ-
րական ճյուղի հիմքից 20—25 սմ բարձր, իսկ երկրորդը՝
հրանից 15—20 սմ բարձր և նրա հակառակ կողմից։
Երեսուրդ տարվա գարնանը պետք է ձևավորել երրորդ հարկի
մայրական ճյուղերը (երկրորդ հարկից 40—50 սմ բարձր)։
Առաջին և երկրորդ հարկերի գոտում պետք է համալրել երկ-
րորդ կտրվի պակաս ճյուղերը, հիմքից հեռացնել հոռաշի-
վերը, խիստ ուղղաձիգ աճող շիվերը և մրցակիցները։ Կենտ-
րոնական ուղեկցողի և մայրական ճյուղերի վրա աճած շի-
վերը կարճացնել 4—6 կամ 8—10 ուլքի վրա։ Ամառվա ըն-
թացքում, ինչպես նախորդ տարիներին, հիմքից հեռացնել
հոռաշիվերը և մրցակիցները ու պրանով գործնականում
ավարտել պտուխի ձևավորումը, ծառի ընդհանուր բարձրու-
թյունը պահպանելով երեք մետրի սահմաններում (նկ. 12)։
Չորրորդ տարվա գարնանը պտուխը լրացնել համապատասխան
ճյուղերով։

Սառերի էությունը։ Համեմատած մյուս սրտաձև տեսակների հետ,
դեղձենին ավելի պահանջկոտ է էտի նկատմամբ։ Կենսաբա-
նորեն ճիշտ և ժամանակին կատարված էտը հնարավորու-
թյուն է տալիս։

1. Դեղձենու աճող և պտղաբերող սրգաններին միջև նպա-
տակաղի բուշխել սննդամթերքները և ուժեղացնել դրանց
կլանումը արմատների կողմից։

2. Պահպանել մայրական ճյուղերի համեմատաբար զարգա-
թյունը, ուժեղացնել երիտասարդ ծառերի աճակալող ճյուղիկ-
ների և պտղագոյացումների դարդացումը, արագացնել դրանց
ապրանքային արագաբերությունը։

3. Վերականգնել ծերացող ծառերի աճեցողությունն ու

բերքատվությունը, երկուսուսուցնել առատ պտղաբերման ժամա-
նակաշրջանը և բուրելավել պտուղների որակը։

4. Պայմաններ ստեղծել այդու մշակութայինը համակող-
մանի մեցենայացնելու և ծառերի քաժամն ու բերքատվաբար
հեշտացնելու համար։

Դեղձենին, ինչպես արդեն նշվել է, ուսուցացնում է մի
քանի տիպի շիվեր, քայք պտղաբերման համար ամենատար-
յունավետն են նորմալ երկալաթյան միամյա շիվերը, որոնք
համալսի ծածկված են թիվ՝ վեցհուստիվ և թիվ՝ մարդկաբող-
բոցներով։ Մեր տեղական սորակերը պտղաբերում են հիմնու-

Նկ. 12. Դեղձենու պտղաբերման տիպերը։ ձախից աջ՝
ամառային շիվ, ժնդարիվիկներ, միամյա շիվ։

կանում միամյա շիվերի վրա և մասամբ փնջաճյուղիկների, վաղաժամ շիվերի ու «աննորմալ» պտղաշիվերի վրա (նկ. 13): Լավ խնամքի պայմաններում, երրորդ տարում այգում դրանք սկսում են պտղաբերել: Այս ժամանակ ծառերը ունենում են շիվերի ուժեղ աճ (50—60 սմ և ավելի), ուստի դրանք պետք է կարճացնել թույլ՝ երկարություն $\frac{1}{3}$ չափով, իսկ 30—40 սմ երկարության շիվերը չկարճացնել: Պտղաբերման համար պետք է թողնել 4—6 նորմալ միամյա շիվ և դրանք էտել 8—10 աչքի վրա: Հիմքից հեռացնել ուղղաձիգ ուժեղ աճող շիվերը, մրցակիցները և ավելորդ վաղաժամ շիվերը: Փնջաշիվիկները պետք է կարճացնել և նոսրացնել: Մայրական ճյուղերի շարունակողները այդ ժամանակ ունենում են նորմալ աճ և կարճացում չեն պահանջում: Տնկման չորրորդ տարում ծառերը պետք է էտել նույն կարգով, բայց բերքի համար թողնել 8—12, իսկ հինգերորդ տարում՝ 14—18 պտղաբերող շիվ: Հաջորդ տարիներին ծառին պետք է տալ լրիվ բեռնվածություն՝ պտղագույացումները թողնել մեկը մյուսից 10—12 սմ հեռավորությամբ և պտղաբերող միամյա շիվերը էտել 8—10 կամ 12—14 խումբ ծաղկաբողբոջների վրա, նայած ծառի աճեցողությանը:

Լրիվ պտղաբերման շրջանի սկզբում ծառերը դեռևս ուժեղ աճ են ունենում. անհրաժեշտ է լինում սխտեմատիկաբար կիրառվող էտի միջոցով հեռացնել հիվանդ և չորացող ճյուղերը, ինչպես նաև պսակը ավելորդ խտացնող ու դեպի ներս աճող ճյուղերը: Միևնույն ժամանակ պետք է կատարել երկար շիվերի թույլ ($\frac{1}{3}$ չափով) կարճացում, թողնելով 50—60 սմ: Մայրական ճյուղերի շարունակողները չեն կարճացնում, եթե դրանց աճը չի անցնում 50—60 սմ-ից: Այս շրջանում էտի հիմնական խնդիրն է ապահովել ծառի տարեկան ակտիվ աճը և կայուն բերքատվությունը, ստեղծել նպաստավոր պայմաններ պսակի կենտրոնում աճող պտղաշիվերի համար և կանխել մայրական ճյուղերի ստորին մասի մերկացումը: Ծառի աճը թուլանալու դեպքում պետք է խիտ դասավորված թույլ շիվերի մի մասը նոսրացնել, իսկ մյուսները էտել 2—3 աչքի վրա՝ գալիք տարվա բերքի համար նորմալ աճեցողության շիվեր առաջացնելու նպատակով: Հատկապես դա անհրաժեշտ է կիրառել մայրական ճյուղերի ստորին մաս-

սում եղած շիվերի նկատմամբ՝ դրանց մերկացումը արգելակելու և պսակի բոլոր մասերում աճակալող ճյուղիկների ակտիվ աճն ու համաչափ պտղաբերությունը պահպանելու համար: Այս հասակում անհրաժեշտ է նոսրացնել փնջաշիվիկները և հիմքից հեռացնել 4—5 տարեկան ծերացած շիվիկները, որոնք արդեն դադարել են պտղաբերել, մինչդեռ 2—3 տարեկան շիվիկները պետք է լրիվ թողնել (անկախ նրանից, թե պսակի որ մասում և ինչպես են դասավորված): Նշված ժամանակաշրջանում, էտի աշխատանքներին զուգահեռ, պետք է ծառերը առատ ոլարարտացնել և կանոնավոր ջրել՝ արմատների և վերերկրյա մասի աճեցողությունը ուժեղացնելու համար: Հոռաշիվերը, որպես կանոն, հեռացնել հիմքից, իսկ անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան էտի միջոցով դրանք վերածել պտղաշիվերի՝ բերքատվությունը բարձրացնելու նպատակով:

Մերացող դեղձենիների նկատմամբ պետք է կիրառել տարբեր աստիճանի երիտասարդացնող էտ: Մեր պայմաններում դեղձենին 10—12 տարեկան հասակում (6—8 բարձր բերքից հետո) ցածր բերք է տալիս, թուլանում է վեգետատիվ աճը, մերկանում են մայրական ճյուղերի ստորին մասը և պսակի կենտրոնը, պտղաբերությունն անցնում է ծայրամասերը, իսկ երբ մայրական ճյուղերը հասնում են 2—3 մետր երկարության, խիստ կրճատվում է դրանց շարունակողների առաջընթաց աճը (5—10 սմ) և սկսում են չորանալ առանձին ճյուղեր: Այս դեպքում նույնիսկ բարձր նորմաներով պարարտացումը և առատ ոռոգումը չեն վերականգնում ծառերի նորմալ աճն ու բերքատվությունը: Անհրաժեշտ է ծառերը մասնակի երիտասարդացնել՝ մայրական ճյուղերի ծայրերը կարճացնել 2—3 տարվա, իսկ կիսակմախքային ճյուղերի ծայրերը՝ 1—2 տարվա բնափայտի վրա: Միաժամանակ պետք է կարճացնել աճակալող ճյուղիկների երկարած ճյուղավորումները: Նպատակահարմար է այս աշխատանքը կատարել համեմատաբար թույլ բերքի տարում և ուժեղ պարարտացման ու առատ ոռոգման հետ զուգակցված, որպեսզի երիտասարդացումը ապահովի բարձր արդյունք: Անհրաժեշտության դեպքում կարելի է առանձին մայրական ճյուղեր կարճացնել 3—4 տարվա բնափայտի վրա, սակայն

խորհուրդ չի տրվում դեղձենու նկատմամբ մասսայական կիրառել խոր երիտասարդացնող էտ: Ավելի նպատակահարմար է կրկնել թեթև երիտասարդացումը, քան կիրառել խոր երիտասարդացում, որովհետև տնտեսությունը լրիվ զրկվում է բերքից և ծառերն էլ դժվարություններ են վերականգնում լիարժեք սյսակ: Ամռանը, հնարավորության դեպքում, պետք է երիտասարդացած ծառերի նկատմամբ կիրառել կանաչ էտ. հեռացնել մրցակիցները և ավելորդ թույլ շիվերը, ուժեղ շիվերը ծերատել և առաջացնել երկրորդական շիվեր: Միշտ գերադասելի է ունենալ մեծ թվով միջին երկարության (40—50 սմ) շիվեր, քան փոքր թվով շատ երկար (70—80 սմ և ավելի) շիվեր: Մայրական ճյուղերի շարունակողները պետք չէ ծերատել: Հաջորդ գարնան էտի ժամանակ հոռաշիվերը պետք է օգտագործել պսակը համալրելու և լրացուցիչ պտղաբերող մակերես ստեղծելու նպատակով, իսկ ավելորդները հեռացնել հիմքից:

Յրտահարված դեղձենիների էտը: Յրտահարված ծառերը պետք է էտել վաղ գարնանը և բողբոջները լրիվ բացվելուց հետո, երբ հնարավոր է ավելի ճիշտ որոշել ցրտահարության աստիճանը: Դեղձենին օժտված է վերականգնման բարձր ունակությամբ. կեղևի կամ միջուկի գորշացումը դեռևս չի նշանակում վերջնական ցրտահարում, որովհետև դրանց միջև գտնվող կամբխալ հյուսվածքի շերտը հաճախ մնում է կենդանի, և ծառը լավ խնամքի պայմաններում վերականգնվում է: Յրտահարված ճյուղերը, որպես կանոն, պետք է կարճացնել մինչև դրանց առողջ մասը, թողնելով այնպիսի ճյուղերը, որոնց վրա կան բացված տերևներ: Դա կնպաստի պսակի արագ վերականգնմանը, քանի որ տերևները ֆոտոսինթեզի միջոցով ծառերին կմատակարարեն օրգանական նյութեր: Այդպիսի ծառերը պետք է լավ պարարտացնել, հատկապես ազոտական պարարտանյութերով և սկսած վաղ գարնանից հաճախակի և առատ ջրել: Առաջ եկած հոռաշիվերից և ուժեղ աճած շիվերից պետք է ընդհանուր կարգով ձևավորել մայրական ճյուղեր ու աճակալող ճյուղիկներ՝ պսակը համալրելու համար:

ՈՌՈԳՈՒՄԸ

Դեղձենիները տարբեր հասակում և աճման փուլերում ջրի տարբեր պահանջ ունեն: Զրի պահանջը կախված է նաև հողատեսքից ու կլիմայական պայմաններից: Մեր հանրապետության դեղձենի մշակող ոչ մի շրջանում տեղումները շատ չեն և մեծ մասը տեղում է ձմռան ու գարնան ամիսներին: Ուստի մեր պայմաններում դեղձենու նորմալ աճման ու պտղաբերման համար արհեստական ոռոգումն անհրաժեշտ է: Դեղձենին կայուն, ամենամյա բարձր որակի բերք է տալիս, երբ այգու հողն առատ հագեցված է խոնավությամբ նրա արմատների տարածման ամբողջ խորությամբ: Վեգետացիայի ընթացքում, հատկապես ամռան ամիսներին, այդ շերտի խոնավությունը պետք է պահպանել հողի դաշտային սահմանային խոնավունակության (ԴՍԽ) 70—80 տոկոսի սահմաններում, որի համար ամռանը՝ ժամանակ առ ժամանակ տարբեր շերտերից (20—80 սմ խորությամբ) վերցնում են հողանմուշներ և լաբորատոր պայմաններում որոշում դրանց խոնավությունը: Այգու հողի խոնավությունը որոշելու համար տարբեր տեղերում սովորական բահով փորում են 60 սմ խորությամբ փոսեր, ապա դրանցից յուրաքանչյուրի հատակից վերցնում են մեկ բուռ հող և սեղմում ափի մեջ: Եթե ձեռքը բացելուց հետո հողը մնում է սեղմված վիճակում, ուրեմն այգին խոնավությամբ ապահովված է բավարար չափով, իսկ եթե այն ցրվում է, ապա պետք է այգին ջրել:

Մեծահասակ պտղաբերող դեղձենու այգու համար մեծ նշանակություն ունի ջրման եղանակը: Գոյություն ունեն այգու ոռոգման մի քանի եղանակներ՝ ոռոգում բաժակներով կամ մերձբնային բոլորակներով, ոռոգում ակոսներով, անձրևացմամբ, ողողմամբ և կաթիլային ոռոգում: Անկախ ջրման եղանակից, այն պետք է ջրի համեմատաբար քիչ ծախսումներով ապահովի այգու հողի պահանջող խորության հավասարաչափ խոնավացումը ամբողջ տարածության վրա: Ոռոգման նշված եղանակների մեծ մասը չի բավարարում մեծահասակ դեղձենիների այդ պահանջը կամ ունի զգալի թերություններ: Օրինակ, ողողման եղանակով ջրելու դեպքում, երբ ջուրը բաց է թողնվում այգու ամբողջ տարածության մեջ, մեծ քանակությամբ անօգուտ ջուր է կորչում, հողը լվացվում է, հետագա-

յում վատանում է նրա օդային ու ջրային ռեժիմը, և ռելիեֆի պատճառով ոչ բոլոր վայրերում է հնարավոր կիրառել:

Բաժակներով ոռոգման եղանակի դեպքում ամբողջ ջուրը տրվում է ծառերի բնամերձ տարածության սահմաններում: Դրա համար նախօրոք յուրաքանչյուր ծառի շուրջը բաժակաձև փոս են պատրաստում և ապա հողը հավասարեցնում են ու բոլորակի շուրջը 20—25 սմ բարձրությամբ թումբ կապում: Բաժակների կողքով՝ ծառերի շարքի ամբողջ երկարությամբ պատրաստում են բաշխիչ առուներ և առանձին ակոսներով ջուրը բաց են թողնում բաժակների մեջ: Այս եղանակի դեպքում ջուր շատ է ծախսվում ու միայն բնամերձ հողն է հագեցնում և ջուրն էլ ներծծվում է միայն ուղղահայաց դեպի խոր շերտերը, ուր հաճախ առաջ է բերում լճացում, որի հետևանքով դեղձենու ակաղով արմատները շնչահեղձ են լինում: Բոլորակից դուրս հորիզոնական ուղղությամբ ջուրը շատ քիչ է ներծծվում, որի պատճառով այստեղ արմատներ համարյա չեն աճում, դրանք վարգանում են գլխավորապես բոլորակի ներսում: Այդ պատճառով ծառի սնման մակերեսը ևս արհեստականորեն սահմանափակվում է նրա շուրջը պատրաստած բոլորակի շափով, որը շատ փոքր է և բացասաբար է ազդում նրա աճեցողության վրա: Սա համեմատաբար լավ է երիտասարդ ծառերի համար, իսկ մեծահասակ ծառերի համար անբավարար է, որովհետև դրանց արմատների մեծ մասը աճում է բաժակներից դուրս, որոնց շատ քիչ ջուր է հասնում: Այս եղանակով կարելի է ջրել (հորիզոնականներով) նաև լանջերի, ինչպես և դարավանդների վրա աճող դեղձենիները: Բաժակներով ոռոգման եղանակի մի բացասական կողմըն էլ այն է, որ խանգարում է այգու միջշարքերում կատարվող աշխատանքների մեքենայացմանը (մշակության ժամանակ բոլորակները քանդում են և ամեն անգամ հարկ է լինում նորից վերականգնել ձեռքով):

Ոռոգման ակոսային (ֆիլտրացիայի) եղանակը հարթավայրի մշակված հողերի պայմաններում լավագույնն է: Այս եղանակի առավելությունն այն է, որ ջուրը հավասարաչափ ներծծվում է ինչպես խորությամբ, այնպես էլ ակոսի լայնությամբ՝ հորիզոնական ուղղությամբ, ջրի կորուստը քիչ է լինում, ոռոգումից հետո հողի մակերեսը չի կեղևակալում, և

աշխատանքները կարելի է համարյա լրիվ մեքենայացնել: Ակոսներով ոռոգման համար այգու միջշարքային տարածություններում յուրաքանչյուր ջրման նախօրյակին տրակտորին կցված բուկից մեքենայով բացում են իրար զուգահեռ 3—4 ակոս՝ 15—20 սմ խորությամբ և 100—150 մ երկարությամբ: Թույլ ջրաթափանցկանություն ունեցող հողերում ակոսները սովորաբար պատրաստում են ավելի երկար (150 մ). առաջին ակոսը՝ ծառի բնից 80—100—120 սմ հեռավորությամբ, նայած ծառի հասակին, և ոչ խոր (10—15 սմ), որպեսզի ծառի արմատները չվնասվեն, իսկ միջշարքերի կենտրոնի ակոսները՝ 15—25 սմ խորությամբ, ակոսները պատրաստում են մեկը մյուսից 70—100 սմ հեռավորության վրա (թեթև հողերում՝ միմյանց մոտիկ, իսկ ծանր հողերում՝ հեռու): Ոռոգումից 1—2 օր հետո, երբ հնարավոր է տրակտոր մտցնել այգի, բուկից մեքենայով ակոսները ծածկում են հողով ջրի ուժեղ գոլորշիացումը կանխելու համար:

Այս եղանակով ոռոգված այգիները էջմիածնի շրջանում, համեմատած բաժակային և մարգային եղանակներով ոռոգված այգիների հետ, ապահովել են ամենաբարձր բերքատվությունը:

Անձր և ացուսմբ մեր հանրապետությունում լայն փորձարկվել է Իջևանի շրջանում՝ դարավանդների վրա մշակվող այգիներում և այժմ կիրառվում է Եղեգնաձորի որոշ այգիներում: Անձրեացման եղանակի առավելությունն այն է, որ ջուրը խնայողաբար է ծախսվում, ծառերը հավասարաչափ են ջրվում, բարձրանում է օդի հարաբերական խոնավությունը, որը նպաստում է ֆոտոսինթեզի արդյունավետության բարձրացմանը: Բացի այդ, հնարավորություն է ստեղծվում ավտոմատացնել ջրման աշխատանքները: Հինգ-վեց տարիների ընթացքում կատարած անձրեացման ժամանակ վնասատուների և հիվանդությունների ավելի ուժեղ տարածման երևույթներ չեն նկատվել:

Ոռոգման կաթիլային եղանակը կիրառվում է մի շարք երկրների պտղաբուծության մեջ, բայց մեղ մոտ դեռևս լայն տարածում չունի, չնայած փորձարկումները (Մուդավական ՍՍՀ, Հայկական ՍՍՀ) տվել են զոհացուցիչ արդյունք, հատկապես ջրի խնայողաբար օգտագործման տեսա-

կետից: Կաթիլաշին ոռոգումը կարելի է համարյա ամբողջովին ավտոմատացնել և ձեռքի աշխատանքները հասցնել նվազագույնի: Կաթիլների հոսքը ճիշտ կարգավորելիս արմատաբնակ շերտերը երբեք չեն գերխոնավանում, արմատները միաժամանակ ստանում են օդ և խոնավություն, միջշարքային տարածությունը միշտ չոր վիճակում է և հնարավոր է լինում ցանկացած ժամանակ մեքենաներով մշակել հողը, ծառերը էտել ու բուժել և կատարել բերքահավաք: Սակայն կաթիլաշին ոռոգման եղանակի բարդությունն այն է, որ միշտ չի հաջողվում ջուրը զտել և հաճախ ժիկլորը խափանվում է ու կաթիլների հոսքը նորմալ չի ընթանում: Այժմ առաջարկվում է ջուրը տալ ոչ թե կաթիլներով, այլ շատ բարակ շիթով, բայց դա ևս կատարելագործված չէ:

Դեղձենու այգու ոռոգումները նպատակահարմար է կատարել ըստ ծառի աճման ու զարգացման հիմնական փուլերի: Առաջին ջուրը պետք է տալ վաղ գարնանը, բողբոջների բացվելու ընթացքում, որպեսզի ակտիվացնել ծառի կենսական պրոցեսները և ապահովել նորմալ ծաղիկումն ու պտղակալումը, որը հատկապես անհրաժեշտ է Արարատյան հարթավայրի չորային ձմեռներին հետո:

Երկրորդ ջուրը տրվում է մասսայական ծաղկաթափից 5—10 օր հետո՝ պտղասաղմերի զարգացմանը նպաստելու, շիվերի աճեցողությունն ուժեղացնելու և արագ մեծ ասիմիլացիոն մակերես առաջացնելու համար:

Երրորդ ջուրը տրվում է շիվերի առավելագույն աճի և պտղակորիզի ձևավորման շրջանում, ֆիզիոլոգիական պտղաթափից առաջ: Չորրորդ ջուրը տրվում է վաղահաս սորտերի բերքահավաքից 15—20 օր առաջ և միջահաս ու ուշահաս սորտերի պտղալիցի շրջանում: Պտուղների լրիվ հասունացման շրջանում խստիվ արգելվում է դեղձենու այգին ջրել, որովհետև պտուղները ճաքճքում են, և իջնում է դրանց որակը:

Հինգերորդ ջուրը տրվում է վաղահաս սորտերի բերքահավաքից անմիջապես հետո, միջահաս սորտերի բերքահավաքից առաջ և ուշահաս սորտերի պտղալիցի վերջին շրջանում՝ ծաղկաբողբոջների հիմնադրման նախօրյակին:

Վեցերորդ ջուրը տրվում է միջահաս սորտերի բերքահա-

վաքից անմիջապես հետո և ուշահաս սորտերի բերքահավաքից 20 օր առաջ:

Վերջին ջուրը տրվում է ուշահաս սորտերի բերքահավաքից հետո, աշնան վերջին՝ ձմեռնամուտին, որպեսզի ծառերը նախապատրաստվեն ձմռանը, և հողում ջրի որոշակի պաշար ստեղծվի:

Ջրումների նշված ժամկետներն ու քանակը գլխավորապես վերաբերում են Արարատյան հարթավայրի և Մեղրու շրջանի պայմաններում մշակվող դեղձենու պտղաբերող այգիներին: Նոյեմբերյանի շրջանում դեղձենու այգիներն ավելի քիչ են ջրում, իսկ Արարատյան հարթավայրի նախալեռնային գոտու դեղձենու պայմաններում, ընդհակառակը, ավելի հաճախ են ջրում: Անկախ դրանից, բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է ջրումները զուգակցել ծառերի աճման հիմնական փուլերի հետ, ելնելով տվյալ շրջանի հողակլիմայական պայմաններից, միջշարքերի պահպանման համակարգից և ծառի հասակից (աղյուսակ 8):

Անկախ շրջանից և ոռոգման եղանակից, ջրումը օպտիմալ է համարվում այն ժամանակ, երբ խոնավությունը լավ

Աղյուսակ 8

Դեղձենու այգու ջրման նորմաներն ըստ գյուղատնտեսական գոտիների (այգեգինեզոծության և պտղաբուծության գիտահետազոտական ինստիտուտի տվյալներով)

Գյուղատնտեսական գոտիները	Այգու հասակը	Ռոռոգման տարեկան նորման խմ/հ	Ջրումների քանակը	Ջրման նորման խմ/հ
Արարատյան հարթավայրի գոտի Մեղրիի, Եղեգնաձորի շրջ.	Երիտասարդ	5500—6500	10—12	600—800
	պտղաբերող	6000—7000	7—8	800—1100
Արարատյան հարթավայրի Նախալեռնային գոտի	Երիտասարդ	5500—6000	15—18	400—550
	պտղաբերող	6000—6500	12—15	600—800
Հյուսիսարևելյան գոտի (Նոյեմբերյան և այլն)	Երիտասարդ	3000—4000	5—6	500—650
	պտղաբերող	4000—5000	3—5	650—900

հագնում է դեղձենու երիտասարդ այգու մինչև 60 սմ, իսկ պտղաբերող այգում՝ մեկ մետրից ոչ պակաս խորությամբ հողաշերտը:

Մենք պայմանական նշել ենք Մեղրին և Նղզնաձորը Արարատյան հարթավայրի հետ մասին, սակայն այնտեղ դեղձենիներն առանձին դեպքերում կարող են ավելի կամ պակաս ջուր պահանջել: Չորային տարիներին և ուժեղ բերքի դեպքում, բնականաբար, դեղձենիները 1—2 ջուր ավելի կպահանջեն: Այսպիսի դեպքերում անհրաժեշտ է ջրել ըստ պահանջի, այլապես տեղի կունենա ուժեղ պտղաթափ և պտուղները կստացվեն ոչ հյութալի ու շատ մանր:

ՊԱՐԱՐԱՏԱՅՈՒՄԸ

Կենսաբանորեն ճիշտ կիրառվող պարարտացումը նպաստում է ծառերի ուժեղ աճմանը և ցրտադիմացկունության բարձրացմանը, արագացնում է ապրանքային պտղաբերության շրջան մտնելը և զգալի չափով բարձրացնում է բերքատվությունը: Դեղձենու նորմալ զարգացման և պտղաբերության համար մեծ նշանակություն ունեն ինչպես օրգանական (գոմաղբ, կոմպոստ, տորֆ, կանաչ պարարտացում), այնպես էլ հանքային (ազոտ, ֆոսֆոր, կալիում) պարարտանյութերն ու միկրոտարրերը (պղինձ, մանգան, մագնեզիում, ցինկ, երկաթ, մոլիբդեն, կալցիում և այլն): Դրանցից յուրաքանչյուրն իր ուրույն դերն ունի դեղձենու կյանքում և մեկը մյուսով փոխարինել չի կարելի: Ածխածնի դեղձենին վերցնում է օդից և ֆոտոսինթեզի պրոցեսում լույսի ու քլորոֆիլի միջոցով տեղափոխում սինթեզում է օւլա, շաքարներ և այլ օրգանական նյութեր, որոնցից կառուցվում է բույսի մարմնի հիմնական մասը: Մինչդեռ ֆոսֆորը կլանում է արմատների միջոցով հողից՝ պատրաստ վիճակում և օգտագործում է զլխավորապես սերմերի և գնեթատի օրգանների զարգացումը ապահովելու համար: Դեղձենին բավական պահանջկոտ է պարարտանյութերի նկատմամբ: Այսպես, օրինակ, խնձորենին 610 ց/հ բերք տալու դեպքում մեկ հեկտարից կլանում է 66.8 կգ ազոտ, 17.9 կգ ֆոսֆոր, 71.5 կգ կալիում, 73.4 կգ կալցիում, մինչդեռ դեղձենին 230 ց/հ բերքի դեպքում

կլանում է համապատասխանաբար 84.9 կգ, 20.4 կգ, 81.9 կգ, 129.6 կգ. այսինքն՝ զգալի չափով ավելի շատ, քան խնձորենին: Այս պարարտանյութերի մի մասը նորից նույն տարին վերագառնում է հող, իսկ մյուս մասը պտուղների հետ դուրս է գնում այգուց. հետևապես հողում սննդանյութերի պաշարները լրացնելու համար պարարտացման անհրաժեշտություն է առաջանում:

Օրգանական պարարտանյութերը հողը սննդանյութերով հարստացնելուց բացի, բարձրացնում են հողի ջրունակությունը և բարելավում նրա օդային ու ջրային ռեժիմները: Այս տեսակետից առաջնակարգ նշանակություն ունի գոմաղբը, որը մեր գյուղատնտեսության մեջ մասսայաբար օգտագործվող հիմնական օրգանական պարարտանյութն է: Սակայն գոմաղբը միատարր չէ և ֆիզիկական հատկություններով ու քիմիական կազմով զգալի տարբերվում է (աղյուսակ 9):

Սահմանված է, որ լավ քայքայված 10 տոննա գոմաղբը միջին հաշվով պարունակում է 60 կգ կալիում, 50 կգ ազոտ և 30 կգ ֆոսֆոր: Բերված տվյալները վկայում են, որ ամենաարժեքավորը թռչնաղբն է, ապա՝ ոչխարի գոմաղբը: Անկախ տեսակից, գոմաղբը բոլորից շատ պարունակում է կալիում, ապա՝ ազոտ և հետո ֆոսֆոր, ինչպես նաև մի շարք սննդանյութեր, բայց ավելի պակաս քանակությամբ: Գոմաղբը պարունակում է մեծ քանակությամբ միկրոօրգանիզմներ, որոնք ուժեղացնում են հողում ընթացող կենսաբանական պրոցեսները և դրանով նպաստում սննդանյութերի կլանմանը բույսի կողմից: Բարձր արդյունք է ստացվում, երբ գոմաղբը հողն է մտցվում կիսաքայքայված վիճակում. ամբողջովին քայքայված գոմաղբը օրգանական նյութեր, ազոտ և ֆոսֆոր համեմատաբար քիչ է պարունակում, իսկ թարմ վիճակում արմատներն այրում է: Սովորաբար գոմաղբը տրվում է վարի տակ՝ 20—25 սմ խորությամբ, որպեսզի ազոտի կորուստը քիչ լինի և յուրացումը արմատների կողմից՝ դյուրին լինի: Հաճախյին պարարտանյութերից հիմնականում օգտագործում են աղբոտական, ֆոսֆորական և կալիումական պարարտանյութերը:

Տարբեր տեսակի գոմաղբի ֆիմիական կազմը (տոկոսներով)

Նյութերի անվանումը	Քարմ գոմաղբ հարդի փոփոխվող						Քիմիական ֆորմուլաներ	Քիմիական բանաձև
	ձուր	խոզոր եղջերավոր անասունների	սլոնների	խոզի	խոզի	խոզի		
Ջուր	71.00	77.00	65.00	72.00	75.00	—	—	56.00
Օրգ. նյութ	25.40	20.30	31.80	25.00	21.00	—	—	—
Ազոտ՝ ընդհանուր	0.58	0.45	0.83	0.45	0.50	0.73	—	1.63
Ազոտ՝ ամոնիակային	0.19	0.14	—	—	0.15	—	—	—
Ֆոսֆոր	0.28	0.23	0.23	0.19	0.25	0.48	—	1.54
Կալիում	0.64	0.50	0.67	0.60	0.60	—	—	0.85
Մծումբ	0.07	0.06	0.15	0.08	0.10	—	—	—
Կիր	0.21	0.40	0.33	0.18	0.35	—	—	—
Մագնեզիում	0.14	0.11	0.18	0.09	0.15	—	—	—
Կալցիում	—	—	—	—	—	—	—	2.40

Ազոտական պարարտանյութերից ամենալայն տարածվածը ամոնիակային սելիտրան է, որի մեջ ազոտի պարունակությունը (գործող նյութը) կազմում է 34 %: Սելիտրան լինում է վարդադույն կամ սպիտակ, ուժեղ կլանում է խոնավություն և արագ կարծրանում է, ուստի պետք է պահել չոր տեղում և պարկերի մեջ: Ամոնիում սուլֆատը ազոտ քիչ է պարունակում (մոտ 21 %), բայց խոնավություն համեմատաբար քիչ է կլանում և լավ արդյունք է տալիս հատկապես կարբոնատային հողերում: Միզանյութը պարունակում է 40 % ազոտ: Դեղձենին մեծ քանակությամբ ազոտ կլանում է բողբոջների բացման, տերևների, շիվերի և արմատների ուժեղ աճման շրջանում, ուստի ազոտական պարարտանյութերը պետք է տալ գլխավորապես վեգետացիայի առաջին կեսին: Ազոտը մտնում է սպիտակուցների և քլորոֆիլի կազմի մեջ, դրական է ազդում ֆոտոսինթեզի ակտիվության վրա, ուժեղացնում է ոչ միայն վեգետատիվ մասերի աճեցողությունը, այլև պտղաբողբոջների հիմնադրումը գալիք տարվա բերքի համար: Պարզված է, որ բարձր բերք ստանալու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի ամռանը դեղձենու տերևների մեջ ազոտի պարունակ-

կությունը լինի դրանց չոր նյութի կշռի 1.75 տոկոսից ոչ պակաս:

Ֆոսֆորական պարարտանյութերից մեր հանրապետությունում լայն օգտագործվում է սուպերֆոսֆատը, որը պարունակում է մինչև 18—20 % ֆոսֆորական թթու և թողարկվում է սպիտակ փոշու ձևով: Ֆոսֆորը մտնում է բջջակորիզի կազմի մեջ, արագացնում է բազմացման օրգանների դարգացումը, մասնակցում է օրգանական նյութերի սինթեզին և ուժեղացնում է պտղակալումը: Սակայն հողի մեջ առանձին մտցնելու դեպքում համարյա չի ազդում դեղձենու բերքատվության վրա, բայց լավ արդյունք է տալիս ազոտի և կալիումի հետ համատեղ պարարտացման ժամանակ: Ֆոսֆորը թույլ շարժունակ է, ուստի պետք է մտցնել անմիջապես արմատաբանակ շերտը, որպեսզի արմատները արդյունավետ օգտագործեն: Ազոտի և ֆոսֆորի պակասի դեպքում դեղձենին թույլ է պտղաբերում, և նկատվում է ուժեղ պղտղաթափ: Սահմանված է, որ տերևների մեջ ֆոսֆորի պարունակությունն ուժեղ տատանվում է, բայց համարվում է բավարար, եթե այն կազմում է դրանց չոր նյութի կշռի 0.1—0.15 տոկոսը:

Կալիումական պարարտանյութերից արտադրության մեջ լայն կիրառում ունեն կալիումական աղը (պարունակում է 30—40 % կալիում), կալիումքլորիդը (52—56 % կալիում), ծծմբաթթվային կալիումը (45—50 %) և այլն: Կալիումը կուտակվում է դեղձենու գլխավորապես աճող երիտասարդ մասերում և նպաստում է շիվերի փայտացմանը, ածխաթթվի կլանմանը և կողմնակիորեն ուժեղացնում է ֆոտոսինթեզը, մեծ չափով ազդում է բջջանյութի ֆիզիկաքիմիական հատկությունների վրա, որի շնորհիվ բարձրանում է դեղձենիների դիմացկունությունը հիվանդությունների և կլիմայական անբարենպաստ պայմանների նկատմամբ: Կալիումի անբավարարության դեպքում խիստ թուլանում է կամբիալ հյուսվածքների աճը և շիվերը աննորմալ են աճում, իսկ որոշ դեպքերում վեգետացիայի վերջում չորանում են: Բացի այդ, տերևների եզրերը գորշանում ու չորանում են (եզրային այրվածք), որի հետևանքով հաճախ տեղի է ունենում անժամանակ տե-

րեաթափ: Օպտիմալ է համարվում, եթե հուլիս-օգոստոս ամիսներին կալիումի պարունակությունը տերևների մեջ կազմում է դրանց չոր նյութի կշռի 1.4—2.2 տոկոսի սահմաններում: Կալիումի պարունակությունը տերևների մեջ 2 տոկոսից ավելի լինելու դեպքում խորհուրդ չի տրվում դեղձենու այգին պարարտացնել կալիումական պարարտանյութերով: Կալիումական պարարտանյութերի նկատմամբ հատկապես պահանջ-կոտ են դեղձենու դեղնամիս սորտերը:

Վերջին տարիներին հայրենական արդյունաբերությունը արտադրում է բարդ պարարտանյութեր, որոնք բաղկացած են 2—3 պարարտանյութերից և գործող նյութը պարունակվում է կրկնակի-քառակի քանակությամբ: Այսպես, օրինակ, ամոֆոս կոշիկով բարդ պարարտանյութը պարունակում է 22 % ազոտ և 40 % ֆոսֆորական թթու, իսկ նիտրոֆոսկան պարունակում է 12.24 % ազոտ, 10.47 % ֆոսֆորական թթու, 17.80 % կալիում: Բարդ պարարտանյութերը թողարկվում են հատկավորված (գրանուլացված) ձևով, որը հնարավորություն է տալիս հեշտացնել պարարտացման աշխատանքների մեքենայացումը: Դեղձենու համար մեծ նշանակություն ունեն նաև միկրոտարրերը, որոնք չնայած քիչ քանակությամբ են պահանջվում, բայց զգալի դեր են խաղում կենսական պրոցեսներում: Օրինակ, մագնեզիումը մտնում է քլորոֆիլի կազմի մեջ և սրա պակասի կամ բացակայության դեպքում տերևներում քլորոֆիլ չի առաջանում կամ շատ քիչ է առաջանում, որի հետևանքով դժվարանում է ածխաթթվի յուրացումը, հետևապես և ֆոտոսինթեզի նորմալ ընթացքն ու օրգանական նյութերի ստեղծումը: Սահմանված է, որ բավարար է համարվում, եթե մագնեզիումի պարունակությունը տերևների մեջ չկազմում է դրանց չոր նյութի կշռի 0.23—0.27 տոկոսը:

Երկաթը անմիջապես չի մտնում քլորոֆիլի կազմի մեջ, բայց ինչ-որ ձևով նպաստում է նրա առաջացմանը: Երկաթի պակասը կամ բացակայությունը առաջացնում է տերևների քլորոզ (դեղնություն) հիվանդությունը, հատկապես կարբոնատային հողերում, ուր այն գտնվում է չլուծվող վիճակում: Դեղձենու քլորոզի դեմ լավ արդյունք է տալիս երկաթարջասպի և երկաթ պարունակող այլ միացությունների կիրառումը (իսկաթներ՝ նորման 450—900 գ մեկ ծառին):

Բ ո Ր Ը նպաստում է դեղձենու բազմացման օրգանների զարգացմանը, մասնավորապես բարձրացնում է ծաղկափուռու ծլունակությունը: Բորի պակասը խախտում է ածխաջրերի փոխանակությունը, առաջացնում է ծառերի զաղաթնային չորացումը, սակայն բորի մեծ քանակությունը ևս (0.4—0.5 գ մեկ լիտր ոռոգման ջրի մեջ) կարող է լուրջ վնաս պատճառել դեղձենու նորմալ աճին ու պտղաբերմանը:

Մ ա ն գ ա ն ը մեծ դեր է խաղում քլորոֆիլի դոյացման և շաքարների կուտակման պրոցեսում, մոլիբդենը բարձրացնում է դեղձենու պտղակալումը, նպաստում է միկրոօրգանիզմների զարգացմանը հողում և այլն:

Նկատի ունենալով հողի առանձնահատկությունները և ծառերի հասակը, խորհուրդ է տրվում դեղձենիները պարարտացնել պարարտանյութերի հետևյալ մոտավոր նորմաներով (աղ. 10):

Աղյուսակում բերված նորմաները մոտավոր են և առանձին գոտիների կոնկրետ տնտեսությունների պայմաններում կարելի է ավելացնել կամ պակասեցնել դրանց քանակը, ինչպես նաև փոխել հարաբերությունը՝ նայած տնկարկի խտությանն ու այդու միջշարքերի պահպանման համակարգին: Բնական է, որ 6×4 մ (416 ծառ/հ) և 5×2 մ (800 ծառ/հ) խտությամբ տնկված այգու կամ սև ցելի ու բազմամյա խոտաբույսերի ցանքի դեպքում դեղձենիների պարարտացման նորմաները նույնը լինել չեն կարող: Բացի այդ, խորհուրդ է տրվում դեղնափափ սորտերի (Նարնջի, Զաֆրանի, Լիմոնի) ծառերին 20—30 տոկոսի չափով ավելի տալ կալիումական պարարտանյութ:

Պահանջվող պարարտանյութերի քանակը որոշում են հետևյալ պարզ բանաձևի օգնությամբ.

$$\Phi = \frac{Ա \cdot 100, \text{ որտեղ } \Phi - \text{ն պահանջվող պարարտանյութի}}{P}$$

ընդհանուր քանակն է (կգ/հ), Ա-ն՝ գործող նյութի քանակը (կգ/հ), իսկ Բ-ն՝ գործող նյութի տոկոսը տվյալ պարարտանյութի մեջ: Բացատրենք կոնկրետ օրինակով: Ենթադրենք, մեկ հեկտար դեղձենու այգուն պետք է տալ 90 կգ ամոնիակային սելիտրա գործող նյութի հաշվով: Այդ քանակությունը

	Արարատյան հարթավայրի գոտի			Նախալեռնային գոտի			Հյուսիսարևելյան գոտի		
	(ոսկյա 05) նո դեկտրավուկ	(ոսկյա 81) տոֆ -ոսֆմգիտալ	(ոսկյա 78) տմտվլո դվտիտվլոսրլ	(ոսկյա 05) նո դեկտրավուկ	(ոսկյա 81) տոֆ -ոսֆմգիտալ	(ոսկյա 78) տմտվլո դվտիտվլոսրլ	(ոսկյա 05) նո դեկտրավուկ	(ոսկյա 81) տոֆ -ոսֆմգիտալ	(ոսկյա 78) տմտվլո դվտիտվլոսրլ
1-2	10-15	110	50-60	70	60-70	60-70	80	120	40-50
3-4	15-20	160	80-100	100	80-110	80-90	100	180	80-90
5-6	25-30	250	100-150	120	110-160	100-130	120	270	100-130
7-8	40-50	310	150-200	140	160-220	130-180	150	360	130-180
9-10	60-70	450	200-250	180	220-300	180-250	200	480	180-250
11-12	80-100	580	300-400	240	300-450	250-350	250	600	250-350
13-14	80-100	700	400-500	280	450-550	350-400	300	750	350-400
15-16	80-100	850	500-600	320	550-650	400-500	350	1000	400-500

մեծվմտս վստո

բազմապատկում են 100 տոկոսով և բաժանում 34-ի, որովհետև ամոնիակային սելիտրայի մեջ ազոտը կազմում է 34 տոկոս: Այսպես՝

$$\frac{90 \text{ կգ ազոտ. } 100}{34 \text{ տոկոս}} = \frac{90 \cdot 100}{34} = 264.7 \text{ կգ}$$

ամոնիակային սելիտրա մեկ հեկտարին:

Մեր հանրապետությունում դեղձենու պարարտացման ուղղությամբ կատարվել են մի շարք աշխատանքներ (Արարատյան հարթավայրի, Աշտարակի, Նոյեմբերյանի, Թումանյանի շրջաններում), որոնք բոլորն էլ տվել են տարբեր աստիճանի դրական արդյունք, նայած կիրառված պարարտանյութի տեսակին, քանակությանը և տեղի պայմաններին:

Աշտարակի շրջանի «Սասունիկ» պետական տնտեսությունում 1965 թ. դրվել է դաշտային փորձ՝ տնկման խտության վեց (6×6 , 6×4 , 6×3 , 5×4 , 5×3 , 5×2.5 մետր) և պարարտացման երկու տարբերակով՝ պարարտացում ագրոկանոններով նախատեսված նորմաներով և պարարտացում 50 տոկոսով նախատեսածից ավելի բարձր նորմաներով (Վ. Եղիազարյան): Երկու տարբերակում էլ պարարտանյութերը միաժամանակ են տրվել՝ ֆոսֆորը, կալիումը և 50 տոկոս ազոտը՝ մտցվել են հողի մեջ վաղ գարնանը բաժակափորի ժամանակ, իսկ մնացած 50 տոկոս ազոտը՝ վեգետացիայի ընթացքում սնուցման կարգով (երկու ժամկետում): Պարարտանյութերը տվել են սուպերֆոսֆատի, ամոնիակային սելիտրայի և կալիումական աղի ձևով: Ագրոտեխնիկական բոլոր մյուս աշխատանքները երկու տարբերակում էլ կատարվել են միատեսակ և միաժամանակ: Պարարտանյութերի նորմաները (մեկ ծառին ներգործող նյութի հաշվով, գրամներով), ըստ դեղձենու հասակի (1965—1970 թթ.), ավելացել են՝ առաջին տարբերակում 90-ից մինչև 200 գ, իսկ երկրորդ տարբերակում՝ 135-ից մինչև 300 գ: Հինգ տարիների ընթացքում կատարած աշխատանքներից հետո այդին ունեցել է ստորև բերված ցուցանիշները (աղյուսակ 11):

Պարարտացման և գեղեցությունը ղեկավարող անձանց, բերետալության և տրև-
տնական արդյունավետության վրա (Աշտարակի շրջան, «Սասունիկ»
սովխոզ)

Ցուցանիշները	Չափի միավորը	Պարարտացումը և ստացված քանակությունը (տոնով)	Պարարտացումը 50 տոնով բարձր և ցածր
Սաղարթի բարձրությունը (4 տարվա միջինը)	մետր	1.81	1.97
Սաղարթի տրամագիծը (4 տարվա միջինը)	մետր տոկոս	1.56 100.	1.78 113.4
Մեկ ծառի միամյա շիվերի աճի գումարը	մետր տոկոս	43.8 100	49.4 112.7
Մեկ բողբոջին հասնող բիտղանգվածը	գրամ տոկոս	0.283 100	0.326 115.1
Մեկ ծառի տերևային մակերեսը	մ ² տոկոս	19.4 100	23.7 112.1
Մեկ պտղի միջին կշիռը	գրամ տոկոս	142 100	161 113.0
Մեկ հեկտարի միջին բերքը 1969 թ.	ց/հ տոկոս	207.7 100	291.1 140.1
Մեկ հեկտարի միջին բերքը 1970 թ.	ց/հ տոկոս	218.4 100	244.4 112.0
Մեկ հեկտար այգու խնամքի ընդհանուր ծախսումները	ռուբ.	4698	4800
Նույն թվում պարարտանյութի արժեքը	ռուբ.	205	307
Մեկ հեկտարի 4 տարվա եկամուտը	ռուբ.	17290	18924
Մեկ հեկտարից ստացված զուտ եկամուտը չորս տարում	ռուբ. տոկոս	12592 100	14124 112.17
Շահութաբերությունը	տոկոս	270	293

Բերված տվյալները վկայում են, որ պարարտանյութերն ուժեղացնում են ծառերի աճեցողությունը և բարձրացնում բերքատվությունը (140.1 և 112 կամ երկու տարվա միջինը՝ 126 տոկոսով)։ Պարզվել է, որ Արարատյան հարթավայրի պայմաններում 100 կգ ազոտ, ֆոսֆոր և կալիում մտցնելու դեպքում դեղձենու աճն ու բերքատվությունն ավելանում է

36—38 տոկոսով (Վ. Գևորգյան), իսկ Թումանյանի շրջանի պայմաններում (Պ. Խաչատրյան) լավ արդյունք է ստացվում 60 կգ հանքային պարարտանյութերը (յուրաքանչյուր տեսակից, ներգործող նյութի հաշվով) վեց տոննա դոմաղրի հետ համատեղ հողի մեջ մտցնելու դեպքում։ Այսպես, դեղձի բերքը կազմել է հանքային պարարտանյութերի և դոմաղրի համատեղ մտցնելու դեպքում՝ 331.2 ց/հ, լրիվ հանքային պարարտանյութերի դեպքում՝ 316.8 ց/հ, իսկ ստուգելիում (առանց պարարտացման) 208.8 ց/հ։ Այս օրինակները ցույց են տալիս, որ հանրապետությունում մեծ հնարավորություններ կան դեղձենու բերքատվության բարձրացման համար։

ՊԱՅՔԱՐ ԴԵՂՁԵՆՈՒ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՄ

Մեր հանրապետության դեղձենու այգիներում դեռևս հանդիպում են մի շարք վնասատուներ և հիվանդություններ, որոնք հաճախ լուրջ վնաս են պատճառում տերևներին, շիվերին, աճող պտուղներին և զգալի իջեցնում են բերքատվությունը։ Վերջին տարիներին շատ տնտեսություններում կիրառվում են միայն պայքարի քիմիական միջոցները, մինչդեռ դեղձենու վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարը հաջող կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է ժամանակին և որակով կատարել ագրոտեխնիկական միջոցառումների մեթոդը համալիրը։ Օրինակ, Հայաստանի չորային ու ջերմաստիճանի մեծ տատանումներ ունեցող կլիմայի պայմաններում կարևոր նշանակություն ունի դեղձենիների բույնը և մայրական ճյուղերի ստորին մասերը ամբողջ տարին կրակաթով ծածկված վիճակում պահելը, որը նպաստում է դրանց կեղևը արեահարությունից և ցրտահարությունից պահպանմանը։

Կրի շաղախ պատրաստելու համար հարկավոր է 80 լիտր ջրին ալկիլացնել 20 կգ չհանգած կիր, ապա խառնել այնքան կալահող կամ տավարի թարմ գոմաղր, որպեսզի ստացվի մածուկանման թանձր շաղախ։

Պարզվել է, որ զարնան էտի ժամանակ հիվանդ և կիսաչոր ճյուղերը հեռացնելուց բացի, դեղձենու գանգրոտության

դեմ պայքարելու գործում մեծ նշանակություն ունի նաև ծառերի կանաչ էտը, երբ հեռացվում են խիստ վարակված շիվերը: Նպատակահարմար է այդ կանաչ հատումները կատարել մայիսի վերջին—հունիսի առաջին կեսին, որպեսզի նոր առաջացած շիվերը հասնեն նորմալ մեծության և լավ փայտանան: Բացի այդ, հունիսին եղանակը բավական տաք և չոր է, որը նպաստավոր չէ գանգրոտության տարածման համար:

Գեղձենիներն առողջ վիճակում պահելու տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի ծառերի բնամերձ տարածության հողի մշակությունը՝ աշնանը կամ վաղ դարձանը կատարած բաժակափորը կամ այգու գոլթանով վարը: Այս դեպքում ոչնչանում են արևելյան պտղակերի և ուրիշ վնասատուների ձմեռող ստադիաները, ինչպես նաև ծակոտկեն բծավորության և այլ հիվանդությունների հարուցիչները: Անհրաժեշտ է ժամանակին հեռացնել արևելյան պտղակերով և զոլավոր ցեցով վարակված շիվերն ու ճյուղերը, հավաքել և այրել վարակված տերևներն ու պտուղները:

Նշված ագրոտեխնիկական միջոցառումներին զուգահեռ, վերջին տարիներին մեծ ուշադրություն են դարձնում պտղատու ծառերի, այդ թվում նաև դեղձենիների վնասատուների դեմ պայքարելու կենսաբանական մեթոդին, որը դեռևս լայն տարածում չի գտել: Մեր պայմաններում առ այսօր վճռական դեր է խաղում պայքարի քիմիական մեթոդը, որը հատկապես լավ արդյունք է տալիս բարձր ադրոտեխնիկայի պայմաններում կիրառելու դեպքում: Պետք է ձիշտ բնորոշ բուժանյութը և բուժման ժամկետը, որպեսզի շուտով մարդիկ և փոքր թվով բուժումներով հասնել առավել բարձր արդյունքի:

Գոյություն ունի կարծիք, որ դեղձենիներին վնասում են տվիլի քան 30 տեսակ վնասատուներ, բայց մեր պայմաններում մեծ վնաս են պատճառում հիմնականում մի քանի տեսակները:

Արևելյան պտղակերը դեղձենու ամենավտանգավոր վնասատուն է: Վնասում է նաև սերկևիլենուն, տանձենուն, խնձորենուն, ծիրանենուն, սալորենուն ու կեռասենուն, բայց ամենամեծ վնասը պատճառում է դեղձենիներին, որի համար հաճախ կոչվում է դեղձենու արևելյան պտղակեր, կամ

ուղղակի դեղձենու պտղակեր: Եթե նկատի ունենանք, որ հյուսիսարևելյան շրջանների պայմաններում արևելյան պտղակերը տարեկան տալիս է հինգ սերունդ և մեկ էգը դնում է մինչև 200 ձու, իսկ յուրաքանչյուր թրթուր իր դարգացման ընթացքում վնասում է 3—5 շիվ, ապա կարելի է պատկերացնել որքան մեծ է նրա պատճառած վնասը: Դեղձենուն վնասում են արևելյան պտղակերի թրթուրները, որոնք կրծում և մտնում են երիտասարդ շիվերի ու պտուղների մեջ: Վնասատուի ուժեղ վարակի տարում յուրաքանչյուր թրթուր կարող է վարակել մինչև 10 և ավելի պտուղ, որոնք սնվում են պտղամսով և թողնում պտղի մեջ իրենց արտաթորանքը: Այդպիսի պտուղները պիտանի չեն ո՛չ թարմ վիճակում սպտման և ո՛չ էլ վերամշակման համար: Թրթուրները կրծելով բողբոջը մտնում են դեղձենու երիտասարդ շիվի մեջ և, սնվելով նրա միջուկով, առաջացնում են տարբեր երկտրության (10—15 սմ) անցուղի, այսինքն՝ ոչնչացնում են նրա սննդարար և ջրատար անոթները, որի հետևանքով թառամում ու ժամանակից շուտ չորանում են տերևները, իսկ հետագայում՝ նաև շիվերը: Դա կրճատում է ծառերի ինչպես ասիմիլացիոն մակերեսը, այնպես էլ պտղաբերող մակերեսը, որը խիստ բացասաբար է անդրադառնում դրանց հետագա աճեցողության և բերքատվության վրա: Հատկապես ուժեղ են տուժում տեղական ուշահաս սորտերը (Ճյուղուրի, Նարնջի ուշահաս, Զաֆրանի ուշահաս), որոնց պտուղներն առանձին տարիներ վարակվում են 100 տոկոսով:

Վնասատուն ձմեռում է հասուն թրթուր վիճակում, իր գործած մետաքսյա բոժոժում՝ ծառի բնի և ճյուղերի ճեղքերում ու կիսապոկ, չոր կեղևների տակ, թափված տերևների տակ և մուսիացած պտուղների մեջ ու բնամերձ տարածության հողի վերին (0—10 սմ) շերտում: Ագրոտեխնիկական միջոցառումները (բնամերձ հողի աշնան կամ վաղ գարնան մշակությունը, վարակված տերևների ու պտուղների այրումը և այլն) որոշ չափով կարող են նվազեցնել ձմեռող թրթուրների քանակը, բայց պայքարի վճռական միջոցը մնում են ժամանակին և որակով կիրառվող քիմիական մեթոդն ու կարանտին միջոցառումները: Անկախ շրջանից, տաքին բուժումը պետք է կատարել ձմեռած սերնդից դուրս

եկած թիթեռները՝ զանգվածային թռիչքի սկզբում, որը որոշում են ծառերի վրա (հողի մակերեսից 1,5 մ բարձրության վրա) գրտվչանյութով (խաղողի դոշար, ջուր) լցված տաշտակներ կախելու միջոցով: Սահմանված է, որ առաջին թիթեռը տաշտակը ընկնելուց մոտ 5—6 օր հետո սկսվում է դրանց զանգվածային թռիչքը: Նոյեմբերյանի շրջանում կատարած աշխատանքներից պարզվել է, որ հենց այդ ժամանակ է անհրաժեշտ սկսել դեղձենու տնկարկների առաջին սրսկումը ֆոզալոնի 0,2-տոկոսանոց էմուլսիայով կամ դարդոնայի նույն խտության սուսպենզիայով: Մասնագետները (Ա. Հ. Առաքելյան) խորհուրդ են տալիս հետագա սրսկումները կատարել 15 օր ընդմիջումներով, ըստ որում վաղահաս սորտերը բուժել 4, միջահասները՝ 6, իսկ ուշահասները՝ 8 անգամ: Վերջին սրսկումը պետք է կատարել բերքահավաքից 30 օր առաջ, իսկ յուրաքանչյուր բուժումից 2—3 օր առաջ ղգուլացնել բնակչությանը, որ պտուղները սրսկված են թունաքիմիկատներով: Անհրաժեշտ է բուժել ինչպես մեծահասակ պտղաբերող, այնպես էլ երիտասարդ չպտղաբերող այգիները, յուրաքանչյուր հեկտարի համար օգտագործելով 100—200 լիտր լուծույթ, նայած ծառերի հասակին: Արևելյան պտղակերի դեմ պայքարելու համար կարելի է օգտագործել նաև սեխի 0,2-տոկոսանոց խտության (ըստ 50 տոկոս պրեպարատի) սուսպենզիա:

Արևելյան պտղակերը վտանգավոր կարանտին վնասատու է, ուստի բացի քիմիական պայքարից, անհրաժեշտ է խստիվ կիրառել բոլոր կարանտին միջոցառումները: Առաջին հերթին, համաձայն Սովետական Միությանը դրոշմ պետական կարանտին ծառայության կանոնների 30 և 31 կետերի, պետք է արևելյան պտղակերով վարակված օջախներով բնակավայրերում հայտարարել կարանտին: Մասնավոր անձանց խստիվ արգելվում է այդպիսի բնակավայրերից դուրս բերել կամ փոստով, գնացքով, ինքնաթիռով և ավտոմեքենաներով ուղարկել թարմ պտուղներ և դեղձենու տնկիներ: Կուտնտեսություններին և սովխոզներին թույլատրվում է վարակման օջախներից թարմ դեղձ փոխադրել ուրիշ շրջաններ միայն ֆումիգացիայից հետո և այն էլ մթերող կաղմակերպությունների ու սպառողական կոոպերացիայի միջոցով:

Շեռավոր ցեղը բազմանում է ձվերով, որոնցից դուրս եկող թրթուրները, կրծելով նուրբ կեղևը, մտնում են կանաչ շիվերի և պտուղների մեջ ու սնվում: Ձմեռում է թրթուր վիճակում՝ դեղձենու ճյուղերի կիսապոկ կեղևների տակ: Վաղ դարնանը, դուրս գալով իր թաքստոցից, շարժվում է դեպի նոր աճող շիվերը, կրծում նրանց դեռևս փափուկ կեղևը, մշտնում ներս ու սնվում շիվի միջուկով: Մնամեջ շիվերից թրթուրները դուրս են գալիս և, հարսնյակավորվելով, առաջացնում են թիթեռներ (մոտավորապես մայիսի վերջին—հունիսի առաջին տասնօրյակում), որոնք ձվադրում են շիվերի, տերևների և պտուղների վրա: Երկրորդ սերնդի թիթեռների թռիչքը տեղի է ունենում հուլիսին: Հետագայում վնասված շիվերը չորանում են, որոնք էսի ժամանակ պետք է հեռացնել: Բացի այդ, ձմեռային թաքստոցից թրթուրները դուրս գալու ժամանակ և երկրորդ սերնդի թրթուրների գործելու ընթացքում դեղձենիները պետք է սրսկել ֆոզալոնի 0,2-տոկոսանոց էմուլսիայով:

Դեղձենու ցողունային լվիճը ձմեռում է դեղձենու բնի և մայրական ճյուղերի վրա՝ ձվի փուլում: Գարնանը (ապրիլին) ձվերից դուրս են գալիս թրթուրները և սկսում են ծծել դեղձենու բնի և ճյուղերի հյուսիք, ծառը զրկվում է մեծ քանակությամբ սննդանյութերից, մասնավորապես ածխաջրերից, որի հետևանքով զգալի նվազում է աճեցողությունն ու բերքատվությունը: Բացի դրանից, լվիճի քաղցրավուն, կաշուն արտաթորանքը, թափվելով պտուղների վրա, փչացնում է դրանց որակը և կեղտոտելով տերևների մակերեսը, իջեցնում է ֆոտոսինթեզի արդյունավետությունը, որի պատճառով ծառերը լավ չեն նախապատրաստվում ձմեռմանը և ենթակա են դառնում ուժեղ ջրտահարման: Աշնանը, տերևաթափից հետո, դեղձենու բնի և ճյուղերի վրա լավ երևում են լվիճի սև դուլնի ձվերի գաղութները: Տնամերձում դրանց հեշտությամբ կարելի է ոչնչացնել մեխանիկական եղանակով: Տրնտեսություններում անհրաժեշտ է դարնանը՝ բողբոջների բացման սկզբին (մինչև ձվերից լվիճների դուրս գալը), դեղձենիները սրսկել 4,5-տոկոսանոց հանքալուղային էմուլսիայով, իսկ լվիճները ձվերից դուրս գալուց հետո՝ 0,3-տոկոսանոց

անաբարադին սուլֆատի և 0,3-տոկոսանոց օճառի խառնուրդի լուծույթով կամ թիոֆոսի 0,1-տոկոսանոց էմուլսիայով:

Դեղձենու տերեւային լվինը կանաչ գույնի փոքր միջատ է, ապրում է տերևի վրա՝ ծծելով նրա հյութը: Աշնանը լվինը ձվադրում է բողբոջների արանքներում ու միամյա շիվերի վրա և ձմեռում է ձվի փուլում: Գարնանը այդ ձվերից դուրս են գալիս էգ լվիններ, որոնք սկզբում սնվում են բացվող բողբոջների հյութով, իսկ հետագայում, փոխադրվելով տերևների տակ, սնվում են դրանց հյութով: Ամռանը լվինը բաղմանում է կենդանածնությամբ՝ յուրաքանչյուր էգ ծնում է 50—60 ձագ և այդպես, վեգետացիայի ընթացքում տալիս է մինչև 10 սերունդ: Վարակված տերևները ոլորվում են գլանաձև, ապա բեղնում ու չորանում են, կրճատվում է տերևների մակերեսը և խախտվում է պտուղների սնման ռեժիմը, որի հետևանքով աեղի է ունենում ուժեղ պտղաթափ, մնացած պտուղները ստացվում են մանր և ցածր որակի: Անհրաժեշտ է վաղ դարնանը, մինչև բողբոջների ուռչելը, դեղձենիններն առատ սրսկել ԴնՕԿ-ի մեկտոկոսանոց լուծույթով կամ № 30 պրեպարատի 5-տոկոսանոց էմուլսիայով: Մասսայական ծաղկումից հետո և անհրաժեշտության դեպքում ամռանը դեղձենինները պետք է սրսկել ֆոսֆամիդի 0,1-տոկոսանոց կամ կարբոֆոսի 0,2-տոկոսանոց էմուլսիայով կամ անաբարադին սուլֆատի 0,3-տոկոսանոց և 0,4-տոկոսանոց օճառի խառնուրդի լուծույթով:

Դեղձեն կեղծ վահանակիբը ծծող միջատ է, զգալի վնաս է պատճառում դեղձենիններին Մեղրու և մասամբ Արտաշատի շրջաններում: Ձմեռում է դեղձենու կեղևի ճեղքվածքներում ինչպես հասուն ստադիայում, այնպես էլ էգ և արու թրթուրի տարբեր հասակներում: Վաղ գարնանը, դուրս գալով ծածկոցների տակից, թրթուրները ամրանում են ճյուղերի տակի կողմում և սկսում են սնվել: Զուգավորումից հետո, մայիսի վերջերին, էգերը սկսում են ձվադրել՝ յուրաքանչյուրը մինչև 4200 ձու: Հունիսի սկզբներին ձվերից դուրս են գալիս թափառող թրթուրներ, որոնք ևս ամրանում են ճյուղերի վրա ու սնվում: Գարնանը, մինչև բողբոջների ուռչելը, պետք է դեղձենինները սրսկել ԴնՕԿ-ի մեկտոկոսանոց լուծույթով: Հունիսի առաջին կեսին, երբ թափառող թրթուրները դուրս են

եկել և ամրացել ճյուղերին, հարկավոր է դեղձենինները բուժել թիոֆոսի 0,1-տոկոսանոց էմուլսիայով կամ նիկոտին սուլֆատի 0,3-տոկոսանոց և 0,4-տոկոսանոց օճառի խառնուրդի լուծույթով:

Հիվանդությամբները ևս դեղձենուն մեծ վնաս են պատճառում, վարակելով նրա զանազան մասերը (երիտասարդ շիվերը, տերևները, պտուղները) և առաջացնելով տերևների ու պտուղների բծավորություն, ինչպես և շիվերի չորացում ու վաղաժամ տերեւաթափ, որոնց հետևանքով թուլանում է դեղձենու աճեցողությունը, ընկնում սլոդի որակը:

Տերևների զանգրառությունը սնկային հիվանդություն է և վնասում է տերևներն ու շիվերը: Սունկը ձմեռում է միցելիումի ձևով՝ դեղձենու մատղաշ ճյուղերի ու շիվերի մեջ, ինչպես նաև ասկոսպորների ձևով՝ բողբոջների թեփուկներում ու կեղևի ճեղքերում: Գարնանը սունկը ծլում է և միցելիումի թելերը տարածվում են դեղձենու մատղաշ շիվերի ու տերևների հյուսվածքի միջըջային տարածությունները (պարենխիմայում) և կլանում են սննդանյութերը: Վարակված շիվերը ծումվում են, սկսում է խեղճանություն, իսկ տերևները աննորմալ աճում են, հաստանում, դառնում դանդաղ ծաղկավոր և փխրուն, կարմրադեղնավուն ու ժամանակից շուտ թափվում են: Անհրաժեշտ է վարակված տերևները հավաքել ու այրել և էտի ժամանակ հեռացնել բոլոր հիվանդ (աննորմալ հաստացած ու ծումված) շիվերը, որոնց մեջ, որպես կանոն, ձմեռում է սնկի միցելիումը: Սակայն հիվանդությունը կանխելու և լրիվ վերացնելու համար անհրաժեշտ է սրսկել բողբոջյան հեղուկով: Առաջին բուժումը պետք է կատարել դեղձենու բողբոջները ուռչելու ժամանակ՝ 3-տոկոսանոց լուծույթով, երկրորդը՝ մասսայական ծաղկաթափից հետո՝ 0,75-տոկոսանոց լուծույթով, իսկ երրորդը՝ 10—15 օր հետո՝ 1-տոկոսանոց լուծույթով:

Դեղձենու ալբացողը սնկային հիվանդություն է և վարակում է տերևները, շիվերն ու պտուղները: Վարակված պտուղների վրա առաջանում է սպիտակ գույնի նուրբ փոշի, որը բարակ փառի ձևով պատում է պտղի առանձին մասերը: Պտուղների հյուսվածքները ամրանում են, իսկ մաշկը՝ ճաքճքում, որի հետևանքով սրանք ստացվում են տձև ու անորակ: Սնկի

միցելիումը և սպորները տարածվում են տերևների արտաքին մակերեսի վրա, իսկ հյուսվածքների ներսը թափանցում են միայն դրանց ծծիչները, որոնք ծծում են սննդանյութերը (հյութը): Սուսկը ձմեռում է պտղամորմինների ձևով՝ թափված տերևների վրա և հատկապես միցելիումի ձևով՝ վարակված երիտասարդ շիվերի վրա: Ձմեռած միցելիումը գարնանը առաջացնում է կոնիդիաներ, որոնք վարակում են նոր բացվող մատղաշ տերևները, իսկ հետագայում՝ նաև շիվերն ու պտուղները:

Անհրաժեշտ է հիվանդության առաջին նշանները հայտնաբերելուն պես կատարել առաջին բուժումը՝ սրսկել 0,5 աստիճան խտության կալցիումի պոլիսուլֆիդի լուծույթով կամ կոլոիդ ծծմբի 2-տոկոսանոց սուսպենզիայով կամ փոշոտել աղացած ծծմբով:

Մակուռիկեն բծավորությունը սնկային հիվանդություն է և վարակում է դեղձենու տերևները, շիվերն ու պտուղները: Վաղ դարնանը տերևների վրա առաջանում են բաց դարչնագույն, կլոր բծեր՝ գորշ կարմրավուն եզրերով, որոնք հետագայում չորանում և թափվում են: Դրա հետևանքով տերևները դառնում են ծակոտկեն, կրճատվում է կանաչ մակերեսը և ընկնում է ֆոտոսինթեզի արդյունավետությունը: Վարակված պտուղների վրա առաջանում են կարմրավուն փոքր բծեր, պտուղը դարձանում է միակողմանի և տձև է դառնում, ընկնում է նրա ապրանքայնությունը: Հիվանդության պարագիտ սուսկը ձմեռում է վարակված շիվերի մեջ՝ միցելիումի ձևով և կեղևի ճեղքվածքներում, թափված տերևների ու պտուղների մեջ՝ կոնիդիաների ձևով: Կարելի է դգալի չափով կրճատել սնկի ձմեռող ստադիաների պաշարները և իջեցնել վարակվածությունը հաջորդ գարնանը, եթե ժամանակին հեռացնել վարակված ճյուղերը և ոչնչացնել, իսկ տերևներն ու պտուղները հավաքել և այրել կամ տալ խոր վարի տակ: Բացի այդ, անհրաժեշտ է վաղ դարնանը (մինչև բողբոջների բացվելը) դեղձենիները սրսկել բորդոյան հեղուկի մեկտոկոսանոց լուծույթով և բուժումը կրկնել բորդոյան հեղուկի նույն խտության լուծույթով՝ մասսայական ծաղկաթափից ու դրանից 15 օր հետո: Կարելի է 1-տոկոսանոց բորդոյան հեղուկի փոխարեն օգտագործել 0,5-տոկոսանոց ցինկը: Խորհուրդ է

տրվում աշնանը՝ սեպտեմբերի 10-ից մինչև հոկտեմբերի 20-ը դեղձենիները սրսկել 3-տոկոսանոց բորդոյան հեղուկով՝ նոր կաղմակերպված պտղաբողբոջների վարակումը կանխելու համար:

Դեղձենու չորացումը: Մասնագետները (Մ. Ս. Խաչատրյան) սահմանել են, որ հիվանդության հարուցիչ սուսկը դարձանում է դեղձենու բնափայտի հյուսվածքներում ու ջրատար անոթներում և, արգելակելով հյութաշարժությունը, առաջացնում է խեղճի կուտակումներ, ու ծառը չորանում է: Հարուցիչ սուսկը ծառի ներսն է թափանցում կեղևի վնասվածքներից և ձմեռում է նրա բնափայտի մեջ: Վարակված դեղձենիների աճեցողությունը խիստ թուլանում է, տերևները ստացվում են մանր և շուտով դեղնում են, ընկնում է ֆոտոսինթեզի արդյունավետությունը: Հանձնարարվում է ուժեղ վարակված ծառերը արմատախիլ անել և այրել, իսկ նրանց տեղում նորը տնկել մեկ տարի հետո՝ հողը նախօրոք ֆորմալինով տխտահանելով: Վաղ դարնանը (մինչև տերևաբողբոջների բացվելը) դեղձենիները սրսկել կրակաթի և երկաթարջասպի խառնուրդի լուծույթով (100 լիտր ջուր + 10 կգ շմարած կիր + 3 կգ երկաթարջասպ):

Անտատոմների և հիվանդությունների դեմ քիմիական պայքարը անհամեմատ ավելի բարձր արդյունք է ապահովում, եթե դեղձենու այգում նախատեսված բոլոր ագրոտեխնիկական միջոցառումները կիրառվում են ժամանակին և բարձր որակով: Դրանք մեկը մյուսին փոխարինել չեն կարող, ուստի պետք է համատեղ կատարել, որպեսզի չեղոքացնել դեղձենուն ու նրա պտուղներին հասցվող վնասը:

ԲԵՐՔԱՎԱՎԱՔԸ

Բերքը ժամանակին և որակով հավաքելուց ու սպառողին անվնաս հասցնելուց է կախված ինչպես ծախսումների փոխհատուցումը, այնպես էլ այգու եկամտաբերությունը: Յուրաքանչյուր տնտեսությունում պետք է ծառերը խնամքով էտեն, ժամանակին կատարեն բոլոր առևտրի բուժումները, պայքարը կարկտահարության դեմ, անհրաժեշտության դեպքում հենակներ դնեն, որպեսզի առատ բերքի ծանրությունից ճյու-

ղերը չկոտրվեն և ուժեղ քամիների աղդեցությունից պտուղները չթափվեն: Դեղձենին ինքնափոշոտվող պտղատեսակ է, հետևապես հնարավոր է ստեղծել միասորտ սրտաղբական աղդիներ և ապահովել պտուղների միաժամանակ հատունացումն ու միանվագ բերքահավաքը: Դա կլինի բերքահավաքի շրջանում բերքի կորուստների կասեցման ամենաէֆեկտիվ օղակներից մեկը: Բերքի պահպանման և պտուղների բարձր որակի ապահովման անհրաժեշտ միջոցառումներից մեկն էլ բերքահավաքի ժամկետի ճիշտ որոշումն է: Դեղձենու կենսաբանական առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ հատկապես վերջին շրջանում պտուղների հասունացման հետ միաժամանակ զգալի չափով մեծանում է դրանց ծավալը և շարունակվում է շաքարների ակտիվ կուտակումը: Ժամանակից շուտ հավաքած դեղձերը փոքր են լինում, շաքարների ցածր պարունակությամբ և ցածր համալին հատկանիշներով:

Դեղձենու յուրաքանչյուր սորտ ունի իր քաղի ժամկետը, որը ճիշտ պահպանելու դեպքում պտուղները լինում են սորտին հատուկ խոշորության ու գույնի և հեշտությամբ են անջատվում պտղաճյուղերից: Սովորաբար վեղձը քաղում են այն ժամանակ, երբ դեղնամիս սորտերի պտուղները դառնում են լավ դեղին, իսկ սպիտակամիսների պտղի կանաչ գույնը դառնում է սերուցքադույն՝ կարմիր երանգով: Բացառություն է կապվում Մեղրու պահունի սորտը, որի պտուղների լրիվ հասունացումը տեղի է ունենում պտղաքաղից հետո: Դեղձենու պտղաքաղի ճիշտ ժամկետը որոշելու համար նաև անհրաժեշտ է իմանալ, թե պտուղները ինչ նպատակով են օգտագործվելու, ինչ հեռավորության են առաքվելու և ինչ միջոցներով են փոխադրվելու (ավտոմեքենաներով, ինքնաթիռով, ղնացքով): Խորհուրդ է տրվում դեղձենիների պտղաքաղը կատարել հյուսիս, ջեմ և պովիդոլ ստանալու համար՝ պտուղների լրիվ հասունացման ժամանակ, հեռավոր քաղաքներ առաքելու (հատկապես գնացքով) համար՝ լավ գունավորված և այն աստիճան հասունացած, որ սպառողին հասնեն պինդ, ստկայն համային հատկանիշներով լրիվ պատրաստ վիճակում, իսկ կոմպոտ պատրաստելու համար՝ երբ պտուղները մոտ են լինում լրիվ հասունացմանը և ստանում են սորտին հատուկ գունավորում, բայց դեռևս գտնվում են

պինդ վիճակում: Ինչպես գերհասունացած, այնպես էլ թերհասունացած պտուղները ոչ միայն հաճելի չեն թարմ սպառման համար, այլև պիտանի չեն պահելու համար, որովհետև առաջինները արագ փչանում են, իսկ վերջինները՝ թառամում:

Դեղձի բերքահավաքը հիմնականում կատարում են ձեռքով՝ հատ-հատ և լցնում արկղերը: Նպատակահարմար է ինտենսիվ տիպի այգիներում դեղձի բերքահավաքը կատարել օղակներով՝ ըստ ծառի պսակի հարկերի: Սովորաբար օղակը կազմակերպում են 3—5 աշխատողից, որոնցից 1—2 աշխատող շաբժվում են շաքարի յուրաքանչյուր կողմից և հավաքում պտուղները իրենց ձեռքի հնարավոր բարձրության չափ (մոտ 2 մ բարձրությամբ), իսկ մյուս աշխատողը շաբժվում է դրանցից հետո՝ տանելով իր հետ 100—120 սմ բարձրության աթոռ-սեղան և հավաքում է ծառի գագաթի մասի (2 մետրից բարձր) պտուղները: Այս նպատակով հարմար է օգտագործել նաև աստիճաններ, Այս աշխատանքների հաշվառումը կատարում են առանձին: Շաքարի երկարությամբ դնում են պադոններ (մեկը մյուսից 40—50 մ հեռավորության վրա), որոնց վրա դարսում են դեղձով լիքը արկղերը: Միջշաքերից պետք է բերքը դուրս բերել տրակտորային բեռնամարաձևով և այգուց դուրս բարձել ավտոմեքենան: Կտրականապես արգելվում է ավտոմեքենան մտցնել դեղձենու այգու նեղ միջշաքերը, որովհետև ջարդում է մեծ քանակությամբ պտղաբեր ճյուղեր:

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՈՂՄԱՆԻ ՄԵՔԵՆԱՅԱՑՈՒՄԸ

Ներկայումս Սովետական Միության և եղբայրական սոցիալիստական երկրների արդյունաբերությունը արտադրում է մեքենաներ ու գյուղատնտեսական գործիքներ, որոնց օգնությամբ հնարավոր է լրիվ մեքենայացնել դեղձենու այգիների մշակության և բերքահավաքի աշխատանքները: Սրանց մի մասն սրդեն լայն կիրառություն է գտել արտադրության մեջ, իսկ մյուսը՝ դեռևս ոչ, որովհետև այգիներում աշխատանքները յուրահատուկ դժվարություններ են ներկայացնում (միջշաքային տարածությունների նեղ անցուղիները, ծառե-

րի պսակի ցածրությունը) և, բացի այդ, դեռևս քիչ են զանգվածային այգիները, որտեղ բարձր արդյունավետությամբ կարելի լինի օգտագործել մեքենաները: Սակայն աշխատանքները լավ կազմակերպելու դեպքում հնարավոր է եղած մեքենաներով և ագրեգատներով լրիվ մշակել դեղձենու այգիները: Այսպես, օրինակ, այգին հիմնելու համար անհրաժեշտ է հողը նախապատրաստել. կուլտուր-ռոտցիի հողերում դա կարելի է սովորական միջոցներով, իսկ դռերի քարքարոտ հողերի պայմաններում խորհուրդ է տրվում օգտագործել ՊՊՈՒ-50Ա պլանտաժի գութանը, ինչպես նաև Ռ-40 և Ռ-80 փխրեցուցիչները: Վարից և փխրեցումից առաջ և հետո հարկավոր է հողը մաքրել քարերից, որպեսզի հետագայում դրանք չխանգարեն այգու մշակության աշխատանքների մեքենայացմանը: Այս նպատակի համար կարելի է օգտագործել Մ-ԿՈՒՄ-1,2, ԿՈՒՄՍ-100Վ և ՈՒԿՊ-0,6 քարհավաք մեքենաները: Նպատակահարմար է հողը նախապատրաստելը հանձնարարել մասնագիտացված մեխորատիվ ջոկատներին, որոնք իրենց մեքենաներով կկատարեն այս բոլոր աշխատանքները: Սակայն պատվիրատու տնտեսությունը պետք է խստիվ հետևի, որ մշակության ընթացքում խորքային քարերը լրիվ դուրս հանվեն: Պլանտաժից և խոր փխրեցումից հետո հողը կարելի է հարթեցնել սովորական գրեյդերով, որը օգտագործվում է նաև դաշտավարության մեջ: Ծառերը կարելի է տնկել ՄՊՍ-1 մեքենայի օգնությամբ, որի փորձարկումները տվել են բավարար արդյունք, բայց դեռևս արտադրության մեջ լայն տարածում չի ստացել: Զեռքով տնկելու դեպքում կարելի է փոսերը պատրաստել փոսփորիչ Կ3Ծ-100 մեքենայով:

Ներկայումս պտղաբուծության մեջ ամենաաշխատատար դործողությունը բնամերձ և միջբնային տարածության հողի մշակումն է: Ոռգոմաների հետևանքով բնամերձ շերտը արագ պատվում է մոլախոտերով, որոնք խանգարում են գեղձենու նորմալ զարգացմանը, իսկ առանց փխրեցման հողը կարծրանում է, խախտվում է օդի ու ջրի ռեժիմը, ինչպես նաև արմատային համակարգի զարգացումը: Բնամերձ և միջբնային տարածության հողի մշակման համար ներկայումս հայրենական արդյունաբերությունը թողարկում է տրակտորի ա-

ռանցքից ավելի քան մեկ մետր դեպի կողք շարժվող ՊՍԳ-3-30Ա և ՊՍԳ-4-30 հատուկ այգու գութանները, ԲԴՍ-2,5 (քարքարոտ հողերի համար) և ԲԴՍ-3,5 (մեծահասակ այգիների համար) սկավառակային փոցիները և ՖՄՆ-0,9Գ այգու ֆրեյզը: Այս նպատակի համար Բուլղարական Ժողովրդական Հանրապետությունը թողարկում է ՖՍ-0,76Ա այգու ֆրեյզը, որը ևս փորձարկվել է մեր նախալեռնային գոտու պայմաններում և տվել է դոհացուցիչ արդյունք: Սկավառակաձև ԲԴՍ-2,5 տափանը ծանր է և լավ արդյունք է տալիս քարքարոտ հողերում, իսկ ԲԴՍ-3,5-ը հարմար է մեծահասակ այգիների համար, որովհետև տրակտորի առանցքից կողմնային հեռացումը արդեն կազմում է 3,5 մետր: Հոկտեմբերյանի շրջանի Մյասնիկյանի և Խանջյանի անվան սովխոզների այգիներում կատարված փորձարկումները ցույց տվեցին, որ տափանները լրիվ համապատասխանում են մեր պայմանների ագրոտեխնիկական պահանջներին՝ ընդհուպ մոտենում են ծառերին և լավ փխրեցնում են հողը ինչպես միջշարքերում, այնպես էլ բնամերձ տարածություններում: Այն այգիներում, որոնց միջշարքերը զբաղեցված են բազմամյա խոտաբույսերի ցանքի տակ, լավ արդյունք է տալիս ճակատային խոտհնձիչի (ԿՖՆ-2,1) և այգու ֆրեյզի (ՖՄՆ-0,9 Գ) աշխատանքի համատեղումը: Ծակատային խոտհնձիչի առավելությունն այն է, որ նրա հնձիչ ապարատը տեղակայված է տրակտորի առջևի մասում, իսկ դա շատ հարմար է այգու միջշարքերի խոտաբույսերը հնձելու համար: Միջշարքերի խոտը հնձելուց և դուրս բերելուց անմիջապես հետո հնարավոր է լինում այգու ֆրեյզ-կուլտիվատորով լավ փխրեցնել հողը միջբնային և բնամերձ տարածություններում: Եթե զարնանը, մինչև խոտաբույսերի բարձրանալը, և ամեն անգամ խոտը հնձելուց հետո լավ փխրեցվի միջբնային տարածությունը, ապա դա լրիվ բավական է, որպեսզի հողը պահպանվի փոխար և մոլախոտերից զերծ միճակում:

Պտղատու այգիները պարարտացնելու համար կարելի է օգտագործել ՌՈՒ-4-10 կախովի ագրեգատը և գոմաղբացան ՌՍԾ-6 ագրեգատը, որոնք կողմնային ցանիչ ունեն: Սրանք լավ արդյունք են տալիս, եթե միջշարքերը պահպանվում են ցել միճակում, իսկ խոտաբույսերի ցանքի դեպքում հնա-

րավոր է միայն տալ ազդեցական պարարտանյութեր, որոնք կարելի է ցրել հողի մակերեսին ու ջրել: Արհեստական համակալման առկա պահանջները դեպքում հնարավոր չէ ազդեցիկ շարքերը պարարտացնել ակոսներով կամ օջախներով, որպեսզի խոտաբույսերի ցանքը չփչանա, իսկ ուրիշ հարմար ագրեգատ-մեքենա արդյունաբերությունը դեռևս չի թողարկել: Այդ պատճառով գոմադրը և ֆոսֆորական ու կալիումական պարարտանյութերը վարի տակ են առլիս խոտաբույսերի ցանքի համար հողը նախապատրաստելու ժամանակ:

Մտերի էտի և պտղաբաղի աշխատանքները ներկայումս զանգվածային ապրանքային այգիներում հիմնականում կատարվում են մեքենաների օգնությամբ: Այդ նպատակով օգտագործում են ՕԿՄ-4,5 էտող մեքենան և տեղերում ստեղծված մի շարք այլ մեքենաներ (Քիշնև, Կիև, Սարատով): Մեր հանրապետությունում գյուղատնտեսության մեքենայացման և էլեկտրիֆիկացման գիտահետազոտական ինստիտուտում S-16 տրակտորի շաստի վրա մոնտաժել են հիդրավլիկ ամբարձիչ ԱՍ-2-ը՝ պտուղները քաղելու և ծառերն էտելու համար: Մեքենան ունի երկու ամբարձիչ դամբյուղ, որոնք վերելից կառավարում են բանվորները: Դրանց մեջ տեղակայված են պնեմատիկ մկրատներ և ուստահատիչներ (որոնք խտացված օդ են ստանում կոմպրեսորի օդամղիչներից) և արկեր պտուղները հավաքելու համար: Պտուղները հավաքելու համար գոյություն ունեն նաև ՎՍՕ-25 «Ստրելա» և ՎՍՕ-30 «Զոնդ» թափահար մեքենաները, բայց սրանցով դժվար թե հնարավոր լինի հավաքել դեղձը:

Մեր երկրում վերջերս պատրաստել են բերքահավաքի մի նոր մեքենա՝ ՄՊՈՒ-1, որը նույնպես աշխատում է թափահարման մեթոդով և հավաքում է նաև կորիզավոր պտուղների, ինչպես նաև դեղձենու բերքը: Բուլղարիայում թողարկվում է երեք ախլի «Բալկան» մեքենա, որոնք ևս նախատեսված են թափահարման մեթոդով բերքը հավաքելու համար: Պտուղներով լիբը արկղերը միջշարքերից հեշտությամբ դուրս բերելու համար պետք է դրանք շտաբելաձև դարսել հատուկ պաղոնների վրա: Պաղոնները տախտակե հարթակներ են, 800—1200 մմ մակերեսով, հենվում են միմյանցից համաշափ հեռավորության վրա դրված երեք ուղղանկյունի չորսուների

վրա այն հաշվով, որ բեռնամբարձի թաթերը մտնեն աչք չորսուների արանքները և պաղոնի հետ միասին բարձրացնեն արկղերն ու փոխադրեն ալտոմեքենայի կամ տրակտորի կցաքարչի մեջ: Բեռնաթափելիս բեռնամբարձիչ մեքենան նույն ձևով թաթերը մտցնում է պաղոնի չորսուների միջև, բարձրացնում արկղերի հետ միասին և իջեցնում ու դնում նախատեսված անդամ: Պտղոնները կարելի է հեշտությամբ պատրաստել յուրաքանչյուր տնտեսության պայմաններում: Պտղարուծության մեջ համեմատաբար լավ է կազմակերպված ծառերի բուծման աշխատանքների մեքենայացումը: Այս նպատակի համար մեր արդյունաբերությունը թողարկում է մի շարք բարձր արտադրողականության սրսկիչներ ու փոշոտիչներ:

ԴԵՂՁԵՆՈՒ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱԳՐՈՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՈՒ ՍԵԼԵԿՑԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Դեղձենին մեր հանրապետությունում ամենաառաջատար պտղատեսակներից է, հաեաբար կարևոր խնդիր է նրա տարածությունների ընդլայնումը և մշակության ինտենսիֆացումը: Դեղձի արտադրությունն ավելացնելու համար հանրապետությունում դեռևս կան չօգտագործված շատ հնարավորություններ, մասնավորապես տարածությունների ընդլայնման ուղղությամբ: Պտղատու այլ կուլտուրաները տեղաբաշխելու ժամանակ նախօրոք ուսմանվում է որոշակի տոկոս, իսկ դեղձենու համար դա պետք է որոշել միայն կլիմայական պայմաններով, որովհետև բոլոր շրջաններում չէ և շրջանի ներսում բոլոր մասերում չէ, որ հնարավոր է բարձր արդյունավետությամբ մշակել դեղձենին: Ուրեմն որտեղ թույլ են տալիս կլիմայական պայմանները, այսինքն՝ ուժեղ ցրտահարման վտանդ չկա, պետք է ամբողջովին հիմնել տարբեր ժամկետներում հասունացող դեղձենու այգիներ:

Արարատյան հարթավայրի և նրա նախալեռնային գոտու պայմաններում կաթնապրանքային անասնապահությանը զուգահեռ կարելի է մեծ տարածություններ հատկացնել պրտադատու այգիներին և դրանց միջշարքերը սլահել բազմամյա խոտաբույսերի ցանքի տակ ու կանաչ պանգվածը օգտագոր-

ծել որպես անասնակեր: Հոկտեմբերյանի շրջանի հարավ-արևմտյան մասում՝ այսպես կոչված Ղարա-Ղալայի տափա-րակում, ղեղձենին ամեն տարի կայուն բերք է ապահովում: Այստեղ կարելի է և անհրաժեշտ է հիմնել ղեղձենու մասնագիտացված մեծ տնկարկ՝ 4—5 հազար հեկտարի վրա: Տրե-կումները կատարել ըստ առանձին սորտերի և հասունացման տարրեր ժամկետների՝ սկսած հունիսի երկրորդ կեսից մինչև նոյեմբերի առաջին կեսը, մշակել դիֆերենցված սորտային ագրոտեխնիկա և ապահովել 200—250 ց/հ միջին բերք: Դեղձենու մշակութային համար միանգամայն լիարժեք են Զո-ղազի ջրամբարի տակ ընկած Շավարշավանի պեատնտեսու-թյան հողերը, ուր կարելի է 1000—1500 հեկտար ղեղձենու այգիներ հիմնել և ամեն տարի ստանալ կայուն բարձր բերք: Այլապես հնարավոր չի լինի հումքով ապահովել ինչպես Այ-րումի, նույնպես էլ Ախթալայի՝ 55 միլիոն պայմանական տոնի կարողության նոր կառուցվող պահածոների գործարանը:

Աշտարակի շրջանի ղեկավար մարմինների որոշմամբ մո-տակա տարիների ընթացքում շրջանում հիմնվելու են 800—1000 հեկտար ղեղձենու այգիներ, որոնց գերակշռող մասը՝ նոր կազմակերպված № 2, № 3, № 4 և մասամբ № 5 պեո-տնտեսություններում: Գյուղատնտեսության մինիստրությունը մեծ աշխատանքներ է ձեռնարկել Ազատի ջրամբարի տակ ըն-կած նոր յուրացվող հողերում ծիրանենու և ղեղձենու զանգ-վածային այգիներ հիմնելու ուղղությամբ: Այստեղ և Աշտա-րակում հողերը քարքարոտ և փոշիացած են, բայց կլիմայա-կան պայմանները բավականաչափ նպաստավոր են: Հողի ստրուկտուրան և բերրիությունը կարելի է համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում դալի չափով բարելավել:

Դեղձենին ավելի հարմար է ինտենսիվ եղանակներով մշակելու համար, քան մյուս պտղատեսակները, առավել ևս եթե հաջողվում է պատվաստել ցածրաճ պատվաստակալի վրա: Անհրաժեշտ է աշխատանքները շարունակել ցածրաճ պատվաստակալ հայտնաբերելու ուղղությամբ: Այս նպատա-կով պետք է փորձարկել արաքսյան բալենին և շլորենու ու սալորենու մի շարք ցածրաճ ձևեր: Միաժամանակ հարկավոր է աշխատանքներ տանել ցածրաճ ղեղձենու սերմնաբույսեր ստանալու ուղղությամբ, որը հնարավորություն կտա ղեղ-

ձենին մշակել կիսաթփած և բազմաբուն թփաձև եղանակ-ներով: Բայց, քանի որ մեզ մոտ դեռևս ստացված չէ ցածրաճ պատվաստակալ, ապա մշակութային ինտենսիվացման հիմ-նական միջոցները մնում են խիտ անկարկներ ստեղծելը և ծառերի ռացիոնալ ձևավորումը: Մոտ ապագայում պետք է հասնել այն բանին, որ բոլոր արտադրական այգիներում ղեղձենիների ուժեղ աճող սորտերը ձևավորվեն կիսատափակ և աղատ աճող տափակ համակարգով, իսկ թույլ և միջակ աճեցողության սորտերը՝ ցածրաբուն տափակ-բաժակաձև համակարգով: Դա հնարավորություն կտա մեկ հեկտարում տեղադրել՝ առաջին դեպքում մինչև 800, իսկ երկրորդ դեպ-քում՝ 1250 ծառ, որը 1,5—2 անգամ կբարձրացնի այգու հո-ղային միավորից ստացվող բերքը:

Հիմնվելով կենսաբանական այն առանձնահատկության վրա, որ ղեղձենին ինքնաբեղուն պտղատեսակ է, պետք է հիմնել միասորտ արտադրական այգիներ և մշակությունը տանել մասնագիտացված ձևով՝ ըստ տվյալ սորտի կենսա-բանական պահանջների: Դա ղգալի չափով կնպաստի բեր-քատվության բարձրացմանը և 40—50 տոկոսով կկրճատի բերքի կորուստները պտղաքաղի ժամանակ: Անկարելի է սե-զանի և վերամշակման սորտերը, ինչպես նաև սպիտակամիս ու դեղնամիս սորտերը պարարտացնել նույն նորմաներով: Անհրաժեշտ է ըստ այդ խմբավորումների և ծառերի հասակի մշակել պարարտացման համակարգ, հաշվի առնելով վերա-մշակվող սորտերի չոր նյութերի կուտակման հույժ կարևորու-թյունն ու դեղնամիս սորտերի մեծ պահանջը կալիումական պարարտանյութերի նկատմամբ: Նրեանի խմելու ջրի մեջ, չնայած նրա բարձր որակին, յոդ բոլորովին չկա, մինչդեռ մեր ղեղձերը, թեկուզ ոչ մեծ քանակությամբ, բայց յոդ պարու-նակում են: Հնաբավոր է համապատասխան ագրոտեխնիկայի օգնությամբ և մասնավորապես առանձին պարարտանյութերի տեսակների ու նորմաների միջոցով նպաստել յոդի առավել կուտակմանը ղեղձենու պատույների մեջ:

Հաճախ ղեղձենին ջրում են գարնանը և աշնանը, երբ տըն-տեսությունում մշակվող գյուղատնտեսական մյուս կուլտու-րաները ջրի կարիք չունեն կամ քիչ են պահանջում: Մինչ-դեռ պտուղների նորմալ հասունացման և գալիք տարվա

րերքի պաղարողը ընդհատելու համար վճռական նշանակությամբ ունենալու ամուսնի ամսվան շրջանները: Այդ ժամանակ, օրվա շոգ ժամերին, օդի հարաբերական խոնավությունը իջնում է 40—30 և նույնիսկ 20 տոկոսի: Եթե օդի շոգությունը համընկնում է հողի խոնավության պակասի հետ, ապա խիստ դանդաղում են ծառի ֆիզիոլոգիական և կենսաքիմիական պրոցեսները, իսկ ջրի պակասը հողում ուժեղանալու դեպքում սեղի է ունենում պտղաթափ:

Դեղձենու ջրման ռեժիմը պետք է մշակել ըստ տարբեր ժամկետի հասունացող սորտերի վեգետացիայի փուլերի: Դեղձենիների կենսաբանական պրոցեսների նորմալ ընթացքը խախտվելուց հետո տրված ջուրը երբեք չի ապահովում անհրաժեշտ արդյունքը և ծառերը դրա պատճառով զգալի տուժում են հատկապես ձմռան սառնամանիքներից:

Դեղձենին կորիզներով բաղմացվում է սկսած նախապտմական ժամանակներից մինչև մեր օրերը, երբ նոր սորտեր են ստանում աղատ փոշոտումից առաջացած կորիզներ աճեցնելով: Այժմ, երբ գիտության առջև արտադրությունը նոր ու բարդ խնդիրներ է դնում, դժվար թէ աղատ փոշոտումից առաջացած կորիզներ աճեցնելով հնարավոր լինի այդ պահանջները բավարարել բարձր մակարդակով: Այդ եղանակով դարերի ընթացքում ժողովրդական սելեկցիայի շնորհիվ ստացել են հազարավոր սորտեր: Գիտական սելեկցիայի խնդիրն է ստանալ բարձր սննդարար արժեք ունեցող սորտեր, որոնց պտուղները կուտակեն մեծ քանակությամբ շաքարներ և հաբուս լինեն կենսաբանական ակտիվ նյութերով: Նոր ստացվող սորտը պետք է ունենա ընդհանուր բարձր ցրտադիմացկունություն և մասնավորապես ծաղկարողը ընդհատելու լինեն ձմռան ցածր ջերմաստիճանի և զարնան հետո դարձ ցրտահարությունների նկատմամբ: Սելեկցիոն սորտը պետք է դիմացկուն լինի վնասատուների (արևելյան պտղակեր, շերտավոր պտղացեց, ցողունային և տերևային լվիճներ) և հիվանդությունների (տերևների գանդրոտություն, ալրացող, ծակոտկեն, բծավորություն) նկատմամբ, ունենա ցածր և կոմպակտ պսակ, արագ անցնի ապրանքային պտղաբերության շրջան: Պտուղները պետք է լինեն խոշոր և միջակ մեծության, վառ գունավորված, լավ ապրանքային տեսքով

և հավասար կիսակտրվածքներով ու բարձր փոխադրունակությամբ: Ցանկալի է, որ պտղամիսը լինի դեղին գույնի, կորիզից անջատվող, պինդ կռճիկային, հյութալի և հաճելի համով ու յուրօրինակ բուրմունքով: Շատ կարևոր է, որ վերամշակման համար սորտերի պտղամիսը լինի համատարած մի գույնի և կորիզի շուրջը գունավորված չլինի: Նոր սորտի պտուղները, այդ բոլոր բարձր հատկանիշների հետ մեկտեղ, ցանկալի է, որ ունենան բարակ կեղևով կորիզ և լավ զարգացած քաղցր միջուկ: Սելեկցիայի խնդիրն է ստեղծել տարբեր ժամկետում հասունացող բարձրարժեք ապրանքային սորտեր, որոնք երկար պահույնակ լինեն և պտղաքաղից հետո լրիվ (սպառման) հասունացման հասնեն, ձեռք բերեն սորտին հատուկ գունավորում, համ և բուրմունք:

Մեծ ուշադրության են արժանի նեկտարենիները՝ անթավ (լերկ) պտուղներով դեղձենիները՝ ավելի վաղահաս և խոշորապտուղ, դեղին գույնի, պինդ կռճիկային պտղամասով սորտեր ստանալու տեսակետից:

Եսայան Գուրգեն Սողոմոնի

ԴԵՂԱԿՆՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներմուծություն	3
Գեղձենու ժողովրդատնտեսական նշանակությունը	5
Գեղձենի ցեղի տեսակները	10
Գեղձենու կուլտուրական տեսակները	10
Գեղձենու վայրի աեսակները	12
Կուլտուրական ցեղձենու ծագման պատմությունից	13
Գեղձենու մշակությունը ՍՍՀՄ-ում և մյուս երկրներում	16
Գեղձենու պահանջարկային պայմանների նկատմամբ	23
Ջերմային ուժիմը	23
Լուսային ուժիմը	28
Պահանջը հողային պայմանների նկատմամբ	29
Օդի հարաբերական խոնավությունը և հողի ջրային ուժիմը	30
Գեղձենու հասակային փոփոխությունները	32
Գեղձենու վեղետատիվ և հանգստի փուլերը	34
Գեղձենու կենսաբանական և մորֆոլոգիական բնութագրումը	36
Գեղձենու բաղմացումը	51
Հասնատանի գեղձենիների դասակարգումը և համառոտ բնութագիրը	53
Գեղձենու ալգու հիմնումը	74
Գեղձենու ալգու խնամքը	83
Ալգու հողի մշակությունը	83
Մառերի ձևավորումը և կտր	89
Ուտղումը	105
Պարարտացումը	110
Պայրար գեղձենու վնասատուների և հիվանդությունների դեմ	119
Բերահագմար	127
Աշխատանքների համակողմանի մեքենայացումը	129
Գեղձենու դարդաքման հետևանքները և նրա աղբյուրներինկայի ու սեյկեղիայի խնդիրները	133

Есаян Гурген Согомонович
ВОЗДЕЛЫВАНИЕ ПЕРСИКА

(На армянском языке)
Издательство «Айастан»
Ереван, 1983

Խմբագիր՝ Հ. Հ. Ղազանչյան
Նկարիչ՝ Ս. Գ. Մաքլան
Գեղ. խմբագիր՝ Հ. Գ. Մանգականյան
Տեխ. խմբագիր՝ Գ. Բ. Նանսարյան
Վերստուղող սրբագրիչ՝ Մ. Մ. Առշակյան